

ISSN 2521-6341

Volume 6
Number 1

2022

Journal of Baku Engineering University

ECONOMICS AND
ADMINISTRATION

Journal is published twice a year
Number-1. June, Number-2. December

An International Journal

<http://journal.beu.edu.az>

Founder

Havar Mammadov

Editor-in-chief

Elchin Suleymanov

Editor

Mayis Azizov

Farid Jabiyev

Editorial board

Altay Ismayilov (Azerbaijan, Azerbaijan State University of Economics) *Tayyar Mustafayev* (Azerbaijan, Baku Engineering University)
Elsever Ibadov (Azerbaijan, Baku Engineering University) *Vilayat Valiyev* (Azerbaijan, Azerbaijan Technical University)
Firudin Sultanov (Azerbaijan, Baku Engineering University) *Khanlar Haydarov* (Azerbaijan, Baku Engineering University)
Hazi Eynalov (Azerbaijan, Baku Engineering University) *Samir Guliyev* (Azerbaijan, Baku Engineering University)
Murad Isgandarov (Azerbaijan, Baku Engineering University) *Shahriyar Muhtarov* (Azerbaijan, Baku Engineering University)
Nasimi Kamalov (Azerbaijan, Baku Engineering University) *Yadullah Hasanli* (Azerbaijan, Azerbaijan State University of Economics)
Tarbiz Aliev (ANAS, Institute of Economy)

International Advisory board

Alina Daniłowska (Poland, Warsaw University of Life Sciences) *Mark S. Hiatt* (USA, Southern Polytechnic State University)
Alp Malazgirt (Rep. of Korea, SolBridge International School of Business) *Manuela Tvaronaviciene* (Lithuania, Vilnius Gediminas Technical University)
Anthony Adamthwaite (USA, University of California Berkeley) *Nalan Basturk* (Netherlands, Erasmus University Rotterdam)
Gregory R. Quinet (USA, Southern Polytechnic State University) *Robert Powel* (USA, University of California Berkeley)
James Dingley (UK, Francis Hutcheson Institute) *Romy L. Richardson* (USA, Southern Polytechnic State University)
James F. Rinehart (USA, Troy University) *Tara Sinclair* (USA, George Washington University)
Manouchehr Mokhtari (USA, University of Maryland) *William Patrick Leonard* (Rep. of Korea, SolBridge Inter. School of Business)

Executive Editors

Shafag Alizade

Assistant Editors

Rufat Mammadov

Design

Ilham Aliyev

Contact address

Journal of Baku Engineering University
AZ0101, Khirdalan city, Hasan Aliyev str. 120, Absheron, Baku, Azerbaijan
Tel: 00 994 12 - 349 99 66/78 Fax: 00 994 12 349-99-90/91

e-mail: jr-eco.adm@beu.edu.az

web: <http://journal.beu.edu.az>

facebook: [Journal Of Baku Engineering University](https://www.facebook.com/Journal-Of-Baku-Engineering-University)

Copyright © Baku Engineering University

ISSN 2521-6341

ISSN 2521-6341

Journal of Baku Engineering University

**ECONOMICS AND
ADMINISTRATION**

Baku - AZERBAIJAN

UOT: 336.71

AZƏRBAYCANDA BANK KREDİTLƏRİNİN İQTİSADİ ARTIMA TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

TURANƏ QULİYEVA

Bakı Mühəndislik Universiteti
Bakı, Azərbaycan
tquliyeva4@std.beu.edu.az

FƏRİD CƏBİYEV

Bakı Mühəndislik Universiteti
Dünya İqtisadiyyatı kafedrası
Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası
UNEC, Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi
Bakı, Azərbaycan
fcebeyev@beu.edu.az

MAYİS ƏZİZOV

Bakı Mühəndislik Universiteti
Dünya İqtisadiyyatı kafedrası
UNEC, Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi
Bakı, Azərbaycan
mezizov@beu.edu.az

XÜLASƏ

Tədqiqat işində ölkəmizdə bank kreditlərinin, eləcə də real məzənnənin iqtisadi artıma təsiri Azərbaycan iqtisadiyyatı nümunəsində 1992-2019-cı illər aralığının rəsmi məlumatları istifadə edilərək qiymətləndirilmişdir. Ekonometrik qiymətləndirilmə zamanı "Kanonik Kointeqrasiya Reqressiyası" kointeqrasiya metodundan istifadə edilmiş, əvvəlcə dəyişənlərin stasionarlığı "ADF" vahid kök testi ilə yoxlanılmış, daha sonra "CCR metodu"ndan istifadə edilərək modellər qurulmuşdur. Prosesin sonunda əldə edilən nəticə deməyə əsas verir ki, bank kreditlərinin ÜDM üzrə əhəmiyyətli təsiri mövcuddur və kreditlərin artması birbaşa olaraq ÜDM-nin də yüksəlməsinə səbəb olur. Daha dəqiq desək, bank kreditlərini 1% artırıqda, ÜDM də 0.70% artmış olur.

Açar sözlər: kredit, bank sektoru, iqtisadi inkişaf

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF BANK LOANS ON ECONOMIC GROWTH IN AZERBAIJAN

ABSTARCT

In the study, the impact of bank loans in our country, as well as the real exchange rate on economic growth was assessed using the official data of the period 1992-2019 on the example of the Azerbaijani economy. During the econometric evaluation, the "Canonical Cointegration Regression" cointegration method was used, first the variability was checked with the ADF single root test, then the models were constructed using the CCR method. The result obtained at the end of the process suggests that bank loans have a significant impact on GDP, and the increase in loans directly leads to an increase in GDP. To be more precise, if bank loans are increased by 1%, GDP will also increase by 0.70%.

Keywords: credit, banking sector, economic development.

GİRİŞ

Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafı üçün həmin ölkədə stimullaşdırıcı tədbirlər görmək, habelə sabit iqtisadi artımı formalaşdıraraq onu qorumaq lazımdır. İqtisadi artım ölkə iqtisadiyyatının ümumi vəziyyətini xarakterizə edən dinamik məcmu göstəricidir.

Ölkə iqtisadiyyatının davamlı inkişafı bir sıra amillər ilə xarakterizə edilir ki, onlardan biri də bank sektorudur. Bank sektoru ölkə iqtisadiyyatında, xüsusən də ÜDM həcminin artmasında xüsusi rol oynayır. Belə ki, sərfəli kreditlər vətəndaşlara, biznes sahəsinə, habelə istehlak və investisiya fəallığının artırılmasına təsir göstərir.

Bütün bunlara deməyə əsas verir ki, iqtisadiyyatın hər hansı bir sahəsi üzrə inkişaf dinamikası yaratmaq üçün həmin sektorun dəstəklənməsi vacib şərtidir. Buna görə də, istər dövlət, istərsə də kommersiya bankları öz fəaliyyətlərində bu sektorla işləməyə diqqət yetirməlidir.

Ümumiyyətlə, nəzərə almaq lazımdır ki, son illərdə baş verən böhranlar səbəbi ilə dünyanın əksər ölkələrində bank və iqtisadiyyat sahələri ciddi problemlər yaşayır. Habelə Son onilliklərdə iqtisadi sistemlərin təkamülü xarici şokların artması, əmtəə və maliyyə bazarlarında qeyri-sabitlik, iqtisadi artımın yavaşlaması, maddi istehsalla maliyyə sektoru arasında əlaqələrin zəifləməsi, pul-kredit orqanlarının həddən artıq asılılığı ilə bağlı yeni tendensiyaların yaranmasından xəbər verir. Bu baxımdan iqtisadi sistemin əsas sektorları arasında elmi əsaslandırılmış konsepsiyaya əsaslanan yeni münasibətlər paradigmasının axtarışına ehtiyac artmaqdadır.

Məlumdur ki, bir çox tədqiqatçılar müxtəlif dövrlərdə iqtisadi sistemlərin inkişafının əsas suallarına, o cümlədən bank və iqtisadiyyatın real sektorlarının qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlı suallara cavab tapmağa çalışmışlar. Klassik dixotomiya, maliyyə kapitalı, dinamik inkişaf, informasiya asimetriyası və bir çox başqalarının nəzəri konsepsiyaları bu sahəsinin inkişafına mühüm töhfə vermişdir. Bununla yanaşı, milli iqtisadiyyatın mənafeyinə uyğun olaraq, sektorlar arasında qarşılıqlı əlaqənin forma və mexanizmlərinin işlənilməsinin nəzəri əsaslandırılmasına ehtiyac var.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bank kreditləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, korporativ fəaliyyət üçün kreditlər əhəmiyyətli rol oynayır. Əksər ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlığın əsas maliyyə mənbəyi bank kreditləridir. Bundan əlavə, kredit iqtisadiyyatın tənzimləyicisi rolunu oynayaraq, pul kapitalının ssuda kapitalına çevrilməsini təmin edir. Beləliklə, kreditörlerle borcalanlar arasında münasibətləri də nəzarətdə saxlamış olur. Həmçinin kredit vasitəsi ilə sərbəst pul kapitalı, eləcə də müəssisələrin, özəl sektorun və dövlətin gəlirləri toplanır, ssuda kapitalına çevrilərək müvəqqəti istifadə üçün ödənişə verilir.

Bu baxımdan məqalənin də məqsədi bank və iqtisadi artım arasında qarşılıqlı əlaqənin elmi əsaslandırılmış konsepsiyasının formalaşdırılması üçün ekonometrik qiymətləndirilmə aparmaqdan ibarətdir. Belə ki, qiymətləndirmə aparılarkən "Kanonik Kointeqrasiya Reqressiyası" kointeqrasiya metodundan istifadə edilmişdir. Bu zaman ilk növbədə dəyişənlərin stasionarlığı "ADF" vahid kök testi ilə yoxlanılmış, daha sonra "CCR metodu"ndan istifadə etmək şərti ilə modellər qurulmuşdur. Nəticədə məlum olmuşdur ki, dəyişənlər arasında uzunmüddətli dövr üzrə əlaqə mövcuddur.

EMPIRİK ƏDƏBİYYAT XÜLASƏSİ

Qeyd etmək lazımdır ki, bir çoxu kredit sözünün leksik anlamını faiz qarşılığında verilən borc kimi təsəvvür etsə də, əslində, latın dilindən gələn bu termin "inanmaq" deməkdir. [30, səh.168]

Kreditin hər bir ölkə iqtisadiyyatında xüsusi əhəmiyyət daşıdığı məlumdur. Bunu nəzərə alaraq, kreditin təsir obyektlərini, xüsusən də iqtisadi artım üzrə oynadığı mühüm rolu düzgün qiymətləndirmək üçün bir sıra xarici və yerli tədqiqatçıların fikirlərini nəzərdən keçirmək lazımdır:

Əvvəlcə qeyd etmək lazımdır ki, kreditlərin iqtisadi artım üzərində təsiri ilə bağlı araşdırmalarda ziddiyətli fikirlər ortaya çıxır. Yəni bu iki anlayış arasında əlaqə ilə bağlı tədqiqatçılar yeknəsək fikir sahibi deyillər. Belə ki:

2002-ci ildə türkiyəli alimi Güven V. kreditlərin iqtisadi artım üzərində təsirə malik olub-olmadığını müəyyən etmək üçün 1988-2001-ci illər üzrə rüblük məlumatları "Qrancer" üsulu ilə təhlil etmişdir. Təhlil sonu əldə edilmiş nəticələr əlaqələrin elə də ciddi olmadığı qənaəti bəxş edib. [27]

2007-ci ildə Yılmaz E. və digər tədqiqatçılar da araşdırma apararı zaman 1980-2004-cü illərin rüblük məlumatlarını əsas götürmüş və "VEC" modeli ilə "Yohansen" kointeqrasiya təhlili aparmışdır. Səbəb-nəticə analizinin də yer aldığı araşdırmada maliyyə sistemi ilə iqtisadi artım arasında əlaqə aşkar edilsə də, müəlliflər özəl sektora verilən kreditlərin iqtisadi artıma ciddi təsir göstərmədiyini fikrinə gəlirlər. [32]

2008-ci ildə Altunç Ç. səbəb-nəticə analizində "Qrancer" testi əvəzinə "VEC" modeli testindən istifadə edərək özəl sektor kreditlərinin ÜDM-dəki payını maliyyə inkişaf göstəricilərindən biri kimi qəbul etmiş və kreditlər arasında iki istiqamətli səbəb-nəticə əlaqəsi ortaya çıxmışdır. [25]

Digər Türk tədqiqatçıları, Yetiz F. və Ünal A.E. "Bank kreditləri, pul təchizatı və iqtisadi inkişaf arasında əlaqə" adlı məqaləsində 2005-2020-ci illər üzrə aylıq məlumatlardan istifadə edərək bank kreditləri, pul təklifi və iqtisadi artım arasındakı əlaqəni təhlil ediblər. Müəlliflər əldə etdikləri nəticələrə görə, istər uzun, istərsə də qısa müddətli bank kreditlərinin ölkə iqtisadiyyatında iqtisadi artıma təsir etdiyini qeyd ediblər.

Bundan əlavə, nəzərə almaq lazımdır ki, Samargandi et al, Cevik və Rahmati, (2014), Anyanwu (2014), Quixina and Almeida (2014), Adeniye et al (2015) və Nwani, Ori (2016)-(2013) tərəfindən aparılan çoxsaylı tədqiqatlarda kreditlər və iqtisadi artım arasında zəif əlaqə olduğu qəlamə alınmışdır. [26]

Bütün bunlara baxmayaraq, araşdırma zamanı məlum olur ki, kreditlər ilə iqtisadi artım arasındakı əlaqələrin mövcudluğu müxtəlif ölkələr əsasında ətraflı şəkildə təhlil edilmişdir. Belə ki, Akpansung və Babalola (2011) 1970-2008-ci illəri üzrə göstəriciləri əsas götürərək "TLS" (İki Mərhələli Ən Kiçik Kvadratlar) üsulu ilə Nigeriyada bank kreditinin iqtisadi artım üzərindəki təsirini dəyərləndirmişdir.

Əldə olunan nəticələrdə özəl sektor üzrə verilən kreditlərin iqtisadi artıma müsbət təsir göstərdiyi üzə çıxmışdır.

2013-cü ildə Bank kreditləri ilə iqtisadi artım arasında əlaqə üzrə araşdırma apararı G. Gozgor və K. Gozgor iyirmi Latin Amerikas ölkəsi üzrə araşdırma aparmışdır. Onlar empirik analiz üçün panel kointeqrasiya texnikasından istifadə edərək müəyyən ediblər ki, dəyişənlər arasında uzunmüddətli əlaqə mövcuddur. [27]

2014-cü ildə Ben və digər tədqiqatçılar "ADRL" (Autoregressive Distributed Lag model) metodundan istifadə edərək daxili kreditlər və iqtisadi artım arasında əlaqəni öyrənmiş, bank kreditinin iqtisadi artıma müsbət və əhəmiyyətli təsir göstərdiyini təyin etmişlər. Onların

nəticələrinə əsasən, özəl kreditin 1% artması adambaşına düşən real ÜDM-in 3,36% artması ilə nəticələnir.

Bongini və digərləri (2017) Bank kreditindən maliyyə inkişafının ölçüsü kimi istifadə edərək, Mərkəzi, Şərqi və Cənub-Şərqi Avropa ölkələri üçün bank kreditlərinin iqtisadi artıma təsirini araşdırıb. Tədqiqatda 1995-2014-cü illərin məlumatları üzrə GMM metodundan istifadə edilmişdir. Hesablamaların nəticələri göstərmişdir ki, bank krediti iqtisadi artımı artırır. [32]

Həmçinin 2013-cü ildə Mahran Səudiyyə Ərəbistanı üçün ARDL modelindən istifadə edərək maliyyə inkişafı ilə real ÜDM arasındakı əlaqəni təhlil etmiş və bildirmişdir ki, istər uzun, istərsə də qısamüddətli dövrdə özəl kreditlər real ÜDM-ə mənfi və statistik əhəmiyyətli təsir edir.

Azərbaycan timsalında, Həsənov və Hüseynov (2013) tərəfindən aparılan tədqiqatlarda ARDL Sərhəd Testi yanaşması, Yohansenin yanaşması və Engle-Granger metodologiyasından istifadə etməklə bank kreditlərinin qeyri-neft iqtisadi artıma təsiri araşdırılıb. Müəlliflər bank kreditlərinin qeyri-neft iqtisadi artıma müsbət təsirini aşkar ediblər. [31]

Koivu və Sutela (2005) sabit təsir modelindən istifadə etməklə 25 keçid iqtisadiyyatı (Azərbaycan da daxil olmaqla) üçün maliyyə sektorunun inkişafı ilə iqtisadi artım arasında əlaqəni qiymətləndirmiş və maliyyə inkişafının iqtisadi artımı artıran kreditlə əlaqəli olduğunu müəyyən etmişdir.

Muxtarov və digər tədqiqatçılar 2018-ci ildə Azərbaycanda enerji istehlakı, iqtisadi artım və maliyyə inkişafı arasında əlaqəni qiymətləndiriblər. Dəyişənlər arasında uzunmüddətli əlaqəni görmək üçün müxtəlif kointeqrasiya üsulları, yəni Autoregressive Distributed Lags Bounds kointeqrasiya testi, Gregory-Hansen kointeqrasiya testi və Johansen kointeqrasiya testi tətbiq edilib. Nəticələr maliyyə inkişafı arasında bank krediti, enerji istehlakı və iqtisadi artım arasında uzunmüddətli əlaqənin mövcudluğunu təsdiqləyib. Muxtarov və digər tədqiqatçılar (2016a, 2016b), Muxtarov və Mikayılov (2016) da müəyyən etmişlər ki, bank kreditləri Azərbaycanda məcmu məhsula təsir etmək üçün pul siyasətinin mühüm ötürülmə kanalıdır. [31]

Həmçinin aparılan digər araşdırmalarda da 2005-2019-cu illər üzrə avto-reqressiv paylanmış gecikmə (ARDL) modelindən istifadə edilmişdir. Nəticələr qısa və uzunmüddətli perspektivdə maliyyə-kredit inkişafı ilə iqtisadi artım arasında müsbət əlaqə olduğunu göstərdi.

N. Hüseynova görə də iqtisadiyyatda iqtisadi artım, zamanla mal və xidmətlər üçün istehsal həcmnin və milli gəlirin artması ilə ölçülə bilər. İqtisadi inkişaf bir ölkədə iqtisadi, sosial, mədəni və siyasi sahələrdə struktur dəyişikliyi, o cümlədən istehsalın və gəlirin artması prosesi kimi müəyyən edilə bilər. Bununla belə, aydındır ki, mal və xidmətlərin həyat keyfiyyətini artıran yanaşmalar yalnız həyat keyfiyyətini artırır. Bu səbəbdən inkişafın davamlılığını təmin etmək üçün iqtisadi artımın ekoloji, sosial və iqtisadi baxımdan araşdırılması həyati əhəmiyyət kəsb edir, eləcə də bu, həm də sosial və mədəni aspektlər konsepsiyasının hazırlanmasını tələb edir. [31]

Xanlarzadənin də fikrincə, bu günə qədər dövlət maliyyələşdirməsi sosial innovasiyaların inkişafı və tətbiqi ilə məşğul olan sahibkarlıq, eləcə də təhsil müəssisələrinin tərəfdaşlığını fəal şəkildə həvəsləndirir, onları dəstəkləyir.

EKONOMETRİK MODEL VƏ VERİLƏNLƏR

Dissertasiya işində bank kreditləri ilə real məzənnənin ÜDM-yə təsiri “Kanonik Kointeqrasiya Reqressiyası” (CCR – Canonical Cointegrating Regression, Park, 1992) kointeqrasiya metodu vasitəsi ilə qiymətləndirilib.

Tədqiqat işində qiymətləndirmə göstəriciləri, əsasən, “Kanonik Kointeqrasiya Reqressiyası” yavaşması əsasında izah olunacaq. Buna görə də əvvəlcə dəyişənlərin stasionarlığı “Genişləndirilmiş Dikey-Fuller” (ADF – Augmented Dickey–Fuller) [xxx] vahid kök testi vasitəsi ilə yoxlanılıb. Daha sonra isə “CCR metodu” ilə qurulan model əsasında dəyişənlər arasında uzunmüddətli dövr üzrə əlaqənin mövcudluğu Parkın dəyişən əlavətmə testi (Park’s Added Variables Test) ilə yoxlanılıb. Ən sonda isə dəyişənlərin arasında mövcud olan əlaqə ekonometrik model əsasında təsis edilib.

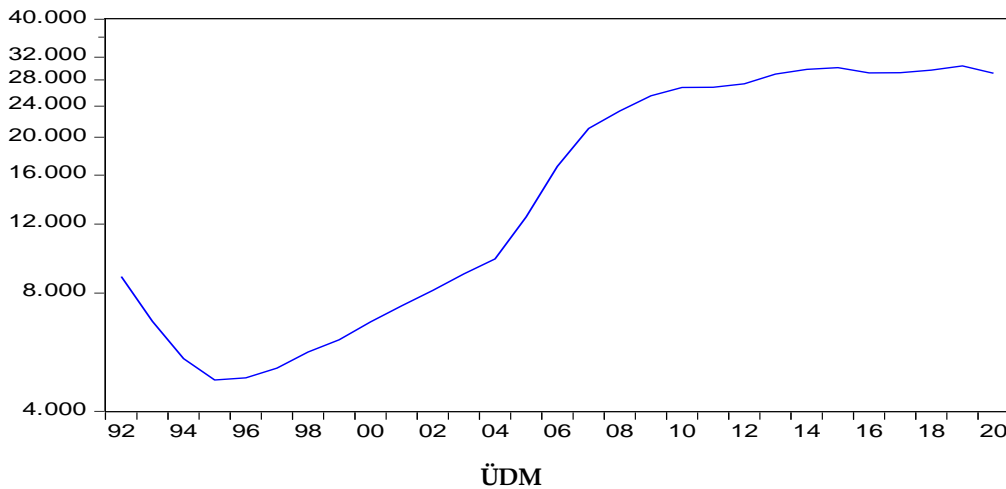
Nəzərə almaq lazımdır ki, “Genişləndirilmiş Dikey-Fuller” (ADF) vahid kök testində (unit root test) “dəyişən qeyri-stasionar” hesab edilir, yaxud da “vahid kök problemi var” sıfır hipotezləri yoxlanıbdan keçirilir. Beləliklə də, test göstəriciləri sıfır hipotezi rədd edərək, götürülən dəyişənin stasionar olduğunu inikas etdirir.

Bu yazıda istifadə olunan “Kanonik Kointeqrasiya Reqressiyası” (CCR) yavaşması “Tam Modifikasiya Olunmuş Ən Kiçik Kvadratlar Metoduna” (FMOLS) oxşardır və bu metod “Park” [xxx] tərəfindən təklif edilmişdir. “Kanonik Kointeqrasiya Reqressiyası” (CCR) metodu “Ən Kiçik Kvadratlar Metoduyla” (OLS – Ordinary Least Squares) ilə qiymətləndirilərkən asimptotik olaraq, daha səmərəli nəticələr əldə etmək mümkündür. “Kanonik Kointeqrasiya Reqressiyası” (CCR) yavaşmasında stasionarlığa transformasiya olunmuş verilənlərdən istifadə olunaraq kointeqrasiya tənliyi və stoxastik reqressorlardakı tərəddüdlər arasındakı uzunmüddətli dövr asılılığını aradan qaldırır.

Tədqiqat işi aparılarkən qiymətləndirmə üçün 1993-2019-cu illəri əhatə edən rüblük göstəricilərdən ibarət olan məlumatlardan istifadə edilmişdir:

ÜDM - Adambaşın düşən real ÜDM, ölkə daxilində adam başına düşən istehsal olunan əlavə dəyərlərin cəmi formasında ölçülmüşdür. (Qrafik 3.1)

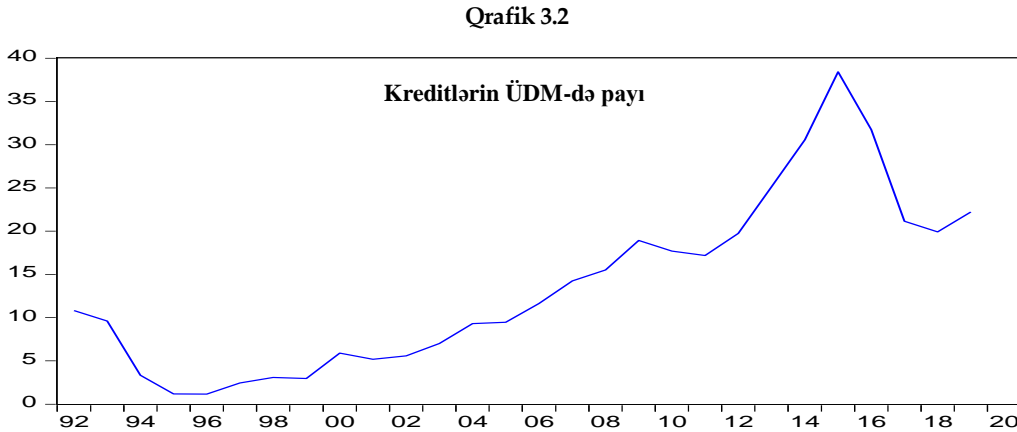
Qrafik 3.1

Mənbə: Qrafik Ş. Muxtarovun Dünya Bankının məlumatları əsasında apardığı hesablamalara istinadən tərtib edilib.

Qrafikdən də görünür ki, ölkədə ÜDM üzrə artım 90-cı illərin əvvəllərində azalmağa başlasa da, 1996-cı ildən yüksəlməyə meyillənmişdir. Bunun da səbəbi 1990-cı illərin əvvəllərində, ölkənin yenidən müstəqillik əldə etməsindən sonra yaranan vəziyyətin (siyasi və iqtisadi sabitliyin olmaması, müharibə, eləcə də ölkəyə qarşı tətbiq olunan embarqo, infilyasiya və s.) qənaətbəxş olmamasıdır. Daha sonra siyasi və iqtisadi sabitliyin əldə olunması, xarici ölkələr ilə ticarət əlaqələrin tənzimlənməsi, neft üzrə müqavilələrin imzalanması ölkə gəlirlərində, eləcə də iqtisadi artımda canlanma yaratmışdır. Sonrakı illərdə də bu yüksəliş davam etmişdir.

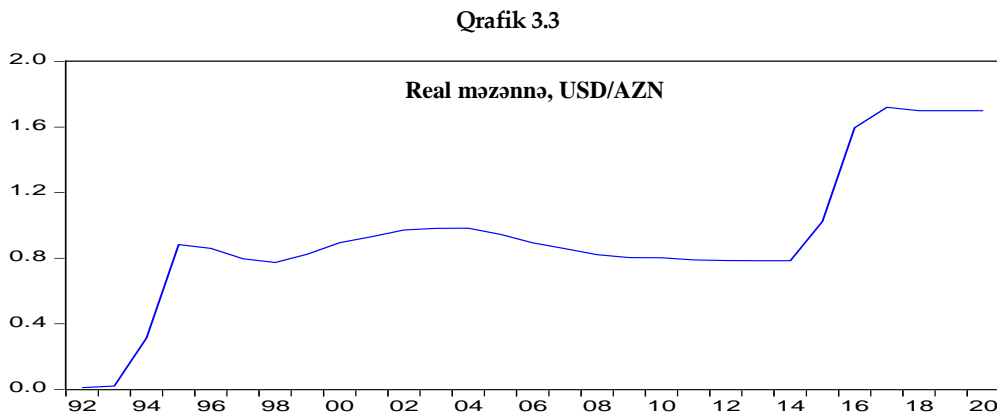
- *Kreditlər (Kredit)*- Bank tərəfindən özəl sektor üçün ayrılan kreditlərin ÜDM-də payı əks olunmuşdur. (Qrafik 3.2)

Mənbə: Qrafik Ş. Muxtarovun Dünya Bankının məlumatları əsasında apardığı hesablamalara istinadən tərtib edilib.

Qrafikdən də görüldüyü kimi, yuxarıda ÜDM üçün deyilən məlumatlar, burda da keçərlidir. Ölkədə siyasi-iqtisadi sabitlik olmayan illərdə, təbii ki, bankların fəaliyyəti də qənaətbəxş olmur. Bu səbəbdən ÜDM-də təsiri də eləcə də yüksək sayılır. Ümumi vəziyyət düzəldikcə, kreditləşmə də genişlənir və ÜDM-dəki payında da yüksəliş hiss olunur. 2015-ci ildə baş verən kəskin eniş də dünya bazarında baş verən proseslər nəticəsində neft qiymətinin azalması ilə bağlıdır. Belə ki, ölkə gəlirlərinin də azalması nəticəsində banklar da təsirlənmişdir.

- *Məzənnə (EXC)*- 1 dolların Azərbaycan manatı ilə qarşılığı. (Qrafik 3.3)

Mənbə: Qrafik Ş. Muxtarovun Dünya Bankının məlumatları əsasında apardığı hesablamalara istinadən tərtib edilib.

Məlumdur ki, Azərbaycanda əsas gəlirlər neft ixracı ilə bağlı olduğuna görə ölkə manatının USD qarşısında dəyəri də neft qiymətləri ilə mütənasibdir. Belə ki, neft qiymətlərində baş verən qiymət azalmaları zamanı ölkə valyutası da dəyər itirmiş olur. USD isə əksinə olaraq daha da möhkəmlənir. Qrafikdən də görüldüyü kimi, neft qiymətləri kəskin azaldığı zamanlarda USD də eyni nisbətdə dəyər qazanaraq möhkəmlənmişdir.

Ümumiyyətlə, nəzərə almaq lazımdır ki, real məzənnə ixrac və idxal prosesində, daha dəqiq desək, ölkənin xarici ticarətində önəm kəsb edən amillərdən biridir. Həmçinin ticarətində tərəflər arasında diqqətlə hesablanan indeksdir. Belə ki, ikitərəfli real valyuta düsturundan istifadə edilərək, hər bir ticarət partnyoruna mənsub olan valyuta üçün valyuta kursu hesablanır. Real məzənnənin hesablama düsturu isə aşağıdakı kimidir:

$$REER = \frac{P_h \times NER_{fh}}{P_f}$$

[33]

EMPIRİK NƏTİCƏLƏR

Modeli qiymətləndirmədən öncə vahid kök testləri ilə dəyişənlərin stasionarlığını yoxlamaq labüddür. Buna görə də dəyişənlərin stasionarlığını yoxlamaq üçün "Genişləndirilmiş Dikey-Fuller" (ADF) testi istifadə edilir. Əldə edilən nəticələr Cədvəl 3.2-də əks olunub.

Cədvəl 3.2. Genişləndirilmiş Dikey-Fuller (ADF) vahid kök testlərinin nəticələri

Səviyyədə						
		t- Statistikası	p- qiyməti	Gecikmə uzunluğu *	Testin sərhəd qiymətləri **	
Kredit		0.0188	0.951	0	1%	-3.75294
EXC		-2.3633	0.161	0	5%	-2.99806
ÜDM		-2.3932	0.153	1	10%	-2.63875
1-ci tərtib fərqdən						
		t- Statistikası	p- qiyməti	Gecikmə uzunluğu *	Testin sərhəd qiymətləri **	
ΔKredit		-3.1001	0.042	0	1%	-3.75294
ΔEXC		-3.362613	0.02	0	5%	-2.99806
ΔÜDM		-3.3418	0.026	1	10%	-2.63875
(*) Şvars meyarı əsasında seçilmişdir						
(**) MacKinnonun (1996) tək tərəfli testi üçün p-qiymətləri.						

Mənbə: Ş. Muxtarovun Dünya Bankının məlumatları əsasında apardığı hesablamalara istinadən tərtib edilib

Sonra da dəyişənlər arasında kointeqrasiya münasibətinin varlığını "CCR" kointeqrasiya yanaşması ilə yaradılan modelə əsasında yoxlanılıb. Buna görə də "Parkın dəyişən əlavə etmə yanaşması kointeqrasiya" testindən istifadə edilib. Həmin test nəticələri isə Cədvəl 3.3-də öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 3.3

	Qiymət	df	p-qiyməti
Ki-kvadratı	2.488138	1	0.1147
Qeyd: asılı dəyişən - $\ln(\dot{U}DM)_t$. Sıfır hipotezi – <i>dəyişənlər arasında kointeqrasiya əlaqəsi vardır</i> ; Optimal gecikmə ölçüsü Schwarz kriteriyası əsasında maksimum 2 period gecikmə olmaqla seçilib;			

Parkın dəyişən əlavə etmə kointeqrasiya testi nəticələri

Mənbə: Ş. Muxtarovun Dünya Bankının məlumatları əsasında apardığı hesablamalara istinadən tərtib edilib.

Testin nəticəsinə görə hər bir halda *p-qiyməti* 5 %-dən böyükdür. Bu halda, “kointeqrasiya əlaqəsi vardır” sıfır hipotezi 5% əhəmiyyətlik dərəcəsində rədd edilmir.

Bu da öz növbəsində, dəyişənlər arasında uzunmüddətli dövrdə kointeqrasiya əlaqəsinin mövcud olması deməkdir.

Cədvəl 3.4-də isə “CCR” kointeqrasiya metodu istifadə olunaraq əldə edilən uzunmüddətli dövrə əsasən elastiklik əmsalı təsvir edilib. Qiymətləndirmə nəticələrinə görə isə kreditlərin və məzənnəni əhatə edən sərbəst dəyişənlərinin əmsalı nəzəriyyə ilə gözləndiyi kimi, müsbət, eləcə də statistik olaraq əhəmiyyət kəsb edir.

Cədvəl 3.4

Dəyişən	Əmsallar	T-statistikası	p-qiyməti
Kredit	0.70	12.864	0.000
EXC	0.16	3.769	0.000

Qeyd: Asılı dəyişən; ÜDM. Qiymətləndirmə periodu 1992-2019.

“CCR” modelinin qiymətləndirmə nəticələri

Mənbə: Ş. Muxtarovun Dünya Bankının məlumatları əsasında apardığı hesablamalara istinadən tərtib edilib

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, aparılan qiymətləndirmələrə əsasən, bank kreditlərinin 1% artması təqdirdə, ÜDM-nin 0.70% artacağını deyə bilərik. Belə ki, artan kreditlər iqtisadiyyatın hər hansı bir sektoruna investisiya şəklində yatırıldığına görə həmin sahədə istehsalın artmasına gətirib çıxarır. Məsələn, ölkənin iqtisadi inkişafı üçün önəmli sahələrdən biri də sahibkarlıqdır. Ölkədə kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin artması, birbaşa ÜDM-nin artmasına gətirib çıxarır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin genişlənməsi üçün isə, təbii ki, investisiya mütləqdir. Banklar tərəfindən verilən kreditlər də bu tip problemlərin həllində müstəsna rol oynayır. Təsadüfi deyil ki, hər bir ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətlərinin genişlənməsində bankların önəmi xüsusi vurğulanaraq, bu sahəyə dəstək göstərilir. Bütün bu praktiki göstəricilər istər kreditlərin iqtisadi artıma təsiri ilə bağlı nəzəriyyə, istərsə də digər tədqiqat nəticələri ilə üst-üstə düşür. Həmçinin bütün bunlar Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün də adekvat hesab edilə bilər.

Bundan əlavə, qiymətləndirmə zamanı məlum olur ki, digər dəyişənlər sabit qaldığı halda, real məzənnə 1% artarsa, yenə də ÜDM 0.16 % yüksəlmiş olar. Həqiqətən də, ticarət zamanı hər bir ölkənin sahib olduğu valyuta dəyər baxımından xüsusi önəm daşıyır. Ölkə valyutasının dəyər itirməsi, bir növ alıcılıq qabiliyyətinin azalması deməkdir. Belə ki, ölkəmizdə əsas gəlir neft ixracatı ilə təmin olunduğuna görə neft qiymət dəyişmələri güclü təsir yaratmış olur. Neft qiymətləri azaldığı zaman gəlirlər də azalmış olur və manat da USD qarşısında dəyər itirməyə başlayır. Neft qiymətləri yüksəldikdə isə birbaşa gəlirlərin yüksəlməsinə səbəb olur ki, bu da manatın dollar qarşısında möhkəmlənməsi deməkdir. Manatın real məzənnəsi artarsa, yəni manat USD qarşısında dəyərə qazanarsa, bu, alıcılıq qabiliyyətinin artması, eyni zamanda da ÜDM-nin yüksəlməsi deməkdir. Buna görə də ölkədə istehsal həcmının artması, milli gəlirlərin qeyri-neft sektoru vasitəsi ilə təmin edilməsi önəmli faktorlardan biridir.

NƏTİCƏ

Tədqiqat işində ölkəmizdə bank kreditlərinin, eləcə də real məzənnənin iqtisadi artıma təsiri üzrə ekonometrik qiymətləndirilmə aparılan zaman "Kanonik Kointeqrasiya Reqrressiyası" kointeqrasiya metodundan istifadə edilmişdir. Əvvəlcə dəyişənlərin stasionarlığı "ADF" vahid kök testi ilə yoxlanılmış, daha sonra "CCR metodu"ndan istifadə edilərək modellər qurulmuşdur. Qeyd edilən modellər əsasında dəyişənlər arasında uzunmüddətli dövr üzrə əlaqənin mövcudluğu Parkın dəyişən əlavə etmə testi (Park's Added Variables Test) ilə yoxlanılmışdır. Sonda isə dəyişənlərin arasında mövcud olan əlaqə ekonometrik model əsasında təsis edilmişdir. Prosesin sonunda əldə edilən nəticə deməyə əsas verir ki, bank kreditlərinin ÜDM üzrə əhəmiyyətli təsiri mövcuddur və kreditlərin artması birbaşa olaraq ÜDM-nin də yüksəlməsinə səbəb olur. Kreditlərin artması üçün də milli gəlirlərin nəzarətdə saxlanması şərtidir. Bu da öz növbəsində istehsalın artırılması, ixracın yüksəldilməsi deməkdir. Bunun üçün də ixracatda sadəcə neft sektorunun deyil, eləcə də qeyri-neft məhsullarının həcmının artırılması labüddür. Belə olduğu halda, ölkə iqtisadiyyatı sadəcə neft gəlirləri ilə deyil, digər gəlirlər hesabına da genişlənməmiş olar ki, nəticədə ölkə valyutasının dəyəri artmış, kreditləşmə də yüksəlmiş olar. Yekunda da ÜDM hər iki halda yüksələcəkdir.

Ümumiyyətlə, tədqiqatın nəticələrinə yekun vuraraq deyə bilərik ki, Azərbaycanın da bank sektorunda müxtəlif elektron və rəqəmsal texnologiyalardan fəal istifadə olunur, bunun sayəsində müxtəlif ödəniş əməliyyatları xeyli sadələşir və kredit təşkilatlarının maliyyə fəaliyyəti yaxşılaşır.

Təkcə bank sektorunu deyil, ölkənin bütün maliyyə siyasətini daha da təkmilləşdirmək üçün Azərbaycan hökumətinin bu vektoru daha da inkişaf etdirməsi və dəstəkləməsi vacibdir.

Mərkəzi bank sektorunun inkişaf perspektivləri də bu sektorun üzvləşdiyi problemlərin nə dərəcədə düzgün və vaxtında həll olunacağından asılıdır. Tədqiqat zamanı belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycanın bank sektoru aşağıdakı əsas problemlərlə üzləşir:

- Kapitallaşma səviyyəsinin aşağı olması;
- İstehlakçılar arasında inamsızlığa səbəb olan xarici və daxili amillərlə əlaqədar bank sektorunun qeyri-sabitliyi;
- institusional problemlər;
- Mərkəzi Bankın 2016-cı ildə ölkədəki 11 bankın lisenziyasını ləğv etməsindən sonra özünü daha da qabarıq şəkildə göstərən yüksək konsentrasiya və şəffaflığın olmaması.

Müasir şəraitdə bank sistemi beynəlxalq xarakterli problemlərə görə qeyri-sabit olduğundan bu sektorun inkişafı üçün müəyyən tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğun olardı. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- şübhəli qurumların fəaliyyətinin qarşısını almağa imkan verəcək bank siyasətinin təkmilləşdirilməsi və bank sektorunun tənzimlənməsi üzrə tədbirlərin gücləndirilməsi;
- daha sərfəli istehlak kreditləri üçün şəraitin yaradılması;
- müvafiq sahə üzrə mütəxəssislərin ixtisasının artırılması, onlar üçün müasir tələblərə uyğun təcrübə əsasında treninqlərin, seminarların keçirilməsi;
- göstərilən xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;
- Göstərilən xidmətlərin çeşidinin genişləndirilməsi.

Ümumiyyətlə, nəzərə almaq lazımdır ki, hazırkı dövrdə iqtisadiyyatın inkişafı üçün bank sektorunun fəaliyyətinin genişlənməsi mütləqdir. Hər hansı bir sahənin genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi üçün, təbii ki, ilk növbədə investisiya tələb olunur. Odur ki, bankların şəraiti daim nəzərə alınmalı və bank-müştəri münasibətləri də diqqətdə saxlanılmalıdır.

Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadiyyatın bank və real sektorlarının qarşılıqlı əlaqəsinin mühüm tərəfi onların nəinki həm ayrı-ayrılıqda, həm də bütövlükdə subyektlərin dinamikasını və həyat qabiliyyətini təmin edən səbəbidir. Eyni zamanda, tərəflər arasında yaranan ziddiyyətlərin aradan qaldırılması prosesi iqtisadi dövrün müxtəlif mərhələlərində xarici və daxili amillərin birləşməsinin getdikcə daha mürəkkəb formalarının təsirinə məruz qalır ki, bu da iqtisadi dövriyyənin dəyişməsində öz izini buraxır.

Bank və iqtisadi inkişaf arasında qarşılıqlı əlaqə sisteminin elementlərinin strukturunda bank sektorunun subyektləri arasında qarşılıqlı əlaqənin cari və perspektiv kanalları hesab edilən qarşılıqlı əlaqə formalarının öyrənilməsi xüsusi yer tutur. Onların təkamül inkişafı prosesində sektorlar arasında qarşılıqlı əlaqə formalarının müxtəlifliyi sektorlar arasında qarşılıqlı əlaqə formalarının təsnifatı üçün bir modelin işlənilməsi zəruridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, iqtisadiyyatın bank və real sektorları arasında qarşılıqlı əlaqə prosesinin nəticələnən sistem elementi kimi eyni vaxtda effektlər (müxtəlif səviyyələrdə gözlənilən nəticələr kimi) yaratmaq qabiliyyəti, bank sektorunun rolu göstəricilərinin ölkələrarası müqayisəli təhlilinə səbəb olmuşdur. Təhlillərin nəticələri göstərdi ki, bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin inkişafdan geri qalmasına, sektorların potensial və imkanlarına təsir edən müxtəlif institusional şərait səbəb olmuşdur.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLARIN SİYAHISI

1. "Azərbaycan Respublikasında «Banklar və bank fəaliyyəti haqqında» qanun, Bakı, 2011
2. "Azərbaycan Mərkəzi Bankının normativ sənədləri və təlimatları"
3. "Azərbaycan Mərkəzi Bankı", İllik Hesabat, Bakı, 2020
4. "Azərbaycan Milli Ödəniş Sisteminin inkişaf tendensiyası, hüquqi və iqtisadi aspektlərin təhlili" // Qanun. – 2009. - № 10
5. Abbasov A., "Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri", Bakı, 2012
6. Abbasov Ə., Rzayev R., Həməzəyeva G., "Bank işi və elektron bankçılıq", Bakı, Qanun, 2014
7. Bağirov M.M., "Bank və bank əməliyyatları" (Ali məktəblər üçün dərslik), Bakı, 2003, 532 s
8. İbrahimov Z. "Pul, kredit və banklar". Bakı, 2010.

9. Kərimov A.E., "Bank xidmətləri bazarı: nəzəriyyə və təcrübə" (Azərbaycan Respublikasının kommersiya banklarının təmsalında), Bakı, İqtisadiyyat Universiteti, 2018, 400 s.
10. Məmmədov Z.F., "Bank fəaliyyətinin əsasları", Bakı, UNEC, 2015
11. Musayev A., "Qiymətli Kağızlar Bazarı", Seda, Bakı, 1999, 92 s.
12. Məmmədov Z.F., "Pul, kredit və banklar", Dərslik, Bakı, 2010
13. Akdiş M, "Azərbaycan'da Bankçılıq və Mali Kurumlar", İstanbul, 2012, 280
14. Cihangir Hacıyev, "Azərbaycan Beynəlxalq Bankası": Kazanılmış Uğurlar və Gelecek Gelişim Trendi", Halk Gazetesi, 18 Kasım 2006, 4 s.
15. Nuri Aras Osman, "Azərbaycan'da Bankçılıq Sektörü və Gelişim Seyri", Active Dergisi, Eylül-Ekim, 2005, 5s.
16. Saleh Mammedov, "Bankçılıq, Ay Yıldızı Yayını", Bakü, 1997, 13 s.
17. Zahid Mammedov, Yeman Ahmet, "Azərbaycanın kredit və para sistemi, Günümüzdeki Özellikleri ve Gelişme Yönü", Maliye Finans Yazıları Dergisi, sayı 87, 2010, 52 s.
18. "Azerbaydzhanskiy zhurnal ob ekonomike, finansakh i biznese" (Азербайджанский журнал об экономике, финансах и бизнесе" <https://www.wem.az/ru/news/tsifry/12184.html>)
19. Bragina, Ye.A. Strany i regiony: "Gosudarstvennaya podderzhka melkoy promyshlennosti" / Ye.A. Bragina // *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya*, 2001. – №1. – S.87-96. (Брагина, Е.А. Страны и регионы: "Государственная поддержка мелкой промышленности" / Е.А. Брагина // *Мировая экономика и международные отношения*, 2001. – №1. – С.87-96.)
20. Gavrilova, N.M. "Sovremennyy opyt innovatsionnogo razvitiya Germanii i vozmozhnosti yego ispol'zovaniya v Rossii" / N.M. Gavrilova // *Vestnik finansovogo universiteta*. – 2011. – №6. – S. 13 – 20. (Гаврилова, Н.М. "Современный опыт инновационного развития Германии и возможности его использования в России" / Н.М. Гаврилова // *Вестник финансового университета*. – 2011. – №6. – С. 13 – 20.)
21. "Gosudarstvennaya programma po rasshireniyu tsifrovyykh platezhey v Azerbaydzhanskoey Respublike v 2018-2020 godakh" ("Государственная программа по расширению цифровых платежей в Азербайджанской Республике в 2018-2020 годах")
22. Khugati, Z. "Rol' bankovskogo kredita i rynka bumag v ekonomike Germanii" / 354 (Хугати, З. "Роль банковского кредита и рынка бумаг в экономике Германии" / 354)
23. Shchenin R.K. "Bankovskiye sistemy stran mira: uchebnoye posobiye" / R.K. Shchenin.-M.: KNORUS,2010.400 s. (Щенин Р.К. "Банковские системы стран мира: учебное пособие" / Р.К. Щенин. –М.: КНОРУС, 2010. 400 с.)
24. Юдина И.Н. "Причины банковских кризисов и поведение государства" / И.Н. Юдина // *Эко.* – 2009. – №2. – С. 163 –171 (Юдина И.Н. "Причины банковских кризисов и поведение государства" / И.Н. Юдина // *Эко.* – 2009. – №2. – С. 163 –171.)
25. Altunch, O. F. 2008. "An Empirical Analysis of Causality Between Financial Development and Economic Growth in Turkey." *Eskis_ehir Osmangazi University Journal of FEAS* 3 (2): 113–127.
26. Cevik, N. K., and M. Cural. 2013. "Causality Relationship Between Domestic Borrowing, External Borrowing and Economic Growth: The Case of Turkey for the Period 1989–2012." *Journal of Finance* 165: 115–139.
27. Guven, S. 2002. "The Relationship between Bank Loans and Growth in Turkey." *Economics, Business and Finance* 17 (197): 88–100.
28. Ishcan, A. 2003. "The Economic Effects of the Contraction in Bank Loans and its Development in Crises." Ankara: CBRT.
29. Kremer, N. S. 2021. "Econometrics: Textbook and Workshop for Universities". 4th ed. M.: Yurayt Publishing House.
30. Mazur, I. I. 2015. "Product Competitiveness Management: Textbook. Allowance". Omega-L.
31. Shahriyar Mukhtarov, Sugra Humbatova, İlgar Seyfullayev, "The impact of bank credits on non-oil GDP: evidence from Azerbaijan Banks and Bank Systems", Volume 14, Issue 2, 2019
32. Yilmaz, S., O. Iskenderoglu, and Y. B. Önal. 2007. "Exploring the Relationship Between Financial Development and Economic Growth." *C.U. Journal of Social Sciences Institute* 16 (2): 311–326.
33. "banker.az"

UOT: 33;330

MODELLING THE RELATIONSHIP BETWEEN COMPONENT OF INSTITUTIONAL QUALITY AND WELFARE

ILKIN GASIMOV

Baku Engineering University
Khirdalan, Hasan Aliyev str. 120, AZ0101, Azerbaijan.
Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
Baku, Istiqlaliyyat str.6, AZ1001 Azerbaijan.
ilqasimov@beu.edu.az

ABSTRACT

Though the impact of institutional quality and its components on welfare started to be researched intensively for case of different countries within last decades there is almost no empirical paper investigating this link for case of Azerbaijan. Therefore this research aims to contribute filling of the gap in this field. Main aim of this paper is to research the link between corruption and welfare for case of Azerbaijan. For this purpose non-oil GDP is taken as dependent variable and control of corruption variables as main independent variable. For getting better results non-oil GDP(-1) and oil prices are also used as control variables. Results show that there is positive and strongly significant relationship between control variables and dependent variable. However, coefficient of main independent variable is only significant at 10%.

İNSTITUSİONAL KEYFİYYƏTİN KOMPONENTİ VƏ RİFAH ARASINDAKI ƏLAQƏNİN MODELLƏSDİRİLMƏSİ

XÜLASƏ

Son on illiklərdə institusional keyfiyyət və onun komponentlərinin rifaha təsiri müxtəlif ölkələr nümunəsində intensiv olaraq tədqiq edilsə də Azərbaycan nümunəsində bu əlaqəni araşdıran empirik tədqiqata demək olar ki, rast gəlinmir. Buna görə də məqalə bu sahədəki boşluğun azaldılmasına töhfə vermək məqsədi daşıyır. Bu məqsədlə qeyri-neft ÜDM-i asılı, korrupsiyaya nəzarət isə əsas sərbəst dəyişən olaraq götürülmüşdür. Daha yaxşı nəticələr almaq üçün qeyri-neft ÜDM(-1) və neft qiymətləri də kontrol dəyişənlər olaraq istifadə edilmişdir. Nəticələr kontrol dəyişənlərlə asılı dəyişən arasında müsbət və statistik olaraq tam əhəmiyyətli əlaqənin olduğunu göstərir. Bununla belə, əsas sərbəst dəyişənin əmsali yalnız 10%-də statistik olaraq əhəmiyyətlidir.

МОДЕЛИРОВАНИЕ СООТНОШЕНИЯ КОМПОНЕНТА ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОГО КАЧЕСТВА И БЛАГОПОЛУЧИЯ

РЕЗЮМЕ

Хотя влияние институционального качества и его компонентов на благосостояние начали интенсивно исследовать на примере разных стран в последние десятилетия, почти нет эмпирических работ, исследующих эту связь на примере Азербайджана. Поэтому данное исследование направлено на восполнение пробела в этой области. Основной целью данной статьи является исследование связи между коррупцией и благосостоянием на примере Азербайджана. Для этого в качестве зависимой переменной принимается нефтефтяной ВВП, а в качестве основной независимой переменной – переменные контроля коррупции. Для получения лучших результатов в качестве контрольных переменных также используются нефтефтяной ВВП(-1) и цены на нефть. Результаты показывают, что существует положительная и сильно значимая связь между контрольными переменными и зависимой переменной. Однако коэффициент основной независимой переменной значим только при 10%.

INTRODUCTION

Link between governmental quality, as well as its components and welfare started to be investigated intensively within last thirty years. It should be also noted that there is general

consensus on positive impact of institutional quality and its components on economic growth and welfare [1]. For example, scholars such as Knack, Rivera-Betiz, Candil, Nguyen et al. found positive and statistically significant relationship between institutional quality and development [2], [3], [4], [5]. This finding also was confirmed by Nawaz et al., Lameira and Ness for case of Asian countries [6], [7].

This fact also true for relationship between components of governmental quality and economic growth. For example, Abdulahi et al. researched the link between rule of law as one of the components of institutional quality and economic growth. Results reveal that there is positive relationship between these two variables in countries with rule of law between (-1.28) – (1.37). However, reverse relationship was found for sample of countries with less than (-1.28) [8]. Similar results also were obtained by other scholars [9]. Impact of property rights on economic growth was investigated by Acemoglu et al. [10]. Government size and economic activity was main focus of Alfonso and Jalles with positive link between two mentioned variables [11].

Similarly with above mentioned link there is also positive relationship between institutional quality/its components and welfare. For example, scholars such as Pontarollo, Orellana and Segovia show evidence to above mentioned idea for case of Ecuador [12]. Same results also was obtained by Kuroki in the sample of Japan [13]. For case of China,, Bian et al. found positive link between institutional factors and welfare[14]. In his turn Helivell and Huang found that institutional factors' has more impact on welfare compare with economic and other type of indicators [15].

Democracy as one of the main components of institutional quality also was used by number of scholars. For example, Ott investigated the impact of democracy on welfare for case of 127 countries and found positive impact of democracy [16]. Fray and Stutzer also confirmed this finding by stating that citizens in more democratic countries are better of in terms of welfare [17]. In another study Tov and Diener found positive and statistically significant relationship between democracy and welfare [18].

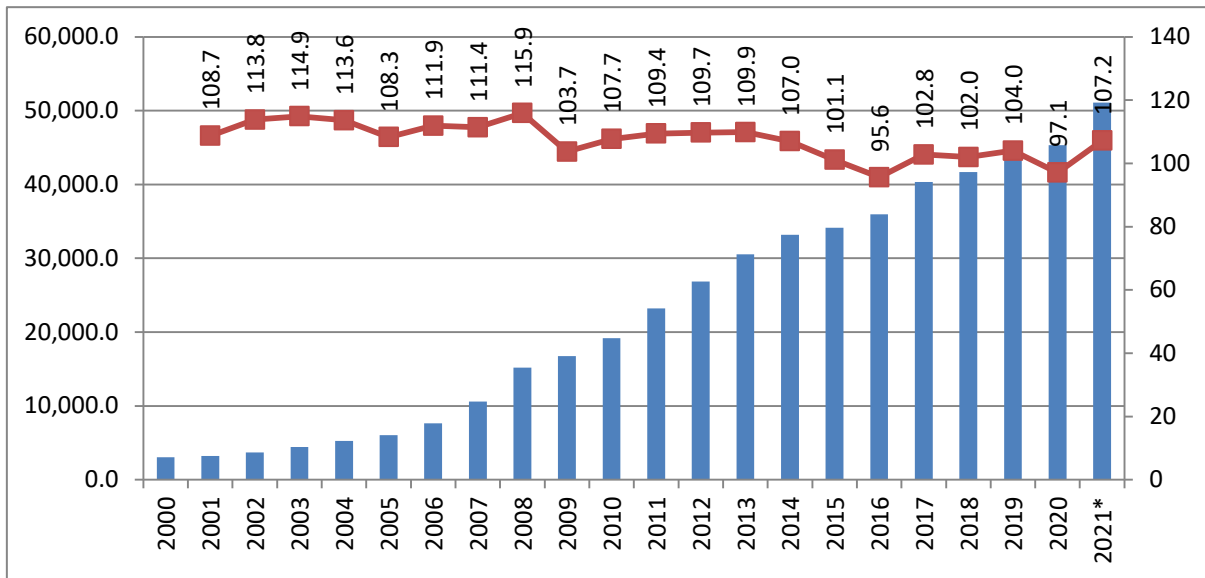
Corruption as one of the components of institutional quality also as one of the determinants of economic growth and welfare. For example, Zalle investigated the link between corruption and economic growth for case of African countries. Results show that there is negative link between two variables [19]. Tay et al. also followed same method for case of 150 countries. However, in his study effect of corruption was investigated indirectly. So that, results presented the fact that corruption impacts the individual welfare by reducing the national income [20]. Differently from Tay Velsch investigated the direct impact of corruption on Welfare. According to results, there is negative relationship between variables [21]. Findings by Tavits also confirm this result [22]. Fletch et al. also determined corruption as one of the main factors influencing welfare [23].

DATA AND METHODOLOGY

Non-oil GDP (NGDP) is used as proxy for welfare which is dependent variable. It is obtained from official web-page of State Statistical Committee of Azerbaijan Republic and measured as million AZN. For better results NGDP(-1) also included to the model as independent variable.

According to official statistics non-oil GDP of Azerbaijan had regularly increased between 2000-2021. The highest number in this range was observed in 2021 (51082,9 million AZN). In addition, it should be noted that there is decreased in growth rate of non-oil GDP in 2016 (95,6%) and in 2020 (97,1%).

Figure 1. Dynamics of non-oil GDP in 2000-2021

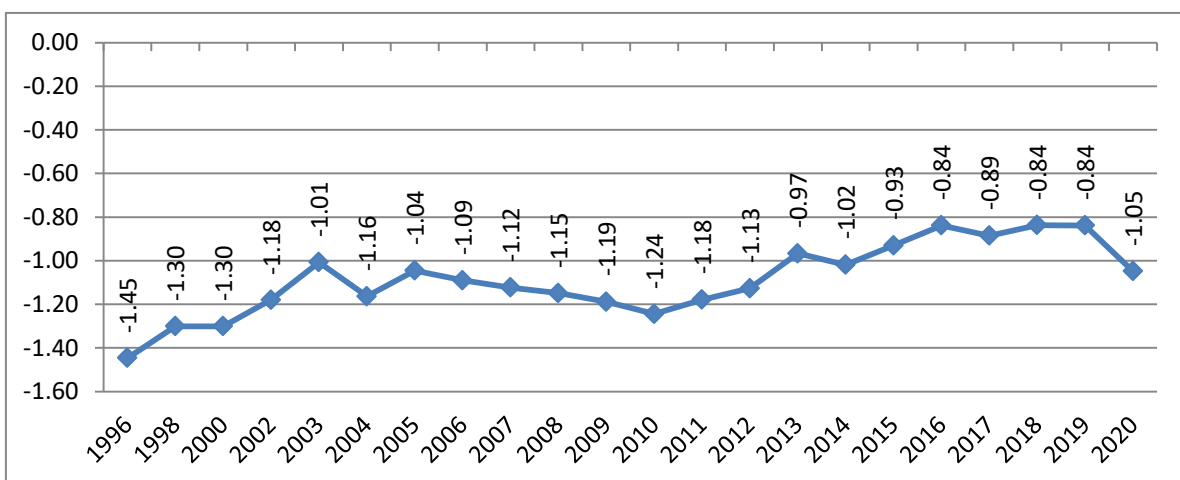
Source: Completed by the author based on World Bank statistics

Oil prices (OP) is used as control variable. Statistics on this variable is obtained from official data from British Petroleum. Measured as US dollars.

Control of Corruption (CCOR) is used as main independent variable which is obtained from World Bank World Governance Indicators (WGI). According to WGI control of corruption variable "Reflects perceptions of the extent to which public power is exercised for private gain, including both petty and grand forms of corruption, as well as "capture" of the state by elites and private interests". The indicator ranges between (-2.5) – the lowest and (2.5) the highest number [24].

While analysing the CCOR dynamics in Azerbaijan from 1996 to 2019 it becomes clear that there is positive movement in this indicator. So that, while this number was -1.45 in 1996 it became -1.05 in 2020 which can be interpreted as positive case.

Figure 2. Dynamics of control of corruption in 1996-2020

Source: Completed by the author based on World Bank statistics

It should be also noted that the highest number in terms of this index was observed in 2016, 2018 and 2019 with -0.84. However, control of corruption number again raised in 2020 and became -1.05.

Ordinary Least Squares is taken as method for regression. Variables cover the periods 1996-2019. All the empirical estimations were made in Eviews program package.

Formula for regression can be presented as follows:

$$NGDP_t = B_0 + B_1 NGDP(-1)_t + B_2 OP_t + B_3 CCOR_t + u_t$$

RESULTS

Table 1 presents the results of OLS method. As it stated before, there are some control variables for getting better outcomes. Regression findings confirm the existence of negative relationship between control of corruption and welfare. So that, coefficient of main independent variable is negative and statistically significant at 10%. In terms of the impact of control variables on dependent variable it can be mentioned that there is positive link between them. In addition, coefficients of both variables are significant at 1% which can be interpreted as strongly significant relationship between them. More detailed information is presented at table 1.

Table 1. Regression results

NGDP(-1)	0.9984***	$R^2=99\%$
OP	39.928***	
CCOR	-1438.337*	

Source: Authors creation

CONCLUSION

There is vast of literature investigating the impact of insitutional quality and its components on welfare. By applying numerous methods authors tried to define the relationship between these two indicators for case of different countries. However, it should be mentioned that there is almost no any empirical paper investigating this link for sample of Azerbaijan. From this point of view, it is expected this study to fill the existing gap in this field and encourage the further researches.

By applying OLS method we obtained the results which indicate negative relationship between control of corruption and welfare. Furthermore, findings state positive and statistically significant impact of control variables on welfare.

The findings of this paper can be used for policy-making decisions for reducing the negatives of corruption and increasing welfare of citizens. In addition, research outcomes should stimulate other researchers for making new studies on this field by using different scientific methods.

REFERENCE LIST

1. Valeriani, E. and Peluso, S., 2011. The impact of institutional quality on economic growth and development: An empirical study. *Journal of Knowledge Management, Economics and Information Technology*, 1(6), pp.1-25.
2. Knack, S.F., 2000. *Social capital and the quality of government: Evidence from the United States* (Vol. 2504). World Bank Publications.

3. Rivera-Batiz, F.L., 2002. Democracy, governance, and economic growth: theory and evidence. *Review of Development Economics*, 6(2), pp.225-247.
4. Kandil, M., 2009. Determinants of institutional quality and their impact on economic growth in the MENA region. *International Journal of Development Issues*.
5. Nguyen, C.P., Su, T.D. and Nguyen, T.V.H., 2018. Institutional quality and economic growth: the case of emerging economies. *Theoretical Economics Letters*, 8(11), p.1943.
6. Nawaz, S., Iqbal, N. and Khan, M.A., 2014. The impact of institutional quality on economic growth: Panel evidence. *The Pakistan Development Review*, pp.15-31.
7. Lameira, V. and Ness, W., 2010. The relationship between governance and sustainable development. Available at SSRN 2054660.
8. Abdulahi, M.E., Shu, Y. and Khan, M.A., 2019. Resource rents, economic growth, and the role of institutional quality: A panel threshold analysis. *Resources Policy*, 61, pp.293-303.
9. Rodrik, D., Subramanian, A. and Trebbi, F., 2004. Institutions rule: the primacy of institutions over geography and integration in economic development. *Journal of economic growth*, 9(2), pp.131-165.
10. Acemoglu, D., Cutler, D., Finkelstein, A. and Linn, J., 2006. Did medicare induce pharmaceutical innovation?. *American Economic Review*, 96(2), pp.103-107.
11. Afonso, A. and Jalles, J.T., 2016. Economic performance, government size, and institutional quality. *Empirica*, 43(1), pp.83-109.
12. Pontarollo, N., Orellana, M. and Segovia, J., 2020. The determinants of subjective well-being in a developing country: the Ecuadorian case. *Journal of Happiness Studies*, 21(8), pp.3007-3035.
13. Kuroki, M., 2011. Does social trust increase individual happiness in Japan?. *The Japanese Economic Review*, 62(4), pp.444-459.
14. Bian, Y., Zhang, L., Yang, J., Guo, X. and Lei, M., 2015. Subjective wellbeing of Chinese people: A multifaceted view. *Social Indicators Research*, 121(1), pp.75-92.
15. Helliwell, J.F. and Huang, H., 2008. How's your government? International evidence linking good government and well-being. *British journal of political science*, 38(4), pp.595-619.
16. Ott, J.C., 2010. Good governance and happiness in nations: Technical quality precedes democracy and quality beats size. *Journal of Happiness Studies*, 11(3), pp.353-368.
17. Frey, B.S. and Stutzer, A., 2000. Happiness, economy and institutions. *The Economic Journal*, 110(466), pp.918-938.
18. Tov, W. and Diener, E., 2009. The well-being of nations: Linking together trust, cooperation, and democracy. In *The Science of well-being* (pp. 155-173). Springer, Dordrecht.
19. Zallé, O., 2019. Natural resources and economic growth in Africa: The role of institutional quality and
20. Tay, L., Herian, M.N. and Diener, E., 2014. Detrimental effects of corruption and subjective well-being: Whether, how, and when. *Social Psychological and Personality Science*, 5(7), pp.751-759.
21. Welsch, H., 2008. The welfare costs of corruption. *Applied Economics*, 40(14), pp.1839-1849.
22. Tavits, M., 2008. Representation, corruption, and subjective well-being. *Comparative political studies*, 41(12), pp.1607-1630.
23. Fleche, S., Smith, C. and Sorsa, P., 2012. Exploring determinants of subjective wellbeing in OECD countries: Evidence from the World Value Survey.
24. Kaufmann, D., Kraay, A. and Mastruzzi, M., 2010. The worldwide governance indicators: Methodology and analytical issues. *World Bank policy research working paper*, (5430).

UOT: 336.01/.02

REZERV VALYUTA OLARAQ ABŞ DOLLARININ BU GÜNÜ VƏ GƏLƏCƏYİ

RƏHMAN AĞAYEV

Bakı Mühəndislik Universiteti
Dünya iqtisadiyyatı kafedrası
Makroiqtisadi siyasət ixtisaslaşması
ragayev3@std.beu.edu.az

FƏRİD CƏBİYEV

Bakı Mühəndislik Universiteti
Dünya iqtisadiyyatı kafedrası
Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası
UNEC, Qarabağ İqtisadi Araşdırmalar Mərkəzi
fcəbiyev@beu.edu.az

XÜLASƏ

Rezerv valyutası (və ya lövbər valyutası) mərkəzi banklar və ya digər pul orqanları tərəfindən valyuta ehtiyatlarının bir hissəsi kimi əhəmiyyətli miqdarda saxlanılan xarici valyutadır. Rezerv valyutası beynəlxalq əməliyyatlarda, beynəlxalq investisiyalarda və global iqtisadiyyatın bütün aspektlərində istifadə oluna bilər. Böyük Britaniyanın funt sterlinqi XIX əsrdə və XX əsrin birinci yarısında dünyanın çox hissəsinin əsas ehtiyat valyutası idi. Bununla belə, XX əsrin ortalarında ABŞ dolları dünyanın dominant ehtiyat valyutasına çevrilmişdir. Dünyanın dollara olan ehtiyacı Birləşmiş Ştatlar hökumətinə daha az xərclə borc almağa imkan vermiş və bu, Birləşmiş Ştatlara ildə 100 milyard dollardan çox üstünlük qazandırmışdır. Beynəlxalq rezerv mərkəzi bankların beynəlxalq səviyyədə öz aralarında keçə biləcəyi istənilən növ ehtiyat fondlarıdır. Beynəlxalq rezervlər banklar arasında məqbul ödəniş forması olaraq qalır. Ehtiyatların özləri ya qızıl, ya da dollar və ya avro kimi xüsusi valyuta ola bilər. Bu məqalədə rezerv valyuta olaraq ABŞ dollarının bugünkü və gələcək potensialı araşdırılmışdır.

Açar sözlər: ABŞ dolları, rezervo pul sistemi, valyuta, valyuta rezervləri.

TODAY AND THE FUTURE OF THE US DOLLAR AS A RESERVE CURRENCY

SUMMARY

Reserve currency (or anchor currency) is a foreign currency held in significant amounts by central banks or other monetary authorities as part of foreign exchange reserves. The reserve currency can be used in international transactions, international investments and all aspects of the global economy. The British pound sterling was the main reserve currency of much of the world in the nineteenth and first half of the twentieth century. However, in the middle of the twentieth century, the US dollar became the world's dominant reserve currency. The world's need for dollars has allowed the United States government to borrow at a lower cost, giving the United States an advantage of more than \$ 100 billion a year. An international reserve is any type of reserve fund that banks can transfer to each other at the international level. International reserves remain an acceptable form of payment between banks. The reserves themselves can be either gold or a special currency such as the dollar or the euro. This article examines the current and future potential of the US dollar as a reserve currency.

Keywords: US dollars, reserve money system, currency, foreign exchange reserves.

СЕГОДНЯШНЕЕ ПОЛОЖЕНИЕ И БУДУЩЕЕ ДОЛЛАРА США, КАК РЕЗЕРВНОЙ ВАЛЮТЫ

РЕЗЮМЕ

Резервная валюта (или якорная валюта) — это иностранная валюта, которая в значительных количествах хранится центральными банками или другими органами денежно-кредитного регулирования в составе валютных резервов. Резервная валюта может использоваться в международных сделках, международных инвестициях и во всех аспектах мировой экономики. Британский фунт стерлингов был основной резервной валютой большей части мира в девятнадцатом и первой половине двадцатого века. Однако в середине двадцатого века доллар США стал доминирующей мировой резервной валютой. Потребность мира в долларах

позволила правительству Соединенных Штатов брать займы по более низкой цене, что дало Соединенным Штатам преимущество более чем в 100 миллиардов долларов в год. Международный резерв — это любой тип резервного фонда, который банки могут переводить друг другу на международном уровне. Международные резервы остаются приемлемой формой расчетов между банками. Сами резервы могут быть как в золоте, так и в специальной валюте, такой как доллар или евро. В данной статье рассматривается текущий и будущий потенциал доллара США как резервной валюты.

Ключевые слова: доллары США, резервная денежная система, валюта, валютные резервы.

GİRİŞ

Beynəlxalq rezervlər (ehtiyatlar) müxtəlif ölkələrin mərkəzi bankları və hökumətlərinin daxil olduğu monetar orqanların sərəncamında və nəzarətində olan yüksək likvidli xarici aktivlərdir.

Dövlət beynəlxalq ehtiyatlardan tədiyə balansının kəsirini maliyyələşdirmək, milli valyutanın digər valyutalara nisbətdə məzənnəsini saxlamaq, xarici dövlət borcunu ödəmək, digər ölkələrlə hesablaşma əməliyyatları aparmaq, ticarət əməliyyatlarını təmin etmək, habelə onu tələb olunan səviyyədə saxlamaq üçün istifadə edir.

Dünyanın bir sıra ölkələrində beynəlxalq ehtiyatlar onun aktivlərinin tərkib hissəsi olmaqla mərkəzi bankın balansında əks etdirilir. Belə ölkələrə misal olaraq İsveçrə, Rusiya, Danimarka, Portuqaliya, Yunanıstan, Macarıstan, Almaniyarı göstərmək olar.

Əksər ölkələrdə beynəlxalq rezervlər aylıq hesablanır (məsələn, Avstraliya, ABŞ, Böyük Britaniya, Çexiya, Şri-Lanka, Səudiyyə Ərəbistanı, Ukrayna, Moldova, Azərbaycan və s.). Beynəlxalq ehtiyatlar Əlcəzair, Laos və Kosta-Rikada rüblük, Beliz və Küveytdə hər il, Hindistan, Türkiyə və Rusiyada həftəlik hesablanır (Rusiyada ehtiyatlar haqqında məlumatlar da aylıq dərc olunur).

Beynəlxalq ehtiyatlara aşağıdakılar daxildir [6, səh.15]:

1) Qızıldan pul külçələr və sikkələr şəklində maliyyə aktivi kimi saxlanılan qızıl. Bu, affina olunan 995-1000 nümunədən ibarət bir metaldır. Ehtiyatları artırmaq üçün dövlət banklardan və özəl şirkətlərdən qızıl alır;

2) Xarici valyutada olan vəsaitlər, o cümlədən digər ölkələrin nağd pulları, hesab qalıqları, 1 ilədək müddətə qısamüddətli depozitlər və qeyri-rezidentlər tərəfindən buraxılmış qiymətli kağızlar. Məsələn, Çində vəsaitlər ilk növbədə ABŞ istiqrazlarına yatırılır. İsveçrə də öz növbəsində əsasən səhmlərə investisiya qoyur.

3) xüsusi borc almaq hüququ (XBH) Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) tərəfindən buraxılan və ölkənin fondadakı hesabında saxlanılan ehtiyat aktivlər olan vəsaitdir. XBH-nin dəyəri gündəlik olaraq ABŞ dolları, avro, Çin yuanı, Yapon yeni və funt sterlinq əsasında müəyyən edilir. XBH-lər valyuta və borc öhdəlikləri rolunu oynamır, ödəniş vasitəsi və ehtiyat kimi istifadə olunur;

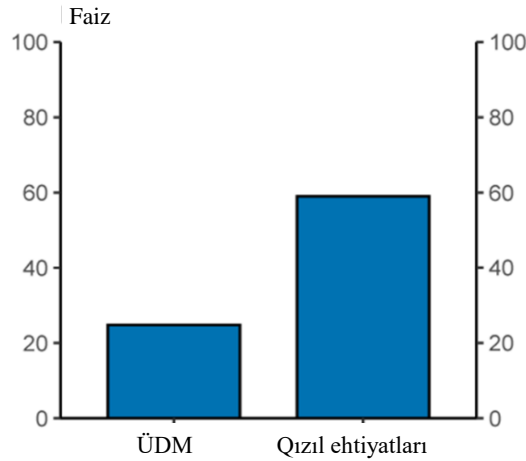
4) Ölkənin BVF-dəki ehtiyat mövqeyi onun bir hissəsi olan hər bir ölkənin BVF-dəki hesabında ola biləcəyi vəsaitdir. Yəni bu, BVF-nin fondada xüsusi hesabda saxlanılan xarici valyutada əmanətləri şəklində ölkəyə olan borcudur.

Qlobal valyuta rezervləri və ABŞ dollarının payı

Ötən əsrin böyük bir hissəsində ABŞ dollarının qlobal iqtisadiyyatda üstünlüyü ABŞ iqtisadiyyatının ölçüsü və gücü, onun sabitliyi, ticarət və kapital axınına açıq olması, güclü mülkiyyət hüquqları və qanunun aliliyi ilə dəstəklənir. Nəticədə, ABŞ maliyyə bazarlarının

dərinliyi və likvidliyi misilsizdir və son dərəcə təhlükəsiz dollarla ifadə olunan aktivlərin böyük təchizatı mövcuddur. Bu qeyd dolların beynəlxalq ehtiyatlarda, valyuta lövbəri kimi və əməliyyatlarda istifadəsini araşdırır. Əksər ölçülərə görə, dollar dominant valyutadır və ABŞ-ın dünya ÜDM-dəki payı ilə müqayisədə böyük beynəlxalq rol oynayır (Qrafik2.1). Lakin bu dominantlıq təbii qəbul edilməməlidir.

Qrafik 2.1. ABŞ-ın dünya ÜDM-də payı

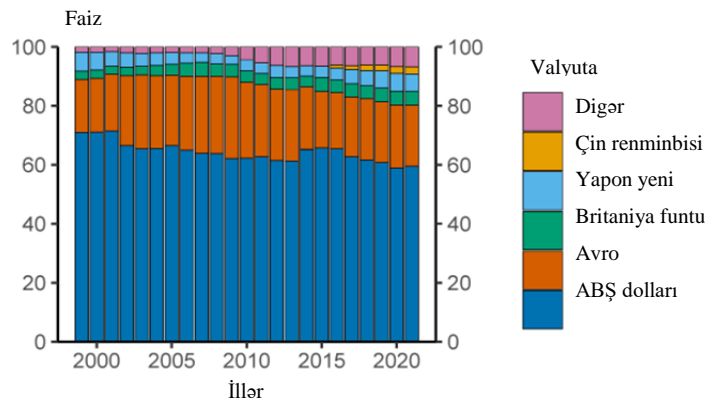

Qeyd: ABŞ-ın 2020-ci ildə ÜDM-dəki payı 2020-ci ilin 4-cü rübündə qlobal olaraq açıqlanan valyuta ehtiyatlarında dolların payına nisbətə. Cari məzənnə ilə.

Mənbə: IMF COFER; IMF World Economic Outlook database.

ABŞ dollarına geniş inam vardır. Valyutaya inamın ölçülərindən biri onun rəsmi valyuta ehtiyatlarında istifadəsidir. Qrafik 2.2-də göstəriləyi kimi, 2021-ci ildə dollar qlobal şəkildə açıqlanmış rəsmi xarici ehtiyatların 60 faizini təşkil etmişdir. Bu pay 2000-ci ildə ehtiyatların 71 faizindən aşağı düşüb, lakin yenə də avro (21 faiz), Yapon yeni (6 faiz), Britaniya funt sterlinqi (5 faiz) və Çin yuanı (2 faiz) daxil olmaqla, bütün digər valyutaları üstələyir. Üstəlik, ABŞ dollarının payının azalması tək bir valyuta ilə deyil, geniş spektrli digər valyutalar tərəfindən qəbul edilmişdir. Beləliklə, ölkələr son iki onillikdə ehtiyat fondlarını bir qədər şaxələndirərsələr də, dollar hələ də dominant ehtiyat valyutası olaraq qalır [2,səh.15].

Qrafik 2.2. Valyuta rezervləri

Qeyd: Qlobal açıqlanan valyuta ehtiyatlarının payı. Cari məzənnə ilə. Məlumat illikdir və 1999-cu ildən 2021-ci ilə qədər uzanır. 2021-ci il 2021-ci rübüdür. Çin renminbisi 2015-2-ci rübə qədər 0-dır.

Mənbə: IMF COFER.

Bu rəsmi dollar ehtiyatlarının əsas hissəsi özəl xarici investorlar tərəfindən yüksək tələbat olan ABŞ Xəzinədarlığının qiymətli kağızları şəklində saxlanılır. 2021-ci ilin birinci rübünün sonuna 7,0 trilyon dollar və ya dövriyyədə olan xəzinədarlıq qiymətli kağızlarının 33 faizi özəl xarici investorların əlində idi.

ABŞ-ın dünya istehsalında və ticarətin də payının azalmasına baxmayaraq, qlobal maliyyə sistemində dolların rolu artmaqda davam edir. Buna beynəlxalq təchizat zəncirlərinin inkişafı, korporativ kreditləşmənin dollarlaşması və etibarlı aktivlərə artan tələb kömək edir [7,səh.15].

Güclü ABŞ dolları qlobal bazarlarda hökmranlıq etməkdə davam edir. Lakin onun hökmranlığı göründüyündən daha kövrək ola bilər, çünki Çinin valyuta rejimində gözlənilən gələcək dəyişikliklər beynəlxalq pul nizamında əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb ola bilər.

Amerika nəhəng dövlət və özəl borcları maliyyələşdirmək üçün əsasən dolların xüsusi statusuna (Fransanın keçmiş maliyyə naziri Valeri Jiskard'Esten bunu Amerikanın "hədsiz imtiyazı" adlandırır) güvənir, ona görə də belə dəyişmənin nəticələri olduqca ciddi ola bilər. ABŞ-ın Covid-19-a qarşı mübarizəni böyük kəsirlə maliyyələşdirməsi ölkənin borca dözümlülüyünü sual altına sala bilər [9].

Rezerv valyutalar arasında çəkişmə

Çin valyutasında daha çox çevikliyin lehinə uzun müddətdir davam edən arqument ondan ibarətdir ki, Çinin kapital nəzarəti özünü təcrid ölçüsünü təmin etsə də, Çin iqtisadiyyatını ABŞ Federal Ehtiyat Sisteminin ritminə uyğun rəqs etməyə imkan vermək üçün sadəcə çox böyükdür. Çinin ÜDM-i (beynəlxalq qiymətlərlə ölçülür) hələ 2014-cü ildə ABŞ-ın ÜDM-ni üstələdi və ABŞ və Avropadan daha sürətli böyüməyə davam edir və bu, daha çox məzənnə çevikliyi iddiasını gücləndirir.

Daha yeni bir arqument də var: dolların mərkəzliyi ABŞ hökumətinə qlobal əməliyyatlar haqqında məlumatlara həddən artıq çıxış imkanını verir. Bu, hətta Avropada da böyük narahatlıq doğurur. Prinsipcə, dollarla əməliyyatlar dünyanın istənilən yerində rəsmiləşdirilə bilər, lakin Amerika bankları və klirinq mərkəzləri böhran dövründə qeyri-məhdud pul çap etmək imkanına malik olan FED tərəfindən dolaylı (və ya birbaşa) dəstəklənə bildikləri üçün əhəmiyyətli təbii üstünlüyə malikdir.

Bundan əlavə, ABŞ-ın keçmiş prezidenti Donald Trampın başladığı Çinin ticarət üstünlüyünü cilovlamaq siyasəti yaxın gələcəkdə aradan qalxmayacaq. Bu, Demokratlar və Respublikaçıların geniş razılığa gəldiyi çox az məsələlərdən biridir [3,səh.15].

Çin səlahiyyətliləri yuanın cari valyuta səbətinə bağlanmasını aradan qaldırmaq söylərində bir çox maneələrlə üzləşirlər. Lakin onlar xarakterik tərzdə bir anda bir çox cəbhədə yavaş-yavaş təməl qoyurlar. Çin tədricən xarici institusional investorlar tərəfindən yuanla ifadə olunmuş istiqrazların alınmasına qoyulan məhdudiyyətləri aradan qaldırır və 2016-cı ildə Beynəlxalq Valyuta Fondu yuanı xüsusi çəkmə hüquqlarının (BVF-nin qlobal ehtiyatı) dəyərini müəyyən edən dünyanın ən böyük valyutaları səbətinə daxil edib.

Dünya beynəlxalq maliyyə və valyuta sisteminin inkişafının maraqlı mərhələsindədir. Bir tərəfdən, ABŞ və Aİ-nin dünya istehsalında, ticarətində və ÜDM-də rolu təbii olaraq azalır, çünki inkişaf etməkdə olan ölkələrdə - ilk növbədə Çin, Hindistan və digər Asiya ölkələrində - inkişaf etmiş ölkələrin orta artım templərini üstələyir. Təəccüblüdür ki, bu tendensiya nisbətən yaxınlarda - 1990-cı illərdə, ondan əvvəl inkişaf etmiş ölkələrin dünya iqtisadiyyatında payı

böyük və nisbətən sabit idi. Çin sənaye istehsalı və beynəlxalq ticarətin payına görə artıq ABŞ-ı geridə qoyub və çox güman ki, ümumi ÜDM-in həcminə görə (indiki məzənnə ilə) ABŞ-ı keçəcək, lakin hələ də adambaşına düşən ÜDM-in həcminə görə inkişaf etmiş ölkələrdən əhəmiyyətli dərəcədə geridədir [1,səh.15].

Digər tərəfdən, ABŞ dollarının dünya iqtisadi sistemində rolu heç vaxt bu qədər güclü olmamışdır: o, özünün bütün sferalarında - istər özəl, istərsə də dövlət sektorunda - və pulun hər üç funksiyasında (dəyər ölçüsü, orta dəyər mübadiləsi və saxlanması). Dollar əmtəə və xidmətlərin beynəlxalq ticarətində və beynəlxalq maliyyə sistemində - bank və real sektorda kredit şəklində borc götürərkən və ya istiqraz buraxarkən əsas valyutadır. Dövlətlərin nöqtəyindən dollar əsas ehtiyat valyutası və məzənnələrin tam və qismən müəyyən edilməsi üçün əsas valyutadır [4,səh.15].

Biz indi üzən məzənnə rejimindəyik, lakin Çin də daxil olmaqla çox sayda ölkə məzənnələrini qismən dollara sabitləməyə üstünlük verir. Bundan əlavə, 1990-cı illərin ortalarından etibarən Çinin beynəlxalq istehsal və ticarətdə artan rolu, həmçinin bu mərhələdə dolların qlobal maliyyə və pul sistemində əhəmiyyətli dərəcədə möhkəmlənməsinə səbəb olmuşdur. Avrozonanın formalaşması ilə də dolların qlobal maliyyə sistemindəki rolu azalmayıb. Avro regional beynəlxalq ticarətdə əhəmiyyətli rol oynayan valyutaya çevrildi, lakin dolların beynəlxalq maliyyədəki rolu (özəl sektorda ölkələrarası borclanmada) hətta 2000-ci illərdə və xüsusilə 2010-cu illərdə Avropadakı borc böhranından sonra böyüməyə davam etdi.

ABŞ-ın dünya iqtisadiyyatında payının azalmasına baxmayaraq, onun rolunun artmasına səbəb olan mexanizmlər

Birincisi, qloballaşma və 1970-ci illərdə daha kiçik rol oynayan qlobal dəyər zəncirlərinin artan roludur. İndi ölkələr beynəlxalq ticarətdə daha çox iştirak edirlər ki, bu da son məhsulun ixracından deyil, müxtəlif ölkələrdən bir çox şirkətin iştirak etdiyi mürəkkəb istehsal zəncirlərində əlavə dəyərdən ibarətdir. Belə zəncirlərdə hesablaşmalar üçün bir valyutadan istifadəyə üstünlük verilir - və dollar bu rolu oynayır və onun bir çox valyutalara nisbətən sabitliyi beynəlxalq ticarətdə qiymətlərin formalaşmasında rolunu gücləndirir. Öz növbəsində, bir çox mərkəzi bank beynəlxalq rəqabətdə milli firmaların mövqelərini gücləndirmək üçün valyuta məzənnələrini dollara nisbətə sabitləşdirirlər.

İkincisi, dolların rolunun güclənməsinə maliyyə sisteminin qloballaşması şərait yaradır ki, bu zaman həm banklar, həm də real sektorda fəaliyyət göstərən şirkətlər beynəlxalq maliyyə bazarında ABŞ dolları ilə maliyyələşmə paylarını artırır. Eyni zamanda, yerli maliyyələşdirmə milli valyutalarda baş verir, lakin iri firmaların ümumi maliyyə strukturunda getdikcə daha kiçik rol oynayır. Bu, ilk növbədə, avro və yuan daxil olmaqla, bütün ən yaxın rəqiblərin bazarlarını əhəmiyyətli dərəcədə üstələyən dollar maliyyələşdirmə bazarının həcmi ilə bağlıdır [5,səh.15].

Maraqlı bir tendensiya ondan ibarətdir ki, suveren dövlət borclanması, əksinə, getdikcə daha çox milli valyutalara keçir, lakin onların həcmi dolların rolunun əhəmiyyətli dərəcədə artdığı özəl sektorda borclanmadan aşağıdır. Öz növbəsində, bank və real sektorda dollar borclanması bir çox ölkələrin mərkəzi banklarını milli firmalara və onların balanslarına mənfi təsirlərdən qaçmaq üçün dollara nisbətə valyuta dalğalanmalarını yumşaltmağa məcbur edir. Xüsusən də, bunun üçün mərkəzi banklar dolların ehtiyat valyuta rolunu gücləndirərək əhəmiyyətli dollar ehtiyatlarını saxlayırlar.

Üçüncü və yəqin ki, ən mühüm tendensiya, təhlükəsiz aktivlərə qlobal tələbat artdıqca dolların dəyərini artırmasıdır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə, ilk növbədə Çində və digər Asiya ölkələrində sürətli iqtisadi artım ona gətirib çıxardı ki, dünya sənaye istehsalının həcmi, gəlirləri və onlara qənaət etmək ehtiyacı beynəlxalq maliyyə sisteminin yeni məhsullar təklif etmək qabiliyyətindən xeyli sürətlə artmışdır. Başqa sözlə, inkişaf etməkdə olan ölkələrin malların istehsalında və ticarətində rolu onların maliyyə bazarlarından əhəmiyyətli dərəcədə sürətlə artmışdır. Dünyada davamlı olaraq etibarlılıq nümayiş etdirən və kifayət qədər bazar həcminə malik yeganə aktiv ABŞ Xəzinədarlığı istiqrazlarıdır. Nə Almanıyanın, nə Yaponiyanın milli istiqrazları, nə də Çinin aktivləri hələlik ABŞ istiqrazlarını qismən belə əvəz edə bilmir [6,səh.15].

Bu tendensiyaların beynəlxalq valyuta sistemi və siyasət üçün aydın təsiri var. Beynəlxalq ticarətin və maliyyə axınlarının dollarlaşması nəticəsində ölkələrin milli valyutanın devalvasiyası yolu ilə öz iqtisadiyyatlarını stimullaşdırmaq imkanları əhəmiyyətli dərəcədə azalır, çünki zəif valyuta ixracın effektiv artmasına imkan vermir və borc alan firmalara mənfi təsir göstərir. Daha təhlükəsiz aktivlərə artan tələb uzunmüddətli perspektivdə faiz dərəcələrini sifirə yaxın endirir və bütün dünyada pul siyasəti üçün məkanı daraldır. Böhranlar inkişaf etməkdə olan ölkələrdən ABŞ-ın təhlükəsiz aktivlərinə kapital axını artırır, dolları gücləndirir, ABŞ aktivlərini qlobal tənəzzül riskinə qarşı həqiqətən təhlükəsiz hedcinq edir. Lakin bu, dolların möhkəmlənməsi zamanı milli valyutada idxal qiymətlərinin artması ilə əlaqədar beynəlxalq ticarət üçün də əlavə mənfi nəticələrə gətirib çıxarır. Qlobal iqtisadiyyat nöqtəyi-nəzərindən, ABŞ artan tələbatı ən azı qismən ödəmək üçün təhlükəsiz aktivlər təklifini artırmalı, eyni zamanda ABŞ-ın milli borcunu artırmalıdır ki, bu da uzunmüddətli perspektivdə ABŞ Xəzinədarlıqlarının risklərini artırır [9].

Bir tərəfdən, dolların mərkəzi rolu ilə belə bir tarazlıq qısa və orta müddətdə çox sabitdir. Digər tərəfdən, ABŞ-ın dünya istehsalı və ticarətindəki rolunun azalması uzunmüddətli perspektivdə avro və yuan kimi digər qlobal və regional valyutaların yeni tarazlığa keçidinə gətirib çıxaracaq. Eyni zamanda, Çinin dünyada inkişaf etməkdə olan ölkələri aktiv şəkildə kreditləşdirmə siyasəti ilə regional və qlobal ticarətdə avro və yuanın rolunun artması, eləcə də yuanla beynəlxalq borclanma bazarının böyüməsi, ortamüddətli perspektivdə daha çox görünür. Lakin nə avro, nə də yuan hələ ki, onu dəstəkləyən qurumların - müstəqil mərkəzi bankın və məhkəmə sisteminin (Çində mövcud deyil) nüfuzuna əsaslanan təhlükəsiz sığınacaq valyutası kimi dolların potensial əvəzedicisi deyil, xüsusilə hökumətin maliyyə intizamını təmin edir (avrozonada yoxdur)[9].

BVF-nin Rəsmi Valyuta Ehtiyatlarının Strukturu (COFER) sorğusuna əsasən, 2020-ci ilin dördüncü rübündə mərkəzi banklarda dollar ehtiyatlarının payı 59 faizə düşüb, bu, son 25 ilin ən aşağı səviyyəsidir. Bəzi analitiklərin fikrincə, bu, mərkəzi bankların beynəlxalq əməliyyatlarda istifadə etdiyi digər valyutalarla rəqabət şəraitində ABŞ dollarının qlobal iqtisadiyyatda rolunun azalmasını qismən əks etdirir. Əgər mərkəzi bankların ehtiyatlarının tərkibində dəyişikliklər kifayət qədər əhəmiyyətli olarsa, bu, valyuta və istiqraz bazarlarına təsir göstərə bilər [9].

2020-ci ilin dördüncü rübündə ABŞ dollarının qlobal valyuta ehtiyatlarında xüsusi çəkisi son 25 ilin ən aşağı səviyyəsinə enib, buna qısamüddətli dövrdə valyuta məzənnələrinin dinamikası və uzunmüddətli perspektivdə mərkəzi bankların fəaliyyəti səbəb olmuşdur.

ABŞ dollarının beynəlxalq valyuta və maliyyə sistemindəki rolu

Bütün transsərhəd kreditlərin və beynəlxalq borc qiymətli kağızlarının təxminən yarısı ABŞ dollarında olan əsas maliyyə valyutasıdır. Bütün valyuta əməliyyatlarının təxminən 85%-i ABŞ dollarına qarşı həyata keçirilir. Dünyanın əsas ehtiyat valyutasıdır və rəsmi valyuta ehtiyatlarının 61%-ni təşkil edir. Beynəlxalq ticarətin təxminən yarısı ABŞ dolları ilə hesablanır və beynəlxalq ödənişlərin təxminən 40%-i ABŞ dolları ilə həyata keçirilir (Qrafik 2.16).

Qlobal Maliyyə Sistemi üzrə Komitənin hesabatının diqqəti həm ABŞ daxilində, həm də onun hədudlarından kənar qeyri-ABŞ təşkilatları tərəfindən ABŞ dolları ilə maliyyələşdirmənin təmin edilməsi, istifadəsi və vasitəçiliyidir. Qlobal maliyyə böhranı (GFC) zamanı qeyri-ABŞ təşkilatlarının üzləşdiyi ABŞ dolları ilə maliyyələşdirmə problemləri daha da dərinləşdirmişdir və onların bütün dünyada yayılmasına kömək etmişdir. Böhranın beynəlxalq xarakteri fəvqəladə tədbirləri və mərkəzi bankların əlaqələndirilmiş səylərini, o cümlədən ABŞ-dən kənar ABŞ dolları likvidliyini təmin etmək üçün Federal Ehtiyat Sistemi və nəticədə 14 mərkəzi bank arasında mərkəzi bank likvidlik xətlərinin yaradılmasını tələb etmişdir. Bu hesabat ABŞ dollarının maliyyələşdirmə strukturunun və onun zəifliklərinin necə inkişaf etdiyini təsvir edir və institutların və bazarların dayanıqlığını artırmaq üçün siyasət variantlarını təsvir edir. Hesabat həmçinin Covid-19 böhranı zamanı ABŞ dolları ilə maliyyələşdirmə fəaliyyətləri ilə bağlı ilkin müşahidələri təqdim edir.

Beynəlxalq ABŞ dolları maliyyələşdirmə mənzərəsi son on il ərzində əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Maliyyələşdirmə getdikcə daha çox bazarlar vasitəsilə əldə edilir və banklar ümumilikdə daha az ABŞ dolları ilə vasitəçilik edirlər. Həmçinin, qeyri-banklar ABŞ dolları maliyyələşdirməsinin mühüm provayderlərinə və istifadəçilərinə çevriliblər. Coğrafi çəkilər dəyişdi. Avropa bankları ABŞ dolları ilə əməliyyatlarını azaltmış, qeyri-Avropa bankları isə genişləndirmişdir. Bu inkişaf qismən bir çox AI-də aşağı faiz dərəcələrinin uzun müddət davam etməsini və bununla bağlı gəlir axtarışını, GFC-dən bəri baş vermiş əhəmiyyətli tənzimləyici islahatları və bankların biznes modellərində dəyişiklikləri əks etdirir [1,səh.15].

Qlobal iqtisadi və maliyyə fəaliyyəti ABŞ dolları maliyyələşdirməsinin istifadəçilər arasında rahat və səmərəli şəkildə hərəkət etmə qabiliyyətindən asılıdır. Dominant maliyyələşdirmə valyutasının geniş beynəlxalq istifadəsi qlobal maliyyə sistemində əhəmiyyətli faydalar gətirir, eyni zamanda risklər də yaradır. Faydalar maliyyə sistemi ətrafında kapitalın və risklərin köçürülməsi xərclərini azaldan miqyas iqtisadiyyatı və şəbəkə effektlərindən yaranır. Eyni zamanda, maliyyə qloballaşması, ABŞ dollarının beynəlxalq bazarlarda dominant rolu ilə birləşərək, qlobal maliyyə sistemindəki aktyorların daha sinxron davranışına səbəb ola bilər, ən azı qismən ona görə ki, bir çox beynəlxalq investorlar və borcalanlar bu risklərə məruz qalırlar. Nəticə etibarilə, ABŞ-ın pul siyasətindən, ABŞ-ın kredit şərtlərindən və ya qlobal riskdən yayınmada ümumi sıçrayışlardan qaynaqlanan şokların bütün dünyaya ötürülməsi mümkündür. Bu dinamika iştirakçıların transsərhəd axınlarda ixtisar riskini idarə etmə ehtiyacını artırır [8].

ABŞ dolları maliyyələşdirməsi öz ölçüsünə, ABŞ-dən kənar qurumların, o cümlədən ABŞ-da borcalan və kreditor kimi oynadığı mühüm rola və Birləşmiş Ştatlar hədudlarından kənar həyata keçirilən fəaliyyətlərin böyük həcminə görə xüsusiyyətdir. Ödənilməmiş beynəlxalq borc qiymətli kağızlarının və ABŞ dolları ilə ifadə edilmiş transsərhəd kreditlərin məbləği 2019-cu ilin dördüncü rübünə 22,6 trilyon ABŞ dolları və ya qlobal ÜDM-in payı kimi 26% təşkil edir ki, bu da bütün dövriyyədə olan beynəlxalq borc qiymətli kağızlarının və transsərhəd kreditlərin təxminən 50%-nə uyğundur [10].

Müxtəlif sektorlardan olan geniş oyunçular ABŞ dolları maliyyələşdirmə bazarlarında iştirak edir və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olurlar. Banklar riski ötürən, dəyişdirən və saxlayan borcalanlar, kreditorlar və vasitəçilər kimi xüsusilə mühüm rol oynayır. Digər oyunçulara bank olmayan maliyyə institutları (BOKT), qeyri-maliyyə korporasiyaları (NFC) və son illərdə qlobal ABŞ dolları maliyyə bazarlarında borcalan və kreditor və vasitəçi kimi iştiraklarını artıran dövlət qurumları daxildir.

Birləşmiş Ştatlar ABŞ dollarının transsərhəd axınlarının ən böyük tədarükçüsü və alıcısı olsa da, əməliyyatların əhəmiyyətli bir hissəsi ABŞ-dan kənar və heç bir ABŞ qurumunun iştirakı olmadan həyata keçirilir. Qeyri-ABŞ təşkilatlarının əksəriyyətinin ABŞ dollarında pərakəndə depozitlər kimi sabit maliyyə mənbələrinə çıxışı yoxdur və onlar ABŞ banklararası bazarı vasitəsilə ABŞ dolları əldə edə və ya Federal Ehtiyat fondlarına daxil ola bilmirlər. Bu təşkilatlar ABŞ dolları ilə maliyyələşmənin daha az stabil formalarından geniş istifadə edirlər. Bəzi hallarda, müəyyən oyunçular bazarın seqmentasiyası, əməliyyat məhdudiyyətləri və ya aşağı kredit keyfiyyətinə görə yalnız alətlərin alt dəstinə çıxış əldə edə bilər. Maliyyə mənbələrinə müxtəlif çıxışı olan bir sıra aktorlar uzun və mürəkkəb maliyyələşdirmə zəncirlərində, çox vaxt sərhədləri aşaraq iştirak edirlər. Bundan əlavə, əməliyyatlar tez-tez ABŞ-dan kənar olan şirkətlər üçün valyuta riskini ehtiva edir ki, bu da valyuta riskindən qorunma alətlərinə tələbat yaradır [10].

NƏTİCƏ

Dünya valyuta sisteminin hazırkı vəziyyəti və inkişaf perspektivləri bu gün fəal müzakirə mövzudur. Bir çox ekspertlər bu fikirdədirlər ki, yaxın illərdə böyük dəyişikliklər gözlənilir. Onların hərəkətverici amili keçən əsrin ortalarında əsas xüsusiyyətlərində formalaşmış və əsas valyuta kimi ABŞ dollarına əsaslanan müasir pul sisteminin konfigurasiyası arasında artan uyğunsuzluq, dünyada qüvvələrin yeni uyğunlaşmasıdır. Bir tərəfdən, ABŞ iqtisadiyyatdakı xroniki problemlərə, ilk növbədə tədiyə balansının və federal büdcənin “ikiqat kəsiri” adlandırılan vəziyyətə görə, hazırda dolların lider mövqeyini qorumaq üçün yalnız məhdud imkanlara malikdir. Digər tərəfdən, qlobal iqtisadiyyatda yeni əsas oyunçular, ilk növbədə valyutaları xeyli möhkəmlənən, lakin hələ də qlobal səviyyədə praktiki olaraq təmsil olunmayan Asiya ölkələri meydana çıxıb.

Bununla belə unutmamaq olmasın ki, ABŞ çətin ki, belə bir mövqeyə dözə bilsin. Onlar həm hərbi-siyasi, həm də sırf iqtisadi yolla dolların dünya ehtiyatı statusunu saxlamaq üçün mübarizə aparırlar və bundan sonra da aparacaqlar. Əgər yeni dünya valyuta sistemi başqa bir ehtiyat valyuta ilə yenidən yaradılsa, bu, tezliklə və yalnız ABŞ dollarının tamamilə nüfuzdan düşəcəyi şəraitdə baş verməyəcək. Ciddi, ilk növbədə geosiyasi dəyişikliklər olmadan vahid dünya valyutasının dövriyyəyə buraxılması real deyil. Əsas valyutanın dəyişməsinin yeganə görünən ehtimalı ABŞ iqtisadiyyatının çökməsidir. Və bu, nə qədər paradoksal görünsə də, yalnız dollardan imtina ediləcəyi təqdirdə baş verə bilər.

ABŞ valyutasının sabitliyi ABŞ-ın qlobal iqtisadiyyatdakı rolu ilə müəyyən edilir. Dolların dominantlığı bir çox cəhətdən siyasi seçimdir və bu və ya digər dərəcədə obyektiv səbəblərə əsaslanaraq G20-nin aparıcı ölkələrinin əksəriyyəti tərəfindən dəstəklənir. Yaxın gələcəkdə dolların dünya valyutası mövqeyindən dəyişməsi üçün real perspektiv yoxdur. Bir sıra dövlət rəhbərlərinin alternativ valyuta yaratmaq çağırışları Amerika iqtisadiyyatına tab gətirə bilən və onun həm iqtisadi, həm də hərbi-siyasi sahədə maraqlarını qoruya biləcək bir dövlətin və ya dövlətlər birliyinin iqtisadiyyatı meydana çıxana qədər çağırış olaraq qalacaq.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. **Məqalə:** Bank of England. Financial Stability Report, November, 2018.
2. **Məqalə:** Barry J.E. *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System*, Princeton University Press, ISBN 978-0-691-13937-1, Retrieved 23 November 2010, 344 p.
3. **Məqalə:** Catherine R.S. *The Retirement of Sterling as a Reserve Currency after 1945: Lessons for the US Dollar?* *Canadian Network for Economic History conference*, October 2009, 433p.
4. **Məqalə:** Fidan M., Dilek S. Ve E sev A. *Dünden Bugüne Paranın Tarihi Ve Türkiye'de Kâğıt Para Kullanımı / The History of Money from Yesterday to Today and Usage of Banknotes in Turkey*, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, 9 (18), 289 s, doi: <https://doi.org/10.31834/kilissbd.613107>.
5. **Məqalə:** Üzer B. *Sanal Para Birimleri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Ödeme Sistemleri Genel Müdürlüğü. Uzmanlık Yeterlik Tezi*, Ankara, 2017, 398 s.
6. **Məqalə:** Uzunçarşılı İ.H. *Osmanlı Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017, 400s.
7. **Məqalə:** Yükçü s. Anadolu'da İlk Paranın Ayar ve Alaşımı. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2106, 5(1), 448 s.
8. <https://english.news.cn/20220101/4e837fd1f6fa4a428c4299f2f0e5e132/c.html?s=09>
9. <https://news.myseldon.com/ru/news/index/248440832>
10. <https://ru.investing.com/news/stock-market-news/article-2070576>

UOT: 338

EARNING MANAGEMENT AND QUALITY FINANCIAL REPORTING: EVIDENCE FROM LISTED COMPANIES OF PAKISTAN

FAGAN MUZAFFARLI

Baku Engineering University

ABSTRACT

The study examines the relationship between quality of Corporate Governance and Earnings Management. A set of listed Companies have been investigated to analyze the relationship for the year 2006. Quality has been measured by assigning weights to a set of related variables whereas earnings management has been quantified by discretionary accruals. Modified Cross Sectional Jones Model has been used to determine the Discretionary Accruals. Ordinary least square estimation indicates the presence of Positive relationship between corporate governance and earnings management. Results appear UN conventional, it may be due to the transition phase through which the Pakistani Companies are passing after promulgation of code of corporate governance in 2002 which has created a tendency to increase discretionary accruals as a risk adverse measure.

Keywords: Earning Management, Financial Reporting, Corporate Governance.

GƏLİRİN İDARƏ EDİLMƏSİ VƏ MALİYYƏ HESABATININ KEYFİYYƏTLİLİYİ: PAKİSTANIN SIYAHİYA ALINMIŞ ŞİRKƏTLƏRİN TİMSALINDA XÜLASƏ

Tədqiqat Korporativ İdarəetmə keyfiyyəti ilə Qazanların İdarə Edilməsi arasındakı əlaqəni araşdırır. 2006-cı il üçün əlaqələri təhlil etmək üçün siyahıya alınmış Şirkətlər toplusu tədqiq edilmişdir. Keyfiyyət əlaqəli dəyişənlər dəstinə çəkilər təyin etməklə, mənfəətin idarə edilməsi isə ixtiyari hesablamaqla ölçülmüşdür. Dəyişdirilmiş Cross Sectional Jones Modeli Diskresion Hesablamaları müəyyən etmək üçün istifadə edilmişdir. Ordinary least square hesablama korporativ idarəetmə ilə mənfəətin idarə edilməsi arasında müsbət əlaqənin mövcudluğunu göstərir. Nəticələr BMT tərəfindən ənənəvi görünür, bu, 2002-ci ildə korporativ idarəetmə məəcəlləsinin dərcindən sonra Pakistan şirkətlərinin keçdiyi keçid mərhələsi ilə əlaqədar ola bilər ki, bu da bir risk mənfəi tədbir kimi diskresion hesablamaqları artırmaq tendensiyası yaradıb.

Açar sözlər: Gəlirin İdarə Edilməsi, Maliyyə Hesabatları, Korporativ İdarəetmə.

УПРАВЛЕНИЕ ДОХОДАМИ И КАЧЕСТВЕННАЯ ФИНАНСОВАЯ ОТЧЕТНОСТЬ: ДАННЫЕ ЗАРЕГИСТРИРОВАННЫХ НА БИРЖЕ КОМПАНИЙ ПАКИСТАНА АБСТРАКТ

В исследовании рассматривается взаимосвязь между качеством корпоративного управления и управлением прибылью. Для анализа взаимосвязей за 2006 г. был проведен анализ ряда компаний, зарегистрированных на бирже. Качество измерялось путем присвоения весов набору связанных переменных, в то время как управление прибылью определялось путем дискреционных начислений. Модифицированная кросс-секционная модель Джонса использовалась для определения дискреционных начислений. Обычная оценка методом наименьших квадратов указывает на наличие положительной связи между корпоративным управлением и управлением прибылью. Результаты кажутся стандартными для ООН, это может быть связано с переходной фазой, через которую проходят пакистанские компании после обнародования кодекса корпоративного управления в 2002 году, что создало тенденцию к увеличению дискреционных начислений в качестве меры, снижающей риск.

Ключевые слова: управление прибылью, финансовая отчетность, корпоративное управление.

INTRODUCTION

Earnings management is a special example which accountants by the will power of authorities smoothen their earnings. By the development of latest current business several

corporations have become owned and controlled by families and the foremost agency problem occurs not only between the management and proprietors in common, but between the management (the controlling family) and shareholders as well. Due to the increase in this engagement the issue of trust has taken the key point in today's financial analysis measures. Here a need has been assessed in the result of which concept of appropriate corporate governance emerged. In the persistence of which Securities and Exchange Command of Pakistan gave a code of Corporate Governance in March. Corporate Governance and Earnings Management an Empirical Evidence Form Pakistani Listed Companies. Better corporate performance is possible through better corporate governance by avoiding of expropriation of scheming shareholders and making sure of better decision which will shows fruitful results. Good governance means controlling of shareholders through expropriation of corporate resources by a manger of an organization, the result will be efficient utilization and allocation of resources and better performance. Good governance attracts lenders and investors to put their money in the company. Not only attracts lenders and investors but employs of the organizations as well. Professional accounting and auditing standards have increased the attention to the debate of corporate governance through financial reporting practice. Corporate governance is not just about the process by which elected representatives as directors make decisions. It is also about the way organizations are held accountable. The most obvious way is via financial reporting. A lot of financial reporting issues have remained under discussion in the financial literature, earnings management is one of them. Impact of corporate governance on earnings management is the core theme of this paper. Implicit in all of their recommendations is the assertion that the credibility of financial statement information is related to specific institutional features of corporate governance. The purpose of this paper will be to identify the empirical evidence that such a relation exists. Purpose is to find out correlation between different measures of earnings management and the composition of firms' boards of directors, particularly the subset of directors serving on the audit committee.

Literature review

Beidleman [1973] and Lipe [1990] earning management methods diminish the inconsistency of earnings and, therefore, shareholders advantage because the cheap uncertainty and better-quality predictability of future earnings aid in attractive price earnings multiples. However, they claim that abnormal accruals over time tend to reverse and are readily detected by investors. Closely associated with earning management is the concept of earning quality, which according to Schipper and Vincent, is the extent to which reported earnings faithfully corresponds to change in net economic assets other than transactions with owners. Their concept is a departure from the earnings quality constructs based on time series properties of earnings (i.e. persistence, predictability, and variability of earnings. Dechow et al [1995] evaluated the relative performance of competing models for measuring discretionary accrual. According to her all the models are good to measure discretionary accruals but Jones Model, which she gave in 1991, modified to detect revenue based earning management provides the most powerful test of earning management and generates fewest type II errors.

Healy and Whalen [1999] summarize the major motivations to manage earnings, which can be discussed as follows:

“Public offerings: “Window dressing-”, or enhancing financial reports prior to an IPO or secondary equity offering to attract better valuations; Executive compensation: Increasing

reported earnings to increase executive bonuses; Financial liabilities: Fulfilling financial requirements in loan covenants; Regulation: Reducing regulation costs or enhancing regulatory benefits”.

A huge form of literature clarifies the phenomenon of earnings management. Schipper [1989] make available a abstract context for studying earnings management from an informational perspective. Deangelo [1988] refers to earnings management in takeover cases. Teoh, Welch and Wong [1998a, 1998b] find that firms accomplish earnings prior to expert equity offers and IPO's. Burgstahler and Eames [1998] conclude that firms manage earnings to meet financial analysts' forecasts. Watts and Zimmerman [1978] suggest that earnings management can be explained from a contracting (with managers and/or lenders) point of view, since it is costly for relevant decision makers to “see through” the earnings management. It should be emphasized that the literature discusses earnings management mostly in terms of income smoothing techniques and is primarily focused on accruals. Dye [1988] and Verrechia [1986] propose analytic models of earnings management.

Levitt (1999) stated in a speech to directors, "The connection between a company's executives and its financial reporting system has never been more crucial." Further, the Blue Ribbon Commission (1999) titled for accountants to argue with the audit commission the quality and not just the adequacy of the financial reporting substitutes. Corporate governance has got increasing importance both in practice and in academic research (e.g., Blue Ribbon Committee Report 1999; Ramsay Report 2001; Sarbanes-Oxley 2002; Bebchuk and Cohen 2004). This importance is owed, in part, to the pervasiveness of highly shown and egregious financial reporting scams such as Enron, WorldCom, Aldelphia, and Parmalat, an unparalleled number of earnings repetitions (Loomis 1999; Wu 2002; Palmrose and Scholz 2002; Larcker et al. 2004) and dues of blatant earnings management by corporate management (Krugman 2002). Further, academic research has found a link between softness in governance and poor financial reporting excellence, earnings manipulation, financial statement fake, and weaker inside controls (e.g., Dechow et al. 1996; Beasley 1996). Given these developments, there has been an emphasis on the need to improve corporate governance over the financial reporting process (Levitt 1998, 1999, 2000), such as enacting reforms to improve the effectiveness of the audit committee (Blue Ribbon Committee 1999; Sarbanes-Oxley Act 2002) and to make the board of directors and management more accountable for ensuring the integrity of the financial reports (SEC 2002, The Business Roundtable 2002) as well as a rapidly expanding of research on corporate governance. Investment choices are based on evidence and the quicker and more unflinching the information, the less likely it is that decisions will be made on sentiment and herd nature. This is in part due to the trust that investors on Wall Street have that the information behind their decisions is accurate and transparent, and that they get it at the same time as everyone else. This was not factual of the Asian crisis, when the reduction of the Thai bath set off investor responses of panic and flight in response to rising information about the deep snaps in the financial sectors. And it positively was not true in Indonesia, where you had a condition in which, the more investors foreign and domestic learned about the problems within the economy; the bigger the crisis in confidence grew (Baird, 2000). The Public Oversight Board (POB 1993) defined “corporate governance as “those oversight activities undertaken by the board of directors and audit committee to ensure the integrity of the financial reporting process.” However, a narrow view of corporate governance restricting it to only monitoring activities may potentially undervalue the role that corporate governance can play”. Larcker et al. (2004, 1) conclude that “the typical

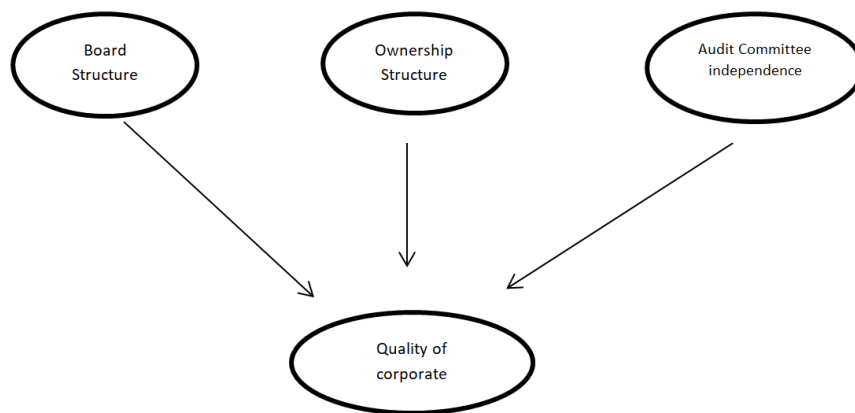
structural indicators used in academic research and institutional rating services have very limited ability to explain managerial behavior and organizational performance." Sarbanes-Oxley Act (2002) has significantly impacted all direct players in the corporate governance mosaic not only in terms of their role and function in the governance process but also in terms of how the players interact with one another." Jonas and Blanchet (2000, 353) state, "in light of these new requirements, auditors, audit committee members, and management are now struggling to define "quality of financial reporting"

The system of financial reporting may show a main role successful the soundness of the corporate governance system (Melis 2002). One of the key tasks of the financial reporting system is to limit top management's will, constraining top management to act in the shareholders' interest (Jensen, Meckling, 1976; Watts, Zimmerman, 1978), or, in a wider standpoint, in the attention of all the strategic corporate stakeholders. The use of normally accepted accounting ideologies serves the need of a well quality of the information given by the financial statements and a consequential more actual accountability of the controlling agents (Pizzo, 2000).

Methodology

The sample has been selected from the KSE 100 index comprising 53 listed companies and excludes:

1. Financial companies (because their capital structure and profits are different)
2. Companies for which the data could not be found Sources of data collection are annual reports, web sites and direct contacts as well.

Earnings Management

In literature accruals have been intensively used as the proxy for earnings management. These accruals can be measured by two different approaches.

- Balance sheet approach
- Cash flow statement approach

Balance Sheet Approach

According to this approach total accruals can be calculated by using the following formula. (Healey [1985] and Jones [1991]):

$$TAt = \Delta CA_t - \Delta Casht - \Delta CL_t + \Delta DCL_t - DEPt$$

Where: ΔCA_t is change in current assets in year t

$\Delta Casht$ is the change in cash and cash equivalents in year t

ΔCL_t is the change in current liabilities in year t

ΔDCL_t is the change in debt included in the current liabilities in year t

DEP_t is depreciation and amortization expense in year t.

Estimation through Ordinary Least Square Method

In order to calculate α_1 , α_2 , α_3 regression has been used. Total accruals calculated through cash flow statement approach have been regressed on difference between change in revenue in current year and change in receivable in current year and property, plant and equipment as depicted in the above equation. Then coefficient values have been adjusted in equation to calculate non-discretionary accruals.

α_1	0.429335
α_2	0.126765
α_3	.067926

These values of coefficients α_1 , α_2 and α_3 were adjusted in equation to measure non-discretionary component of total accruals. As we know discretionary accruals are equal to difference between total accruals and non-discretionary accruals so following equation has been used to find out the discretionary accruals.

$$DA_t = TA_t - NDA_t$$

Where: - NDA_t is non-discretionary accruals; DA_t is discretionary component of accruals.

Results

Results emerged by applying Correlation test are shown in the following correlation matrix.

	DA	CG
DA	1	
CG	0.319418	1

Discretionary accruals are found positively correlated with Quality of corporate Governance. In the result of this test our null hypothesis is accepted that relationship exists between Corporate Governance and earnings management. For further verification Ordinary least square (OLS) test has been performed, the results of which are shown in the following table: -

Coefficients	t-test	R-square	F-statistics	Significance of F-statistics
4.556996	2.407202	0.102028	5.794619	0.019733

Quality of corporate governance has been found significantly positively related with discretionary accruals in OLS as well. Which means that as quality of corporate Governance increases discretionary accruals also increases. Apparently, the relationship looks very astonishing because of the fact that whole of the theme of corporate governance is based upon the security of stakes of all of the stake holders by applying proper rules and regulations. Here we can also analyze the accruals then we will be able to reach on a decision that in which direction the relationship should be. Normally it is considered that earnings management is the exaggeration of earnings. But Direction of accruals can be in both directions that is positive and negative. Negative direction means to deflate the income and positive direction means to inflate the earnings, as basic objective behind the earnings management is smoothening of earnings.

Deflation of earnings doesn't mean that earnings are being hidden they just are to be deferred there could be a lot of reasons behind that, i.e. may be management want to be conservative which is also the accounting principle. But by performing such earnings management, earnings can only be deferred can't be hidden. But one thing can be expressed here that by deflation taxes can be saved at one point of time and time value of money benefit can also be attained by such earnings management.

The other reason of this positive relationship could be the limitation of this model as well that has already been discussed that is as only two years are compared. If in the last year earnings management was performed and in the current year no earnings management was done ultimately there would be difference in accruals. Which will result in the misappropriation of discretionary accruals and results will be distorted. In our data maximum companies were having negative discretionary accruals so we can say here that companies in Pakistan try to smoothen their income and when quality of corporate governance increases the diversity of people in decision making also increases. And being prudent companies are performing earnings management with them.

Conclusion

From all of the above discussion it has been clear that quality of corporate governance is positively related with earnings management as far as Pakistani corporate culture is concerned. There could be a lot of reasons which have already been discussed in the results section. Another reason could be the disclosure of corporate governance practices given by companies. That is some companies do not disclose their actual compliance of corporate governance practices and as our reliance is on the information given by the company so the results could be distorted due to this fact.

REFERENCES

- [1] Andrea Melis, "financial reporting, corporate communication and governance", *Corporate Ownership & Control* / Volume 1, Issue 2, Winter 2004
- [2] Arthur Levitt, "Evidence on the relationship between corporate governance characteristics and quality of financial reporting"
- [3] Beidleman, C.R [1973] "Income Smoothing, The Role of Management" *The Accounting Review* 48, 653-667
- [4] Billet, M. Flannery, J. Garfinkel [1995] "The Effect of Lender Identity on Borrowing Firm's Equity Returns" *Journal of Finance* 50, 669-718.
- [5] Burkhart, Mike, Denis Gromb, and Fausto Panunzi, 1997, Large shareholders, monitoring, and the value of the firm, *Quarterly Journal of Economics* 112, 693-728.
- [6] Burkhart, Mike, Denis Gromb, and Fausto Panunzi, 1997, Large shareholders, monitoring, and the value of the firm, *Quarterly Journal of Economics* 112, 693-728.
- [7] Cohen, Jeffrey, Krishnamoorthy, Ganesh, Wright, Arnie, "Corporate Governance Mosaic And Financial Reporting Quality", *Journal Of Accounting Literature*. 2004
- [8] Core, John and David Larcker, 2002, Performance consequences of mandatory increases in executive stock ownership *Journal of Financial Economics* 64, 317-340.
- [9] Denis, Diane and John McConnell, 2005, International Corporate governance, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, forthcoming.
- [10] Denis, Diane and John McConnell, 2005, International Corporate governance, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, forthcoming.
- [11] Dechow, P.M., R.G Sloan, and A.P Sweeney [1995] "Causes and Consequences Of Earning Management: An Analysis Of Firms' Subject Enforcement Actions By The SEC" *Contemporary Accounting Research* 13, 1-36.

- [12] David Hess, "Social Reporting and New Governance Regulation: The Prospects of Achieving Corporate Accountability through Transparency" Ross School of Business University of Michigan
- [13] Dechow, P.M., R.G. Sloan, A.P. Sweeney [1995] "Detecting Earning Management" *The Accounting Review* 70, 115-139
- [14] Guay W. and S.P. Kothari [2003] "How Much Do Firms Hedge With Derivatives?" *Journal of Financial Economics* 70, 423-461
- [15] Gopal V. Krishnan, et al "Reporting internal control deficiencies in the post-sarbanesoxley era: the role of auditors and corporate governance" George Mason University
- [16] Hermalin, Benjamin, and Michael Weisbach, 1998, Endogenously chosen boards of directors and their monitoring of the CEO, *American Economic Review* 88, 96-118.
- [17] Jensen Michael and William Meckling, 1976, Theory of the firm: managerial behaviour, agency costs and capital structure, *Journal of Financial Economics* 3, 305-360.
- [18] Klein, A. [2002] "Audit Committee, Board of Director Characteristics, And Earning Management" *Journal of Accounting and Economics* 33, 375-400
- [19] Lipe, R [1990] "The Relation between Stock Returns and Accounting Earnings Given Alternative Information" *The Accounting Review* 65, 49-71 Corporate Governance and Earnings Management an Empirical Evidence Form Pakistani Listed Companies 637
- [20] Levitt, A [1998] "The Numbers Game" Remarks Delivered At the NYU Center for Law And Business, New York
- [21] Lambert R.A [1984] "Income Smoothing As Rational Behavior" *The Accounting Review* 59, 604-618. [22] Menon, K and D. Williams [2004] "Former Audit Partners and Abnormal Accruals" *The Accounting Review* 79, 1095-1118
- [23] Nohel, T. and V Tahran [1998] "Share Repurchases and Firm Performance: New Evidence on Agency Cost Of Free Cash Flow" *Journal of Financial Economics* 49, 187-222.
- [24] Pincus, M.A and S.R. Thiagarajan [2000] "Risk Measurement and Hedging: With and Without Derivatives" *Financial Management* 29, 5-30
- [25] Pincus, M. and S. Rajgopal [2002] "The Interaction of Accrual Management and Hedging: Evidence from Oil and Gas Firms" *The Accounting Review* 71, 27-160
- [26] Rafael La Porta, Florencio Lopez de Silanes, Andrei Schleifer, and Robert W. Vishny, 1999, Corporate ownership around the world, *Journal of Finance* 54, 471-517.
- [27] Schipper, K and L Vincent [2003] "Earning Quality" *Accounting Horizons* 17, 97-110
- [28] Smith, C. and R Stulz [1985] "The Determinants of Hedging Policies" *Journal Of Financial And Quantitative Analysis* 20, 391-405
- [29] Smith, Michael, 1996, Shareholder activism by institutional investors: evidence from CALPERS, *Journal of Finance* 52, 227-252.
- [30] Todd dezoort, stevene. Salterio, "The Effects of Corporate Governance Experience and Financial Reporting and Audit Knowledge on Audit Committee Members' Judgments" The University of Alabama [31] Xie, B., W.N Davidson, P.J DaDalt [2003] "Earning Management and Corporate Governance: The Role of the Board and the Audit Committee" *Journal of Corporate Finance* 9, 295-316

UOT: 330.43

İQLİM DƏYİŞİKLİYİNİN YOXSULLUĞA TƏSİRİNİN EKONOMETRIK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

ARZU TAĞIYEVA

Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin
Dayanıqlı inkişaf statistikasına şöbəsinin aparıcı məsləhətçisi,
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin doktorantı
AZ1136, Bakı şəhəri, İnşaatçılar prospekti 81
e-poçt: arzu.taghiyeva@stat.gov.az, arzuwalehqizi@gmail.com

XÜLASƏ

Məqalədə insan fəaliyyəti nəticəsində istilik effekti yaradan qazların emissiyası nəticəsində yaranan iqlim dəyişikliyinə yoxsulluğa təsiri Azərbaycan nümunəsində qiymətləndirilmişdir. Tədqiqatın məlumat bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin 2010-2020-ci illəri əhatə edən rəsmi statistik məlumatları təşkil edir. 2010-2020-ci illəri əhatə edən dövr üzrə iqlim dəyişikliyinə yoxsulluğa təsirini əks etdirən reqressiya modeli "Eviews" Tətbiqi Proqram Paketində realizasiya edilmişdir. Bu zaman asılı dəyişən kimi milli yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşayan əhəlinin xüsusi çəkisi, yəni yoxsulluq səviyyəsi, asılı olmayan dəyişən olaraq isə istilik effekti yaradan qazların milyon ton CO₂ ekvivalentində emissiya miqdarı götürülmüşdür. Əldə olunmuş xətti reqressiya tənliyinin parametrlərinin statistik cəhətdən əhəmiyyətliyi sübut olunmuş və nəticə izah edilmişdir.

Açar sözlər: dayanıqlı inkişaf, istilik effekti yaradan qazlar, iqlim dəyişikliyi, yoxsulluq, ekonometrik model.

ECONOMETRIC ASSESSMENT OF THE IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON POVERTY

ABSTRACT

In the article, the impact of climate change caused by the greenhouse gases emissions as a result of human activity on poverty was assessed in the example of Azerbaijan.. The database of the research consists of the official statistical data of the State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan covering the years 2010-2020. The regression model depicted the impact of climate change on poverty for the period 2010-2020 was implemented in the "Eviews" Application Software Package. At this time, the proportion of population living below the national poverty line, i.e. the poverty level, was taken as the dependent variable, and the emission amount of greenhouse gases in million tons of CO₂ equivalent was taken as the independent variable. The statistical significance of the parameters of the obtained linear regression equation was proved and the result was explained.

Key words: sustainable development, greenhouse gases, climate change, poverty, econometric model.

ЭКОНОМЕТРИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ИЗМЕНЕНИЯ КЛИМАТА НА БЕДНОСТЬ

РЕЗЮМЕ

В статье на примере Азербайджана оценивалось влияние изменения климата на бедность, вызванное выбросом газов, создающих тепловой эффект в результате деятельности человека. База данных исследования состоит из официальных статистических данных Государственного комитета по статистике Азербайджанской Республики за 2010-2020 годы. Регрессионная модель, отражающая влияние изменения климата на бедность за период 2010-2020 гг., была реализована в пакете прикладных программ «Eviews». При этом в качестве зависимой переменной принималась доля населения, живущего за национальной чертой бедности, т.е. уровень бедности, а в качестве независимой переменной – объем выбросов парниковых газов в миллионах тонн эквивалента CO₂. Доказана статистическая значимость параметров полученного уравнения линейной регрессии и объяснен результат.

Ключевые слова: устойчивое развитие, парниковые газы, изменение климата, бедность, эконометрическая модель.

GİRİŞ

İstixana qazlarının təsiri səbəbiylə yaranmış qlobal iqlim dəyişikliyinə təsirləri dayanıqlı inkişafa nail olmağa əngəl törədən əsas məsələlərdən biridir. Belə ki, iqlim dəyişikliyinə təsirləri dayanıqlı inkişafın sosial, iqtisadi və ekoloji aspektlərinin hər birinə bu və ya digər dərəcədə təsir edir. Bu məsələ Dayanıqlı İnkişaf üzrə “Gündəlik 2030”da da öz əksini tapmışdır. Belə ki, “Gündəlik 2030”un 31-ci bəndi dünya ölkələrini qlobal istixana qazları emissiyalarının azaldılmasını sürətləndirməyə və iqlim dəyişikliyinə mənfi təsirlərinə uyğunlaşmanı həll etməyə yönəlmiş mümkün olan ən geniş beynəlxalq əməkdaşlığa çağırır. Digər tərəfdən, Dayanıqlı inkişafın 13-cü məqsədi (İqlim dəyişikliyi və onun təsirlərinə qarşı mübarizə üzrə təcili tədbirlər görmək) birbaşa olaraq iqlim dəyişikliyinə təsirlərinin azaldılmasına və ona qarşı mübarizəyə həsr olunmuşdur. Bu səbəbdən, 13-cü məqsədə nail olmaq üçün qarşıya 5 hədəf və həmin hədəfə çatmağı qiymətləndirmək üçün isə 8 göstərici müəyyən edilmişdir. DİM 13 dünya ölkələrini Fəlakət Riskinin Azaldılması üzrə Senday Çərçivə Proqramı çərçivəsində fəlakət risklərinin azaldılması üzrə yerli strategiyaları qəbul və icra etməyə, eləcə də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyası ilə bağlı Tərəflərin 21-ci Konfransında qəbul olunmuş Paris Sazişindən irəli gələn öhdəlikləri yerinə yetirməyə çağırır. Bu məqsədlə, iqlim dəyişikliyi ilə bağlı tədbirlərin milli siyasətlərə və strategiyalara, eləcə də dünya vətəndaşlığı ruhunda maarifləndirmə və dayanıqlı inkişaf naminə maarifləndirmənin milli təhsil sistemlərinə, xüsusilə təhsil sahəsində aparılan milli siyasətlərə daxil etməyi təşviq edir [1].

Paris Sazişində də vurğulandığı kimi, iqlim dəyişmələrinə qarşı mübarizə fəaliyyətləri və cavab tədbirləri birbaşa olaraq davamlı inkişaf və yoxsulluğun aradan qaldırılmasına xidmət edir. Yoxsulluq özlüyündə normal yaşayışı təmin etmək üçün tələb olunan gəlir və istehsal resurslarının çatışmazlığından daha geniş anlayışdır. Yoxsulluğun təzahürlərinə aclıq, qidasızlıq, təhsilə, səhiyyəyə, içməli suya, sanitariya və gigiyena xidmətlərinə, enerjiyə, nəqliyyat vasitələrinə və digər əsas xidmətlərə məhdud çıxışın olması, əlverişsiz yaşayış yeri, layiqli iş yerlərinin olmaması, sosial ayrı-seçkilik və təcrid olunma, eləcə də qərarların qəbul edilməsində iştirakın olmaması daxildir.

İqlim dəyişikliyinə mənfi təsirlərinə quraqlıq səbəbindən kənd təsərrüfatında məhsuldarlığın azalması, yoluxucu xəstəliklərin artması, su qıtlığı və keyfiyyətinin pisləşməsi, dəniz canlılarının məhv olması, bioloji müxtəlifliyin azalması, ərzaq çatışmazlığının yaranması, meşələrin qırılması və səhrələşmə, artan təbii fəlakətlər və s. aid etmək olar [2]. Sadalanan bütün faktorlar bu və ya digər dərəcədə yoxsulluğun bütün formalarına təsir edir.

İqlim Dəyişikliyi üzrə Hökumətlərarası Panelin (IPCC)¹ Üçüncü Qiymətləndirmə Hesabatına əsasən inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqlim dəyişikliyinə mənfi təsirlərindən ən çox əziyyət çəkəcəyi gözlənilir. Bu ölkələr üçün iqlimə həssas sektorların (məsələn, kənd təsərrüfatı və balıqçılıq) iqtisadi əhəmiyyəti və onların iqlim dəyişikliyinə birbaşa və dolaylı təsirlərini qabaqcadan proqnozlaşdırmaq və onlara qarşı cavab tədbirlərinin görülməsi üçün məhdud insan, institusional və maliyyə imkanları ilə bağlıdır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə yoxsullara əsas dolanışqı xidmətləri göstərən bir çox sektorlar hətta bugünkü iqlim dəyişikliyi və stresslərinin öhdəsindən gələ bilmirlər. Son illərdə fəlakətlə

¹ İqlim Dəyişikliyi üzrə Hökumətlərarası Panel (ing. Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC))- iqlim dəyişikliyinə qiymətləndirilməsi üzrə beynəlxalq qurumdur. Bu qurum Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı və Dünya Meteorologiya Təşkilatı tərəfindən iqlim dəyişikliyi və onun potensial ekoloji və sosial-iqtisadi təsirləri haqqında məlumatların mövcud vəziyyəti ilə əlaqədar dünyanı açıq elmi mülahizələrlə təmin etmək üçün yaradılmışdır [5].

bağlı ölümlərin 96%-dən çoxu inkişaf etməkdə olan ölkələrdə baş verib. Bütün bunlar isə iqlim dəyişənliyinin bu gün artıq həssas ölkələrə və insanlara necə təsir etdiyini göstərən əsas nümunədir [3].

BMT-nin verdiyi məlumata əsasən, 2020-ci ildə qlobal istixana qazlarının konsentrasiyası yeni ən yüksək həddə çatmış və cari məlumatlar davamlı artımlara işarə edir. Bu konsentrasiyalar artdıqca Yer səthinin temperaturu da artır. 2021-ci ildə qlobal orta temperatur sənaye dövründən əvvəlki səviyyədə (1850-ci ildən 1900-cü ilə qədər) təqribən $1,11 \pm 0,13$ °C yuxarı olub ki, bu da son 7 ildə müşahidə olunan ən yüksək hədd kimi qeydə alınmışdır. Əgər istixana qazlarının konsentrasiyasındakı artım bu şəkildə davam edərsə, qlobal illik orta temperaturun növbəti beş ilin ən azı birində sənaye dövründən əvvəlki səviyyədə 1,5 °C-dən yuxarı qalxacağı və Paris Sazişinin aşağı hədəfinə kəskin şəkildə yaxınlaşacağı proqnozlaşdırılır [4].

Azərbaycan da qlobal iqlim dəyişmələrinin təsirindən kənar qalmamışdır. Son 100 ildə Azərbaycan ərazisində orta illik temperaturlar 0,4-1,30C-yə qədər artmışdır. Temperatur artımı regionlardan asılı olaraq qeyri-bərabər paylanır. Son 10 illiklərdə Azərbaycan ərazisində kiçik dağ çaylarında sel və daşqınların sayı və gücü də artmışdır [6].

Bütün qeyd edilənlər iqlim dəyişikliyi yoxsulluğa təsirinin qiymətləndirilməsini zəruri edən məsələlərdir.

MƏLUMATLARIN EMALI VƏ EKONOMETRİK MODELLEŞDİRMƏ

Azərbaycan nümunəsində iqlim dəyişikliyi yoxsulluğa təsirini qiymətləndirmək üçün iqlim dəyişikliyinə səbəb olan istilik effekti yaradan qazların (İEYQ) emissiyası və yoxsulluq səviyyəsini bildirən milli yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşayan əhəlinin xüsusi çəkisi göstəricilərindən istifadə edilmişdir. Yoxsulluq həddi ölkədə hər il təsdiq edilən əhəlinin müxtəlif qrupları üzrə yaşayış minimumu əsasında müəyyən edilir. Yaşayış minimumu minimum istehlak səbətinin dəyəri² və icbari ödənişlərin cəmindən ibarət sosial normadır [7].

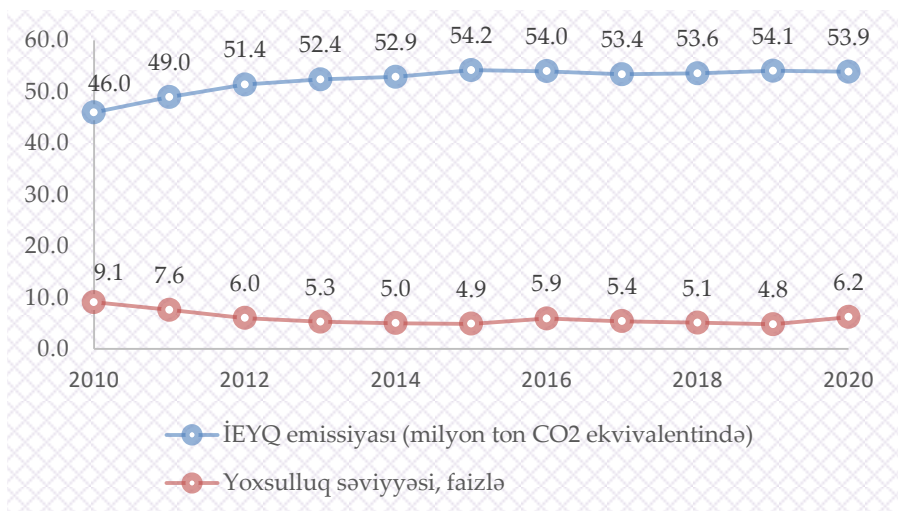
Aşağıdakı cədvəl və qrafikdə İEYQ-nin emissiya miqdarı, yoxsulluq həddi və yaşayış minimumu ilə bağlı statistik məlumatların 2010-2020-ci illər üzrə dinamikası təqdim olunmuşdur.

Cədvəl 1. Azərbaycanda İEYQ -nin emissiyası (milyon ton CO₂ ekvivalentində), yoxsulluq səviyyəsi və yaşayış minimumu göstəricilərinin 2010-2020-ci illər üzrə dinamikası [7]

İllər	İEYQ-nin emissiyası (milyon ton CO ₂ ekvivalentində)	Yoxsulluq səviyyəsi, faizlə	Yaşayış minimum, manat
2010	46.0	9.1	87
2011	49.0	7.6	95
2012	51.4	6.0	108
2013	52.4	5.3	116
2014	52.9	5.0	125
2015	54.2	4.9	131
2016	54.0	5.9	136
2017	53.4	5.4	155
2018	53.6	5.1	173
2019	54.1	4.8	180
2020	53.9	6.2	190

Mənbə : Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi.

² insanın sağlamlığının və həyat fəaliyyətinin minimum səviyyəsi üçün zəruri olan ərzaq, qeyri-ərzaq malları və xidmətlərin elmi normalar əsasında müəyyən edilmiş toplusu

Qrafik 1. Azərbaycanca İEYQ -nin emissiyası (milyon ton CO₂ ekvivalentində), yoxsulluq səviyyəsi və yaşayış minimumu göstəricilərinin 2010-2020-ci illər üzrə dinamikası.

Cədvəl 1 və qrafik 1-dən görüldüyü kimi, 2010-2020-ci illərdə yaşayış minimumunun 2 dəfədən çox artması fonunda yoxsulluq səviyyəsi 2010-cu illə müqayisədə 2.9 faiz bəndi azalaraq 6.2 faiz həddində qərarlaşmışdır. 2020-ci ildəki dəyərin 2019-cu ilə nisbətən artım səbəbi COVID-19 pandemiyası ilə əlaqədardır. İEYQ-nin emissiyası isə 2010-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə 17.2 faiz artmışdır.

Azərbaycanda iqlim dəyişikliyinə yaradan İEYQ-nin emissiyasının yoxsulluğa təsirini ekonometrik qiymətləndirmək üçün aşağıdakı kimi xətti reqressiya tənliyi qurulmuşdur:

$$YXSULLUQ = C(1) + C(2) * CO_2 \quad (1)$$

Burada YXSULLUQ- milli yoxsulluq həddindən aşağı səviyyədə yaşayan əhəlinin xüsusi çəkisini, yəni yoxsulluq səviyyəsini, CO₂- İEYQ-nin CO₂ ekvivalentində olan emissiya miqdarını, C(1)- sərbəst həddi, C(2) isə reqressiya əmsalını bildirir.

(1) reqressiya tənliyinin EViews Tətbiqi Proqram Paketində ekonometrik qiymətləndirilməsinin nəticəsi aşağıdakı kimidir:

$$YXSULLUQ = 30.4777036937 - 0.469568169473 * CO_2 \quad (2)$$

(2) modelinin Ən Kiçik Kvadratlar Üsulunun köməyi ilə tapılmış parametrlərinin statistik göstəriciləri cədvəl (2)-də təqdim edilmişdir.

Cədvəl 2. Model (2)-nin əsas statistik xarakteristikaları

Dependent Variable: YXSULLUQ				
Method: Least Squares				
Date: 07/27/22 Time: 23:59				
Sample: 2010 2020				
Included observations: 11				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	30.47770	3.518308	8.662604	0.0000
CO ₂	-0.469568	0.067244	-6.983092	0.0001
R-squared	0.844192	Mean dependent var		5.936364
Adjusted R-squared	0.826881	S.D. dependent var		1.322326
S.E. of regression	0.550188	Akaike info criterion		1.805854
Sum squared resid	2.724366	Schwarz criterion		1.878198
Log likelihood	-7.932196	Hannan-Quinn criter.		1.760251
F-statistic	48.76357	Durbin-Watson stat		1.370850
Prob(F-statistic)	0.000064			

(2) modelinin statistik xarakteristikaları modelin adekvat alındığını göstərir. Belə ki, tapılmış C(1) sərbəst həddin və C(2) reqressiya əmsalının qiymətinin statistik cəhətdən əhəmiyyətliyi t-test, modelin keyfiyyət göstəricisi olan determinasiya əmsalı R²-nin 84.4 faizlik qiyməti isə F-test vasitəsilə yoxlanılmış və 0.01 əhəmiyyətlik dərəcəsində etibarlı olduğu aşkarlanmışdır.

Daha sonra Qauss-Markov şərtlərindən biri olan qalıqların statistik asılı olmazlığı şərtini, yəni avtokorrelyasiyanın olub-olmadığını yoxlamaq üçün Darbin-Uotson (DW) statistikasına nəzər yetirmək lazımdır. Cədvəl 2-dən görüldüyü kimi DW testinin hesablanmış dəyəri 1.37-yə bərabərdir. Qalıqlar arasında avtokorelyasiyanın olub-olmaması haqqında qərar vermək üçün, DW kritik dəyər cədvəlindən dL və dU dəyərləri müəyyənləşdirilməlidir. DW kritik dəyər cədvəlində k=1 (sərbəst dəyişənlərin sayı), n=11, α=0.05 əhəmiyyətlik səviyyəsində dL (aşağı sərhəd) və dU (yuxarı sərhəd) müvafiq olaraq 0.93 və 1.32 dəyərini alır. d-nin faktiki müşahidə olunan qiyməti $du < 1.37 < 4-du$ ($1.32 < 1.37 < 2.63$) intervalında olduğuna görə deyə bilərik ki, avtokorrelyasiya mövcud deyildir [8].

Modelin adekvat olması üçün vacib sayılan digər Qauss-Markov şərti qalıqların dispersiyasının sabit olmasıdır. Qalıqların dispersiyasının sabit olması homoskedastiklik, qeyri-sabit olması isə heteroskedastiklik adlanır. Ağ (White) testi vasitəsilə heteroskedastikliyin yoxlanılması nəticəsi aşağıdakı cədvəldə verilmişdir:

Cədvəl 3. Model (2)-nin heteroskedastiklik testi

Heteroskedasticity Test: White			
Null hypothesis: Homoskedasticity			
F-statistic	0.528597	Prob. F(2,8)	0.6087
Obs*R-squared	1.283967	Prob. Chi-Square(2)	0.5262
Scaled explained SS	0.716258	Prob. Chi-Square(2)	0.6990

Cədvəl 3-dən görüldüyü kimi xi-kvadratın ehtimal qiyməti 0.05 əhəmiyyətlik səviyyəsindən böyük olduğu üçün H₀ hipotezi, yəni homoskedastiklik halı qəbul edilir.

NƏTİCƏ

İEYQ emissiyasının yoxsulluq həddinə təsirinin EViews proqramında ekonometrik qiymətləndirmə nəticələrinə əsasən demək olar ki, qurulmuş (2) reqressiya tənliyinin parametrləri statistik cəhətdən əhəmiyyətlidir və Qauss-Markov şərtlərini ödəyir. Onda əldə edilmiş (2) modelini adekvat hesab etmək olar. Beləliklə, (1) modelinin nəticəsinə əsasən deyə bilərik ki, atmosfer havasına atılan İEYQ-nin 1 milyon ton (CO₂ ekvivalentində) artması ölkə rəhbərliyinin sosial müdafiə sisteminin gücləndirilməsinə göstərdiyi qayğı və diqqət sayəsində yoxsulluğun təqribən 0.47 faiz bəndi azalması ilə nəticələnir. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, güclü iqtisadiyyata malik Azərbaycan Respublikasında effektiv idarəetmənin nəticəsi olaraq əhalinin həssas qruplarına göstərilən diqqət və qayğı, eləcə də iqlim dəyişmələri üzrə milli səviyyədə görülmüş fəaliyyətlərin töhfəsi istixana effektinin təsirlərini üstələmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. <https://unstats.un.org/sdgs/metadata/?Text=&Goal=13&Target=>
2. <https://www.un.org/en/climatechange/science/causes-effects-climate-change>
3. <https://www.oecd.org/env/cc/2502872.pdf>
4. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2022.pdf>
5. <http://eco.gov.az/az/hidrometeorologiya/iqlim-deyismeleri>
6. <https://www.ipcc.ch/about/>
7. <https://e-qanun.az/framework/5518>
8. <https://www.stat.gov.az>
9. Y. Həsənli (2008). Ekonometrikaya giriş (e-publishing). Bakı. Retrieved, 5, 2019.

UOT:339.9:338.1**CORONAVIRUS - THE WORST CRISIS SINCE GREAT DEPRESSION****JAVID PARVIZ OGLU SAFAROV**

Baku State University

javid.safarov@yahoo.com

ABSTRACT

At the beginning of 2020, the world community was faced with the most terrible threat to human health - the COVID-19 pandemic. As a result, international organizations, national governments, and various organizations have been forced to apply unprecedented restrictive measures in many areas. As a result, global economies have been hit hard and are in deep crisis. This article provides examples of the economic impact of the COVID-19 pandemic for countries around the world. Here are some more scientific studies that examine the impact of a pandemic on the economies of different countries.

The article provides general information about legislative and anti-crisis measures of the Government of Azerbaijan, as well as the Central Bank of Azerbaijan and other state bodies. It is proved that at the end of 2019 and the beginning of 2020, Azerbaijan experienced a significant increase in GDP growth, an increase in industrial production and electricity production.

Key words: COVID-19, developing country, anti-crisis measures, GDP Growth, Azerbaijan

КОРОНАВИРУС - ХУДШИЙ КРИЗИС СО ВРЕМЕН ВЕЛИКОЙ ДЕПРЕССИИ**АННОТАЦИЯ**

В начале 2020 года мировое сообщество столкнулось с самой страшной угрозой здоровью людей – пандемией COVID-19. В результате международные организации, национальные правительства и различные организации были вынуждены применять беспрецедентные ограничительные меры во многих сферах деятельности. В результате мировые экономики сильно пострадали и находятся в глубоком кризисе. В этой статье приводятся примеры экономических последствий пандемии COVID-19 для разных стран мира. Вот еще несколько научных исследований, в которых изучается влияние пандемии на экономику разных стран мира.

В статье представлена общая информация о законодательных и антикризисных мерах правительства Азербайджана, а также Центрального банка Азербайджана и других государственных органов. Доказано, что в конце 2019 и начале 2020 года в Азербайджане произошло значительное увеличение темпов роста ВВП, увеличение промышленного производства и производства электроэнергии.

Ключевые слова: COVID-19, развивающаяся страна, антикризисные меры, рост ВВП, Азербайджан

CORONAVIRUS - BÖYÜK DEPRESSİYADAN BU GÜNƏ KİMİ BAŞ VERMİŞ ƏN PİS BÖHRAN**XÜLASƏ**

2020-ci ilin əvvəlində dünya ictimaiyyəti insan sağlamlığına ən dəhşətli təhlükə - COVID-19 pandemiyası ilə üzləşdi. Bu səbəbdən beynəlxalq təşkilatlar, milli hökumətlər və müxtəlif təşkilatlar bir çox fəaliyyət sahələrində görünməmiş məhdudlaşdırıcı tədbirlər tətbiq etmək məcburiyyətində qaldılar. Nəticədə, dünya ölkələrinin iqtisadiyyatı ağır zərbə aldı və dərin böhrana düşər oldu. Bu məqalə COVID-19 pandemiyasının dünyanın müxtəlif ölkələri üçün iqtisadi nəticələrinə dair nümunələri təqdim edir. Burada pandemiyanın dünyanın müxtəlif ölkələrinin iqtisadiyyatlarına təsirini araşdıran daha bir neçə elmi iş təhlil edilmişdir.

Məqalədə Azərbaycan hökumətinin, eləcə də Azərbaycan Mərkəzi Bankının və digər dövlət orqanlarının qanunvericilik və böhran əleyhinə tədbirləri haqda ümumi məlumat verilir. Sübut edilmişdir ki, 2019-cu ilin sonu və 2020-ci ilin əvvəlində Azərbaycanda ÜDM-in artım templərində ciddi artım, sənaye istehsalında və elektrik enerjisi istehsalında artım olmuşdur. Müvafiq dövr üçün Azərbaycanın maliyyə göstəricilərinin dinamikası müsbət olaraq qalmışdır. Bir sözlə, Azərbaycan Covid-19 pandemiyası sınağından ən az itkilərlə çıxan ölkələrdən biri olmuşdur.

Açar sözlər: COVID-19, inkişaf etməkdə olan ölkə, anti-böhran tədbirləri, ÜDM artımı, Azərbaycan

Introduction

Humanity has switched to distance relations - both personal and corporate. The COVID-19 coronavirus, which threatens the world with a global recession, a three percent decline in the Gross Domestic Product (JPMorgan) in the US and Europe, the economic and financial crisis, and the bankruptcy of many companies, has been helpless (1). Fearing infection, people were forced to go virtual - they study and work remotely, in the same way they used to receive services.

Governments themselves, in the fight against of spreading coronavirus, make decisions on switching to the distance education mode of schools and universities. State institutions and private companies also switch to remote work mode. Scheduled meetings and trips are canceled. Thanks to the Internet, all issues can be resolved without leaving home, and much faster, without wasting time on a round trip - whether it is a school, university, to work or to an exit conference, a symposium of scientists or a political summit. There is no need to go out for a lunch break, need for rest after a flight in one direction or the other. And good savings are obtained on transport, though in this case all types of public transport will get into a stupor.

But many companies in this situation got only benefit, since the efficiency of employees increased significantly, and their health was safe, the work did not stand. By this way, the natural selection of personnel also took place - the management of institutions could control how employees cope with their functional responsibilities individually, without supervision and control.

Of course, the practice of distance education, home-based work and teleconferences has existed for a long time, but most of them used to wake up in the morning and go to school, adults go to work (2). Large companies with branches in different cities and countries, of course, used conference calls for business meetings even before pandemic. But now it has become an absolute indication.

Coronavirus is likely to become a driver of progress, triggering the development of internet technologies and remote services. In large companies with a significant number of personnel which have long advanced far along the path of digital transformation - banks, insurance and industrial companies - the demand for software for remote workplaces will increase, giving the employee virtual access to the desktop of the office computer.

Like in the Middle Ages, doctors in the midst of the plague epidemic came up with special protective suits - "plague armor" or Soviet doctors in 1947 - the antibiotic streptomycin, after which they managed to defeat this "black death", which claimed hundreds of millions of lives during the epidemic. And smallpox, from which about 4 billion patients died, until in 1796 the English doctor Edward Jenner came up with a method of vaccination (3, pp 21–25), typhoid fever and cholera, which killed more lives during some wars than the hostilities themselves, were defeated again thanks to the vaccine and antibiotics. Each of the major epidemics has mobilized humanity to search for protective measures and fight against a specific infection. It is like the human body, which in the case of a disease includes all its protective mechanisms to combat the disease.

The laws of society also work. Any global catastrophe causes a qualitatively new level of development of science and technological development. The rapid spread of Covid-19 around the planet, the absence of symptoms and a high probability of infection forces the world to take effective measures and opens up great prospects for the development of high technologies,

robotics, artificial intelligence, biotechnology and other areas. Perhaps at the end of the pandemic, it will turn out that people made many discoveries and learned useful lessons.

For example, as the fact that it is impossible to concentrate the production of vital products from around the world in a relatively small territory, in this case, of course, we are talking about China, only because it offers cheap workers. It can't depend on Chinese components and finished products. It means, you can connect the Internet to every place so that a city dweller can go to his chalet in the mountains or a village house and continue to work there in seclusion and safety - it's good for health, and the efficiency is high. Incidentally, this is relevant for Azerbaijan: it is not possible to isolate oneself in the village and work at a distance, except through a mobile phone.

Let us see what new discoveries and technological breakthroughs humanity will owe to the coronavirus Covid-19 and what conclusions the world will make for itself.

The Most Severe Stock Market Crises in the History.

On October 19, 1987, the world saw the largest drop in the Dow Jones Industrial Average in the history - 22.6%.

This day went down in history as **Black Monday**. This event affected not only the United States, but quickly spread throughout the world. Thus, Australian stock exchanges lost 41.8% by the end of October, Canada - 22.5%, Hong Kong - 45.8%, Great Britain - 26.4% (4).

The catastrophe was not preceded by any important news, or event, there was no visible reason for the collapse. This event called into question many important assumptions that underlie modern economic science: the theory of rational human behavior, the theory of market equilibrium and the hypothesis of an effective market. Below we will talk about the most severe market crises in history.

The crisis of the early 20th century

The economic crisis erupted at the beginning of the last century and lasted from 1900 to 1903. This was the so-called crisis of overproduction, caused by a sharp economic upsurge in capitalist countries (5, pp 47-48).

As a result, the fall in prices for energy resources began, many entrepreneurs went bankrupt, and unemployment grew rapidly in Europe and America. Only large monopolies and cartels could survive, therefore, after the crisis, the processes of monopolization of production intensified in developed countries.

Black Thursday and the Great Depression

The events of the Great Depression in the USA provoked stock market speculation in securities and growing consumption by the population. Only for a short period of time, from 1928 to 1929, the value of securities increased by 40%, and trading volumes increased 2.5 times - from 2 million to 5 million shares per day (6, pp.39-44).

Nobody was confused by such a sharp growth rate of quotes; everyone was counting on gigantic profits in the future. It resulted with bubble burst on October 24, 1929, when the Dow Jones Industrial Average fell to 381.17. An unexpected decline created a panic in the market; the shareholders began to get rid of previously acquired securities. 12.9 million shares were sold just in one day, and the stock index fell another 11%.

This day went down in world history as **Black Thursday**. Black Thursday followed Black Friday, followed by Black Monday and Black Tuesday. Over this short period of time, about 30 million securities have been sold. Thousands of investors bankrupted, their losses were estimated at more than \$ 30 billion.

During the first few years of **the Great Depression**, the US economic growth slowed by 31%. Industry and agriculture suffered greatly: prices for farm products fell by 53%, the decline in production amounted to almost 50%. Industrial production during this crisis declined in the UK - by 24%, in Germany - by 41%, in France - by 32%. Unemployment reached enormous size. According to official figures, in 1933, there were 30 million unemployed in 32 developed countries, including 14 million in the United States. Firms and factories were closed, banks "burst", millions of unemployed wandered in search of work. The crisis raged until 1933, and its consequences were felt until the end of the 30s. The American economy began to recover from shocks only after President Franklin Roosevelt came to power in the spring of 1933.

1973 oil crisis

The 1973 oil crisis (also known as the "oil embargo") began on October 17, 1973 (7, pp 94-112). On this day, all OAPEC Arab countries, as well as Egypt and Syria, announced that they would not supply oil to countries (Great Britain, Canada, the Netherlands, USA, Japan) that supported Israel during the Doomsday War in its conflict with Syria and Egypt.

This concerned primarily the United States and its allies in Western Europe. Over the next year, the price of oil rose from three to twelve dollars per barrel. In March 1974, the embargo was lifted. The 1973 oil crisis was the first energy crisis and is still considered the largest. OPEC has reduced oil production not only in order to influence world prices in its favor.

The main objective of this action was to create political pressure on the world community in order to reduce Western support for Israel. The result of OPEC's economic pressure was the declaration of the Council of Ministers of the Common Market countries, which supported the position of the Arabs. In addition, almost all African states have severed diplomatic relations with Israel. The created political situation strengthened Israel's dependence on the United States and revealed the true extent of the developed countries' dependence on oil prices.

1997 Asian Crisis

The Asian financial crisis of 1997-1998 (8, pp 37-44) was an economic crisis in Southeast Asia that erupted in July 1997 and became a major shock to the global economy in the late 1990s. The crisis was fueled by the extremely rapid growth of the Asian Tiger economies, which contributed to the massive influx of capital into these countries, the growth of state and corporate debt, overheating of the economy and a boom in the real estate market.

Crisis phenomena in the economies of Southeast and East Asia have been growing for a long time. In terms of the ratio of GDP and the volume of external borrowing, Thailand looked as the first candidate for bankruptcy. In May 1997, the Thai baht was subjected to massive attacks by international speculators. Under these conditions, the Thai government announced on June 30, 1997, the devaluation of the baht, the exchange rate of which was previously tied to the dollar.

As a result, the baht exchange rate fell by half, and the Thai stock market fell by three quarters. Over the next month, the crisis spread to the economies of Indonesia, Malaysia and

South Korea, Japan, Hong Kong, Laos, the Philippines, China, India and Vietnam were less affected by the crisis. Among the "Asian tigers," Singapore and Taiwan were the least affected by the crisis.

For all these economies, during 1997-1998, the national currency depreciated (for example, the Thai currency, the baht, first depreciated by 48%, and by the end of 1997 by almost 100%; the Indonesian rupee depreciated by 228%), the stock indices, rising inflation, increasing corporate debt, high-profile bankruptcy of corporations.

The Asian financial crisis caused political consequences such as the resignation of the Indonesian dictator Suharto, the proclamation of the independence of East Timor, and the split in the government of Mahathir Mohamad. The International Monetary Fund, which was accused by national governments of provoking the crisis by thoughtlessly encouraging the growth of the Asian Tigers economies, allocated \$ 40 billion to overcome its consequences. The political and economic restructuring of national economies allowed us to overcome the effects of the crisis by 2001 and resume dynamic growth.

1998 Russian crisis

The 1998 economic crisis in Russia (9, pp 764-783) was one of the worst economic crises in Russian history. The crisis occurred amid the difficult economic situation in the country, compounded by ineffective macroeconomic policies pursued by the authorities in the mid-1990s.

The impetus for the crisis was given by two external factors: a sharp decline in world prices for fuel and energy complex goods (the main article of Russian export) and the crisis in Southeast Asia that broke out in mid-1997. To stabilize the situation, the Government of the Russian Federation and the Central Bank of the Russian Federation took extraordinary measures. On August 17, 1998, a technical default on the main types of government debt obligations was declared.

At the same time, it was announced that it would refuse to maintain a stable ruble exchange rate against the dollar, which had previously been artificially supported (towards overstatement) by massive interventions by the Central Bank of Russia. The ruble exchange rate fell more than 3 times in six months - from 6 rubles per dollar before default to 21 rubles per dollar on January 1, 1999. A large number of small enterprises went bankrupt. The banking system was in collapse for at least six months, several banks declared bankruptcy.

Depositors of bankrupt banks lost their deposits, people's savings depreciated in terms of hard currency, the standard of living fell, the number of people receiving unemployment benefits doubled. At the same time, a political crisis occurred.

Dotcom Crash

The dotcom bubble existed from approximately 1995 to 2001 (10, 115-140). The climax occurred on March 10, 2000, when the NASDAQ index reached 5132.52 points (daily peak) during trading and fell more than one and a half times at closing. The bubble was formed as a result of the take-off of shares of Internet companies (mainly American), as well as the emergence of a large number of new Internet companies and the reorientation of old companies to Internet business at the end of the 20th century.

Shares of companies offering to use the Internet to generate income fabulously soared in price. Such high prices were justified by numerous commentators and economists who argued that the "new economy" had come, in fact, these new business models turned out to be

ineffective, and the funds spent mainly on advertising and large loans led to a wave of bankruptcies and a strong drop in the index NASDAQ, as well as the collapse in prices for server computers. The collapse of the dotcoms was the loss of confidence in the securities of high-tech firms related to the provision of services via the Internet. Some companies in the communications sector were also unable to bear the financial burden and were forced to file for bankruptcy. One of the largest players, WorldCom, has been convicted of annual illegal banking operations to increase profits.

WorldCom's market value collapsed when this information became available to the general public, causing the third largest bankruptcy in US history. Other examples include NorthPoint Communications, Global Crossing, JDS Uniphase, XO Communications, and Covad Communications.

2007 World Financial Crisis

The financial crisis of 2007-2008 (11) began with a mortgage crisis in the United States, bank failures and falling stock prices, paving the way for the global economic crisis, which is also called the "great recession."

The initial stage of the global financial and economic crisis was the mortgage crisis in the United States, the first signs of which appeared in 2006 in the form of a decrease in the number of home sales, and by the spring of 2007 they had grown into a crisis of high-risk mortgage loans. Reliable borrowers quickly felt problems with lending. In the summer of 2007, the crisis from the mortgage began to develop into a financial one and affect not only the United States.

Bankruptcies of large banks began, rescue of banks by national governments. Bankruptcy of Lehman Brothers on September 15, 2008 is especially emphasized. Stock market quotes plummeted during 2008 and early 2009. For companies, the possibilities of obtaining capital during the placement of securities have significantly decreased.

In 2008, the crisis took on a global character and began to manifest itself in a widespread decline in production volumes, lower demand and prices for raw materials, and rising unemployment. The collapse of the stock market in October 2008 was a record for the US market over the past 20 years, for the Japanese market in history.

Five leading US investment banks ceased to exist: Bear Stearns was resold, Lehman Brothers went bankrupt, Merrill Lynch resold, Goldman Sachs and Morgan Stanley changed their sign, ceased to be investment banks due to special risks and the need to receive additional support from the Federal Reserve system.

The Global Economy is Facing a Crisis of the Century

Coronavirus plunges the world into the deepest economic crisis since the Great Depression between the two world wars. It will easily and quickly eclipse the financial crisis a decade ago, and at best, the planet will recover from it only next year, missing 9 trillion dollars, the IMF warned.

For the first time in modern history, the International Monetary Fund so sharply revised forecasts for such a short time: in the fall, it expected the world economy to grow by more than three percent in 2020, and now it is seen that this will not be growth, but decline.

"The current crisis is truly planetary in scale, no country can escape it," said IMF chief economist Gita Gopinat. "For the first time since the Great Depression, both developed and developing economies will be in recession." (12)

She presented on Tuesday a forecast of the consequences of a new crisis, which already has a name: Great Lockdown. The previous one is called the Great Recession, although in 2009 the reduction in world GDP did not reach even one percent.

The IMF forecast is based on an optimistic scenario for the near termination of the global Covid-19 pandemic. If the peak of infections in most countries is reached by summer, and in the second half of the year the virus begins to recede and quarantine is gradually lifted, then the economies of developed countries will shrink by 6% this year, and those of developing ones by 1%.

During the years of the Great Depression, almost a hundred years ago, developed countries lost 16% of the national product, and overall global GDP then fell by about 10%. This time this will not come to this, and next year the global economy will grow by 5.8%, the IMF hopes.

However, this will not be enough to compensate for all losses, and in 2021 there will be less money in the world than everyone expected in the recent pre-viral past, and more debts.

It will increase pressure on the budgets of all countries, already battered by medical emergency. Tax revenues will decline as many citizens and companies go bankrupt, economic activity will fade, and GDP will be on average 5% less. That is, in two years the planet will miss 9 trillion dollars - even Japan and Germany together do not produce that much in a year.

In a usual situation, so as not to raise taxes and not harm the restoration of business activity, the state will cut spending. But this is not the case now, warned the IMF chief economist.

The authorities of all countries will have to make unprecedented expenses: first to mitigate the crisis, and then to recover.

"Anti-crisis measures at the national and international levels should be large-scale and immediate, and policies must be quickly tuned based on the latest data," Gita Gopinat said and invited politicians and officials to learn the courage and dedication of doctors who are at the forefront of this crisis.

Government support cannot be curtailed until the containment phase of the coronacrisis is completed so that the inevitable collapse of investment and employment leaves as few scars on the body of the world economy as possible, the IMF chief economist added.

But all forecasts will turn into fantasy if the virus does not subscribe to the optimistic scenario for the development of a pandemic and does not recede by summer.

The quarantine will have to be extended, repressed business and social activity will lead to a financial crisis, global production chains will continue to crumble, tourists will not go anywhere and planes will not fly.

In this case, the fall of the global economy this year will be twice as deep as predicted on Tuesday. And if the pandemic continues in 2021, there will be no talk of any recovery, even with losses.

The IMF believes that then the world will remain in recession and will miss another 8% of GDP compared with the baseline forecast. That is, instead of a \$ 9 trillion preliminary bill for treating the global economy, the Covid-19 pandemic will cost her tens of trillions.

Causes of the Global Crisis and Scenarios for its Further Development

The current crisis is associated with the creation of world-class epidemiological risk - the sudden appearance and abrupt spread of a new type of infection of the family coronaviruses. The virus received the label 2019-nCoV, the disease - COVID-19.

This risk is realized when the global economy is not at its best condition. Economic confrontation is growing. Since January 2018, trade war between the USA and China has been going on. Since March 2014, USA, Canada, EU and other countries have limited their cooperation with Russia and apply economic and financial sanctions due to the Ukrainian conflict, which affects the economy CIS as a whole.

Slowing China's growth as a Locomotive of the World Economy - over the last

9 years, the growth rate decreased from 10.64% in 2010 to 6.57% in 2018. The risk of stagnation is rising in the global economy; development is under pressure of microeconomic instability, financial inequality, trade tension, reduced investment, business uncertainty and high debt.

Opportunities for monetary and fiscal stimulus to the economy are less broad than before the crisis of 2007-2008. Discontent is growing as governments cope with economic and social problems (Chile, Bolivia, Lebanon, etc.) (13)

In this connection, the question arises whether there will be economic consequences by spread of COVID-19 trigger ("trigger") wider and deeper global economic crisis. And how serious will be the impact of falling demand and supply chain disruption for a global recession.

Uncertainty Factor of Today Situation

Under conditions of uncertainty due to high propagation velocity COVID-19 as a priority containment measure for COVID-19, countries took measures to isolate regions with outbreaks of the virus. These measures implemented with varying degrees of radicalism: from restrictions on international displacement, suspension of public institutions and public transport until the closure of transport links, the introduction of an emergency.

Such measures helped to isolate a healthy population from carriers of the virus by placing them in quarantine, and provide the necessary supportive medical aid, as well as organize public disinfection activities in areas. As of early April, most countries took the path of tough quarantine ("Chinese option"), however, the burden on the health system and development pandemics in countries were different due to the different times of the introduction of this regime.

Quarantine measures taken to reduce speed of proliferation of COVID-19 dramatically reduced economic activity. The interaction between people was minimized. The demand for tourism and transport services went down. To date, the loss of the global airline sector due to COVID was valued at \$ 252 billion. In this case, the working capital reserve of most global air carriers - only enough for 3 months, with the vast most - up to 9 months.

Crisis affected industries in the real sector as well. Production stopped, which after renewal would require extra time to reach quarantine level of release.

So, in China, the region infected by COVID-19 was an industrial one, therefore, it hit mostly the automotive industry and mechanical engineering. In general, industrial production for January-February 2020 decreased by 13.5% compared to the same period in 2019. Fixed assets

investments decreased by 24.5%. The index of purchases in industry fell to 40.3 points, which is worse than the forecast 45.7 and is the lowest level since 2004 (14).

Decrease in business activity led to a contraction in the labor market and increased the load to the state budget. For example, in the United States, on March 26, 2020, a record level of unemployment claims in the history - 3 million 283 thousand applications - was recorded. Previously, the maximum level of 668 thousand applications was recorded only in October 1982 and 667 thousand - in February 2009.

COVID-19 global economy shocks are affecting financial markets. An uncontrolled decline in asset value will trigger a chain reaction that could lead to a series of bankruptcies and the collapse of the global financial system. Today the largest risk of the global financial system is concentrated in US corporate debt. The Volume bonds with a BBB rating exceed \$ 3 trillion.

Scenarios for the Development of the Global Economy

Forecasts for the development of the global economy, dated March 2020, and based on various scenarios of the spread of the negative effects of the Chinese economy suggest that, in general, the loss of the global economy could reach up to \$ 2.7 trillion USD. However, at the beginning of April, these estimates were already considered as underestimated.

In 2019, global Chinese imports amounted to \$ 2.1 trillion. China is the largest producer of engineering products. The closure of Chinese factories means the destruction of the supply chain. Difficulties will arise in finding suppliers of components for production including high-tech products (Apple products). In this regard, there are 3 scenarios (15):

1. "Soft scenario" or Sanitation system (quarantine for 2-3 months, as occurred in Wuhan), after which a V-shaped restoration is assumed economic and social activity, mobility, markets. In the majority economy countries recession, defaults of corporations, first of all, globalized sectors (transport, tourism, entertainment, etc.)

2. "Average scenario" (quarantine up to six months) with the preservation of the main systems life support (including global information and financial infrastructures), suggesting an L-shaped painful recovery in 2-3 years. Such a script involves the collapse of the financial system, health system, social and public utilities in a number of large countries, the nationalization of various politically sensitive sectors. Moreover, commodity markets in the "middle scenario" will not recover in the medium term, although the collapse of the financial system may lead to hyperinflation (this time of goods, not financial assets as in the last 10 years), but relative prices for raw materials (due to a drop in living standards) will be several times lower and they will not allow preserving the model of "embedding" in the global economy.

3. "Hard scenario" or a Catastrophe comparable to the catastrophe of Russia 1990- or with the Great Depression in the USA in the 1930s. This scenario is possible if full quarantine ("lockdown"), imposition of a state of emergency or martial law will last for more than 6-9 months (depending on structure, and stability of society where it is introduced). This scenario is especially critical for the United States.

There is a tendency when the forecast of the budget deficit is much higher than the level of the 1930s (when there was a pegging of the dollar to gold), twice as high as 2009 and comparable to the level of the 2nd World War II. The doubling of the Fed balance for the year has never happened in the history. Therefore the consequences of such monetary pumping can be very

deplorable. Such scenario has the risk of a quick transition to hyperinflation (modeled on Germany in the early 1920s or Russia 1992). President Trump and his Administration will try to prevent such scenario at any cost.

Life after a Pandemic or the Real Sector of Economy

The rapid spread of the coronavirus epidemic around the world, of course, did not pass by Azerbaijan as well. The prompt adoption by the state of the necessary measures to limit its distribution in the country has significantly reduced the scale of the negative consequences in socio-economic life. According to experts, in the coming months we can expect a gradual exit from the situation of limitation of activities temporarily imposed on individual business sectors and services. For Azerbaijan, due to the growing development of the non-oil sector, it is very important. Even despite the adoption by the state of a set of measures for the economic support of entrepreneurship, small and medium-sized businesses, it is obvious that significant damage is caused to these farms, the restoration of which will take considerable time.

The tourism industry is one of the non-oil sector areas characterized by the highest development rates. And it was this industry during the period of universal quarantine that turned out to be the most "affected" (16). In conditions of self-isolation, of course, there could be no talk of the work of travel companies. Taking into account the generally seasonal nature of the industry, namely the high level of its profitability in the summer period, it can be assumed that the tourism sector is unlikely to complete the year in positive territory.

In the post-pandemic period, the choice and implementation of effective measures to revive those sectors of the economy that caused the most damage is important. In this regard, it seems that it is necessary to adopt package programs to help certain sectors of the tourism industry; this is especially true for small and medium-sized businesses in this industry. Large companies in the tourism industry, having great financial capabilities, even with minimal support, will be able to restore their activities to the previous level, which will be much more difficult for small tourist centers.

It is also obvious that for a certain period, domestic tourism will be more preferable for local Azerbaijani citizens. Therefore, it is necessary to stimulate the development of non-traditional tourism destinations in the country. Fortunately, Azerbaijan has a huge, still insufficiently realized potential for it. Construction of mountain-skiing tourist complexes in the Gabala and Gusar regions can be an example for such potential.

One of the new and promising directions of development of the tourism industry can be river tourism. The largest waterway of the Caucasus, the Kura River, carries its waters from west to southeast, a significant part of which (906 km) passes through the territory of Azerbaijan. The largest hydropower plants in the country, Mingachevir and Shamkir, were built on the river. The length of the river in the Mingachevir-Neftchala section reaches 500 km. It is on this site that you can organize river tourist cruises, which will become one of a kind in the entire Caucasus region. Of course, it is necessary to determine the location, that is, to determine the path of safe navigation.

The organization of river cruise tourism as a whole will have a synergistic effect, which will have a great impact on improving the ecological state of the environment, developing fisheries, creating new jobs, and as a result, it will bring to the socio-economic development of the central regions of the country. Thus, thanks to the development of river transport, the risks of coastal

flooding will be reduced, namely, the movement of ships will prevent siltation of the river bottom and thereby increase the speed of the river flow. As a result, protection of unique Tugai forests and fertile land on coastal zones will be ensured.

Prevention of siltation of the bottom of the Kura will have a positive effect on fishing. Now the picture is becoming common when in the coastal zones of the river, due to the small catch, artificial ponds are created to breed fish. Such a deplorable picture can be changed if conditions are created for the passage of fish to the upper river. Mainly due to siltation of the river bottom (once reaching the Mingachevir dam), sturgeons have not appeared here for more than half a century. It is planned that with the deepening of the bottom, including in the river delta, sturgeons for spawning can also appear in the Kura.

The functioning of river cruise tours can give impetus to the development of tourism in the arid regions of the country. Thus, passengers-tourists of small cruise ships at stops at the marinas can take advantage of various services offered by local entrepreneurs. It will also contribute to the creation of new jobs and the solution of employment problems in the regions.

From our point of view, promoting the formation of new sectors of the tourism industry will become an additional component of the development of the non-oil sector of the country's economy in the post-pandemic period.

The price of May futures (supply agreements) for WTI North American oil fell below zero dollars per barrel. This means that sellers are willing to pay to have their goods taken away. By the close of trading in May, the North American market absolutely does not need new oil due to overcrowding of storage facilities (17).

So, despite the signing of an agreement between OPEC + member countries, oil prices continue to fall catastrophically. Brent crude oil continues to fall in price and is already worth some \$ 23 per barrel. The leading economies of the world are still in a frozen state. So, analysts insist that the situation in the oil market, exacerbated by the coronavirus pandemic, leads to a powerful economic crisis that will leave a huge number of people without work and increase the percentage of poverty worldwide.

The components of the impending economic crisis in Azerbaijan are the same as in the whole world. We have a plus for everything, depending on world oil prices. And that is why it is necessary to prepare in full sail to make an overshoot turn so as not to expose an unprotected side to the impact of the crisis.

First of all, according to experts, it is necessary to make every effort to prevent unemployment, maintain the profitability of enterprises, strengthen investment and slow down the gallop of inflation. And here one cannot do without aggressive state intervention.

Coronavirus still can't curb countries of the world. Despite all efforts, the disease does not reach a plateau. Sinusoid morbidity resembles saw teeth. And so, no one can say exactly when it will all end. And in this situation, the first victims will be representatives of small and medium-sized businesses. Despite the fact that this layer is not tax-forming for the state, it largely provides self-employment and relieves most of the pressure on the issue of unemployment from the state. And precisely for this reason, the Azerbaijani government needs to seriously think about providing effective assistance to national small and medium-sized businesses.

And here we come to a key point. As you know, in Azerbaijan mostly successful government people are the most successful businessmen. And as a rule, fortune changes them right there, as soon as they lose their positions in the state hierarchical ladder.

That is why, in the post-pandemic period, along with the allocation of financial assistance for the survival and further successful operation of the business, the government needs to attract people from the business environment, people who once managed to prove themselves as entrepreneurs without sitting in office chairs and not having accordingly the leverage of administrative influence on competitors and the possibilities of cutting the state budget in favor of their own business.

And if businessmen manage the funds allocated by the state to support business, they will at best use these finances to build cafes, restaurants and celebration houses, and at worst they will not be able to use them properly, because they have no idea about business. In short, budget funds will be lowered into the toilet. Thus, the following conclusion suggests itself: funds must be allocated to representatives of the real sector, having thoroughly studied their business background beforehand.

And only after creating a healthy platform and cleaning up the business environment can and should go to the next steps as:

- a. Providing one-year tax holidays to representatives of small and medium-sized businesses;
- b. Application of a temporary moratorium on bankruptcy of enterprises;
- c. Creation of all necessary conditions for the long-term and sustainable development of the real sector by the government and the Central Bank.

We will try to explain the course of our thoughts as intelligibly as possible. Coronavirus quite unexpectedly, along with many problems, also confronted us with the fact that compatriots who left to work in foreign countries and now have to live without their livelihood turn their eyes to their historical homeland and in orderly rows, like birds during seasonal flights, reach home. This picture is typical not only for us, but practically for all other countries. But there are not only simple guest workers among them. Many of our compatriots, at one time very successful entrepreneurs, were literally thrown out of the country by the same grief by business officials who thus cleared the business field for themselves. And now these people expelled from their homeland, successfully working, benefit others. So why not use them both intellectual and financial capital for the benefit of Azerbaijan, creating acceptable conditions for them to work at home. One can even declare a financial amnesty for them, about which, however, in a slightly different context, as the head of state has already said.

Azerbaijani Economy Shows Growth during Pandemic

Despite the social isolation of the population due to the coronavirus pandemic and a sharp drop in oil prices on world markets, Azerbaijan's GDP in the first quarter of this year showed an increase of 1.1%, while the non-oil sector grew by 3.5%.

"The healthy growth observed in January-February 2020 allowed us to complete the first quarter on a positive background," said Mikail Jabbarov, Minister of Economy at a video-conference meeting chaired by President Ilham Aliyev on the results of the country's socio-economic development in January - March 2020 (18).

In his speech, the head of the economic department noted that according to the results of the first quarter, growth was achieved in the non-oil industry by 23%, in the field of information and communication technologies - by 18%, in the mining industry - 12%, in agriculture - 3.7%, and in cargo transportation - 7.2%.

At the same time, a decrease was observed in the areas of tourism and public catering, in passenger transport and construction.

In March 2020, the Azerbaijani economy posed many challenges, among which the main was the rush of the population for foreign currency. Amid the decline in the value of the national currencies of neighboring countries, Azerbaijanis panicked and began to withdraw Azerbaijani manat (AZN) deposits from the banking sector in order to further acquire dollars.

It forced the government to sell a significant amount of dollars at foreign exchange auctions to maintain the national currency. However, already at the beginning of April the tendency to de-dollarization of household deposits in the banking system was again traced.

According to some gloomy forecasts of leading international financial institutions, the impending global crisis will be much harder to bear than in 2008-2009. It is not only about forecasts of a recession of the world economy of up to 3%, but also a possible food starvation in a number of countries.

Azerbaijan, having strategic currency reserves at the level of 100% of the country's GDP and low government debt, decided not to apply to the International Monetary Fund (IMF) for financial assistance. This decision is due to the fact that the IMF, as a rule, allocating financial resources, requires a significant reduction in social programs. But the leadership of Azerbaijan said that the significant increase in salaries, pensions and social benefits carried out last year will not be reviewed, and all these programs will be fully funded.

At the same time, the Azerbaijani government does not exclude that this year the country's foreign exchange reserves will decrease due to measures to protect the population in connection with social isolation from the pandemic and a noticeable reduction in prices on the world market.

Concerning food security, Jabbarov noted that the export of agricultural products and food increased by 4% compared to the first quarter of last year. At the same time, in the same period, imports of agricultural products and food to Azerbaijan decreased by 5%.

By the way, spring in Azerbaijan is an intensive period of agricultural activities and spring sowing in the field of agriculture.

"In 2020, crops were sown on an area of more than one million hectares, of which 641 thousand hectares of sown area is wheat, 369 thousand hectares are barley. Currently, intensive agricultural measures are being carried out on the sown areas, vegetation is being carried out," the meeting noted Inam Karimov, Minister of Agriculture.

Upon to him, in 21 districts, sowing of cotton on an area of 100 thousand hectares is forecasted, measures are being taken to sow other crops - tobacco, sugar beets, melons, vegetables, potatoes.

Azerbaijani businessmen should intensify work on import substitution in order to reduce the outflow of currency from the country. Having its own raw materials - cotton, it is necessary to organize the shortest possible time the release of finished products (knitwear, clothing). After all, there is an example of how, in a pandemic, Azerbaijani business people were able to quickly launch the production of masks and disinfectants.

Calculated recovery in oil prices on world markets under the OPEC and OPEC + agreements to reduce oil production, as well as production growth in the non-oil sectors, the

Azerbaijani economy may remain in a growth zone, despite negative forecasts from most international financial institutions and rating agencies.

Thus, the Asian Development Bank predicts an increase in the GDP of Azerbaijan in 2020 by 0.5%. The World Bank forecasts a decline in Azerbaijan's GDP in 2020 by 0.2%, and the International Monetary Fund - by 2.2%.

Fitch predicts that real GDP growth will decline by 4.8% in 2020.

The forecast of the Azerbaijani government at the beginning of the year was 3% of GDP growth for 2020.

Conclusion

It is too early to evaluate the consequences of the coronavirus epidemic for the global and Azerbaijani economies. But it is possible to assume what awaits us "around the corner", since all the largest countries have already determined their strategies to counter today's difficulties.

Firstly, the extraordinary situation is illustrated by the statement of IMF Managing Director Kristalina Georgieva that more than 80 developing countries requested financial assistance from the fund for a total of \$ 2.5 trillion (19).

Secondly, the fall in prices for most commodities (not only oil) is more than 30% according to the CRB index, one of the key ones, and it returns the markets to price levels 20 years ago. In fairness, it should be noted that world prices for some commodities (products and especially grain) since the beginning of the crisis have risen by 10-15%, but are now returning to their previous levels.

Thirdly, the level of interest rates in the world returned to the bottom of 2008-2009, after all the largest Central banks reduced their rates to minimum values.

Fourth, the G20 countries at the "virtual" meeting on March 26 agreed to add more than \$ 5 trillion to the world economy in the form of monetary and fiscal incentives.

How much can the growth rate decrease as a result of the crisis?

It is too early to make forecasts for the USA and Europe, but for Southeast Asia, including China, the World Bank already has an estimate of 5.8 to 2.1%, and in the negative scenario it is generally minus 0.5%.

But the main question nevertheless is not how much the economy of the world or a specific country will slow down. More important is how the economy will look after the epidemic, whether it can return to its original form, albeit having lost several percent of growth.

There is a high probability that after quarantine leaves the largest companies and owners of small and medium-sized businesses will begin to prepare strategies for the transition to a distributed business model. To a model in which employees move to maximum in home offices and communication is not even through mail or video chat, but using virtual substitutes for meetings, presentations, and presence. Of course, the workplace at home of such an employee must be substantially retrofitted. It is not for nothing that a sharp increase in demand for modems and routers is now being recorded.

Traditional budget fillers, energy companies may face serious financial problems due to reduced energy demand, which can turn from situational and speculative into structural and permanent.

The transformation of the economy towards the long-awaited diversification has not yet gained the necessary speed, and there may not be enough money for fiscal stimulation of structural adjustment due to the crisis in the commodity market.

Competition could help increase the efficiency of the economy, but those who can compete are less and less in the private sector. And after the epidemic, they will also need investments to transfer the business to the post-crisis model.

Conclusion - the state economy will only expand its position, and in these conditions, issues of employment, minimum guaranteed income, creation of a unified state IT infrastructure will come to the fore. To solve such problems, a stable budget and its stable filling through tax revenues are required.

ЛИТЕРАТУРА

1. The investment outlook for 2020, Investment strategies for a late-cycle environment, JPMorgan Chase & Co, 2020
2. "The COVID-19 pandemic has changed education forever. This is how", Cathy Li, Farah Lalani, World Economic Forum, 29 Apr 2020
3. "Edward Jenner and the history of smallpox and vaccination", Stefan Riedel, Proc (Bayl Univ Med Cent). 2005 Jan; 18(1): 21–25.
4. "A Brief History of the 1987 Stock Market Crash with a Discussion of the Federal Reserve Response", Mark Carlson, Board of Governors of the Federal Reserve, November 2006
5. "Economic Policy by S.Y. Witte: Assessments and Applicability to the Economic Crisis in Modern Russia", E.A. Razdorskiy, Ekaterinburg Institute Bulletin, № 2 (34) 2016, pp 47-48
6. "The Great Depression of the 1930s", Vincenzo D'Apice, Giovanni Ferri, DOI: 10.1057/9780230297111_7, In book: Financial Instability, pp.39-44
7. "The 1973 Oil Crisis and the Designing of a Danish Energy Policy", Mogens Rüdiger, DOI: 10.12759/hsr.39.2014.4.94-112, Historical Social Research / Historische Sozialforschung 39(4):94-112 · January 2014
8. "The Asian Financial Crisis of 1997: Causes and Policy Responses", Suk H. Kim and Mahfuzul Haque, Multinational Business Review 10(1):37-44 · January 2002
9. "Political Instability and the August 1998 Ruble Crisis", Tatiana Fic and Omar Farooq Saqib, DOI: 10.11130/jei.2006.21.4.764, Journal of Economic Integration 21(4):764-783 · December 2006
10. "Rhetoric, Risk, and Markets: The Dot-Com Bubble", G. Thomas Goodnight and Sandy E. Green jr, DOI: 10.1080/00335631003796669, Quarterly Journal of Speech 96(2):115-140 · May 2010
11. "The Global Financial Crisis of 2007-08: Is it Unprecedented?" Michael D. Bordo and John Landon-Lane, DOI: 10.4337/9781781006290.00009, December 2010
12. Gita Gopinath, Economic Counselor and Director, Research Department, IMF, Transcript of April 2020 World Economic Outlook Press Briefing April 14, 2020
13. "From Chile to Lebanon, Protests Flare Over Wallet Issues", Declan Walsh and Max Fisher, The New York Times, Oct. 23, 2019
14. "Coronavirus Causes a Dramatic Collapse Of China's Economy", Simina Mistreanu, March 17, 2020
15. "Impact of the coronavirus pandemic on the global economy - Statistics & Facts", Erin Duffin, Apr 28, 2020
16. "Weekly Update: Global Coronavirus Impact and Implications", Peter Richardson, May 28, 2020
17. "Too Much Oil: How a Barrel Came to Be Worth Less Than Nothing", Stanley Reed and Clifford Krauss, April 20, 2020
18. President Ilham Aliyev chaired meeting on 2020 Q1 socio-economic results through videoconference, Baku, April 14
19. Kristalina Georgieva, Transcript of Press Briefing, Conference Call of the International Monetary and Financial Committee, March 27, 2020

UOT: 334.021:35

SƏNAYE SİYASƏTİ İLƏ SAHİBKARLIQ EKOSİSTEMİ ARASINDAKI ƏLAQƏNİN TƏHLİLİ

NƏHMƏTOVA NƏRGİZ HACIBALA qızı¹, CƏFƏROV NƏSİB QALIB oğlu²

¹Bakı Mühəndislik Universitet

Bakı, Azərbaycan

nmemetova@beu.edu.az

²Kənd Təsərrüfatı və Həyat Elmləri Universiteti,

Budapeşt, Macarıstan

jafarov.nasib@phd.uni-mate.hu

XÜLASƏ

Bu məqalədə sahibkarlıq ekosistemi yanaşması nöqtəyi nəzərindən sənaye siyasətinin əhəmiyyəti və formalaşması təhlil edilmişdir. Bu məqsədlə müəlliflər Stamin (2018) təklif etdiyi sahibkarlıq ekosistemi yanaşmasından yola çıxaraq sənaye siyasətinin qısa təhlilini veriblər. Həmçinin sahibkarlıq ekosistemi siyasətinin formalaşması zamanı dövlət və biznes sektoru arasındakı əməkdaşlığın rolu müzakirə edilmişdir. Məqalə Azərbaycanda innovativ sahibkarlıq ekosisteminin inkişaf etdirilməsi ilə əlaqədar qısa müzakirə yekunlaşır.

Açar sözlər: sənaye siyasəti, sahibkarlıq, sahibkarlıq ekosistemi

JEL kodları: L26, L52, M13, O25

ANALYZING THE RELATIONSHIP BETWEEN INDUSTRIAL POLICY AND THE ENTREPRENEURIAL ECOSYSTEM

ABSTRACT

This article discusses the importance and articulation of innovation policy from the point of view of the entrepreneurial ecosystem approach. To this end, the authors described the analysis of industrial policy based on the entrepreneurial ecosystem approach proposed by Stam (2018). Also, the role of cooperation between the public and private sector during the development of the entrepreneurship ecosystem policy are discussed. The article concludes with a brief discussion about the development of the innovative entrepreneurial ecosystem in Azerbaijan.

Key words: industry policy, entrepreneurship, entrepreneurship ecosystem

АНАЛИЗ СВЯЗИ МЕЖДУ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКОЙ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ЭКОСИСТЕМОЙ

АННОТАЦИЯ

В этой статье обсуждается важность и формулировка инновационной политики с точки зрения подхода предпринимательской экосистемы. С этой целью авторы описали анализ промышленной политики на основе подхода предпринимательской экосистемы, предложенного Стамом (2018). Также обсуждается роль сотрудничества между государственным и частным сектором при разработке политики экосистемы предпринимательства. Статья завершается кратким обсуждением развития инновационной предпринимательской экосистемы в Азербайджане.

Ключевые слова: отраслевая политика, предпринимательство, предпринимательская экосистема.

Giriş

Sahibkarlıq ekosistemi ilə bağlı tədqiqatlar son illərdə sosial elmlər üzrə ən nüfuzlu jurnallarda (təxminən 50% Q1 və Q2 kateqoriyalı jurnalların payına düşür) nəşr olunmaqdadır (14). Finlandiya, Norveç, İsveç, Hollandiya kimi inkişaf etmiş ölkələrin uğurlu sənaye siyasəti, davamlı iqtisadi inkişaf üçün yol xəritəsi funksiyası daşıyır. Bəzi tədqiqatçılar (1; 4) belə uğurlu

regional siyasətlərin (məsələn Silikon Vadisi) eynisini tətbiq etməkdənsə, bu siyasətlərin yerli ekosistemlərə uyğunlaşdırılmasını məsləhət görürlər. Bu düşüncədən yola çıxaraq müəlliflər uğurlu sənaye siyasəti üçün Erik Stamın (13) təklif etdiyi sahibkarlıq ekosistemi yanaşmasını təhlil etmişlər. Sahibkarlıq ekosistemi yanaşması Şumpeterin “kreativ dağıdıcılıq” olaraq adlandırdığı prosesi stimullaşdıran sahibkarlara fokuslanır. Bu yanaşma sahibkarlıq ekosistemi siyasətini üç istiqamətdə təkmilləşdirir. Birincisi, sahibkarlığın kəmiyyət artımından (məsələn, yeni firmalar və özünüməşğulluq) keyfiyyət artımına (məsələn, innovasiya yönümlü sahibkarlıq) keçidinə təkan verir. İkincisi, müvafiq siyasəti formalaşdıran məntiq və mühakimələrə yenidən nəzər salmağı tələb edir. Üçüncüsü, sahibkarlıq siyasətindən uzaqlaşaraq kreativ dağıdıcılığı stimullaşdırmaq üçün sahibkarlıq iqtisadiyyatını və sahibkarlıq ekosistemini inkişaf etdirən siyasətlərin hazırlanmasını ön plana çıxarır.

Mövzunun aktuallığını nəzərə alaraq, məqalədə sənaye siyasəti ilə sahibkarlıq ekosistemi arasındakı əlaqənin qısa təhlili aparılmışdır. Tədqiqatın metodologiyası ScienceDirect, Web of Science, Scopus və Google Scholar kimi tədqiqat bazaları əsasında aparılan təhlil və müqayisələri əhatə edir. Qısa giriş hissəsindən sonra Stamın (13) təklif etdiyi sahibkarlıq ekosistemi prizmasından sənaye siyasətinin qısa təhlilini təqdim olunur və sonuncu bölmə Azərbaycanda innovativ sahibkarlıq ekosisteminin inkişaf etdirilməsi ilə bağlı qısa müzakirə ilə yekunlaşır.

Sahibkarlıq ekosistemi və sənaye siyasəti

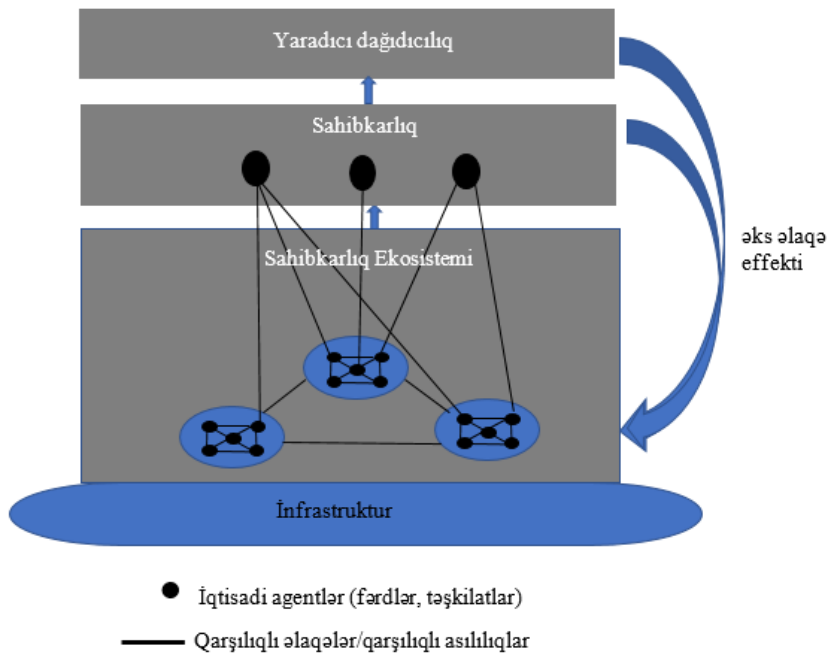
Ədəbiyyatda sahibkarlıq ekosisteminin tərfi ilə bağlı ortaq fikir olmasa da, (3) biz Stam və Spigelin (12) ən çox istinad edilən aşağıdakı tərifinə üstünlük verdik: "Sahibkarlıq ekosistemi-Müəyyən bir ərazidə məhsuldar sahibkarlığa imkan verəcək şəkildə əlaqələndirilmiş və bir-birindən asılı olan aktorlar və faktorlar (amillər) toplusudur" (12, s 407). Sahibkarlıq ekosistemində iqtisadi və sosial mənbələr sərmayə bazarları, müştərilər, sahibkarlıq mədəniyyəti və liderliyi ilə sıx əlaqədədir. Eyni zamanda bu sistem, özəl şirkətlər ilə dövlət qurumları arasında mənbə axını sahəsində əməkdaşlığı nizamlayır. Sahibkarlıq ekosistemi sadalanan səbəblərə əsasən, dövlət, özəl qurumlar, ailələr, təhsil müəssisələri və digər ictimai qrupların məcmusu olaraq qəbul edilir və sahibkarlıq ruhunun 3 istiqamətini müəyyənləşdirir (3, s11-30):

1. Şirkətin sürətli bir şəkildə inkişafını təmin edən sahibkarlıq fəaliyyəti
2. Sahibkarlığı dəstəkləyən lokal iş mühitləri
3. Bütün paydaşların arasında təkmilləşən münasibətlər

Sahibkarlıq ekosisteminin inkişafı yalnız şirkətlərin böyüməsindən deyil, iqtisadiyyatdakı digər aktorların da böyüməsi və inkişafından asılı olan qarışıq prosesdir. Bu səbəblə prosesin uğurlu olması üçün İsenberg (4) özəl sektor ilə birlikdə dövlət qurumlarının da koordinasiya şəkildə işləmələrini və sistemin inkişafına dəstək olmalarını təklif edir. Beləliklə maraqlı tərəflərin iştirakı onların arasında dəyərlər, normlar və məlumat bazası əsasında yaranan sahibkarlıq ekosistemi mədəniyyətini formalaşdıracaq. Sahibkarlıq ekosistemi xüsusilə planlanaraq formalaşdırılmış strukturlar deyil. Bu səbəblə, təsir edən və ya təsir altında qalan, bəzən inkişaf edib, bəzən də öz özündən yox olan formasıyalardır. Bu təbii mühitdə baş verən proses olduğu üçün ekosistemin hökumət və ya başqa qurumlar tərəfindən yaradılması və nəzarət edilməsi mümkün deyil. Çünki nəzarət və ya sahib olmaq ekosistem anlayışına ziddir. Hökumət öz növbəsində ekosistemin yaranması və formalaşması üçün münbit şəraitin yaranmasını təmin edə bilər. Qurumlar bu sistemdə sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul ola bilərlər

amma ekosistemin özü bütün tərəflərin iştirakı ilə təbii şəkildə formalaşır. Eyni zamanda ekosistem bir ölkənin sərhədlərini aşaraq, regional və beynəlxalq səviyyələrə yayıla bilər. Ekosistemin idarəedilməsi deyildikdə isə, nəzərdə tutulan, bu sistemin faydalarını artırmaq istiqamətində atılan addımlardır. Dövlət-biznes layihələri, banklar, universitetlər, fondlar, ictimai quruluşlar, ekosistemin faydalarının artırılması istiqamətində fəaliyyət göstərə bilərlər. Sahibkarlıq ekosistemi çoxşaxəli qurumlar və fərdi paydaşların arasındakı qarşılıqlı münasibətlər əsasında yaranan və sahibkarlıq, innovasiya və regional iqtisadi böyüməni təşviq edən münasibətlər şəbəkəsidir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin uğurlu olması üçün, sahibkarların ehtiyac duyduqları insan kapitalı, maliyyə və bilik mənbələrinin əlçatan olması və sahibkarları dəstəkləyən və qoruyan, inistitutlaşmış mühiti təmin edən dövlət siyasəti vacibdir. Bu münasibətlər Stamin təklif etdiyi modeldə aşağıdakı kimi təsvir edilib.

Şəkil 1. Sahibkarlıq ekosistemləri və kreativ dağıdıcılıq: konseptual model

Mənbə: Stam (2018) səh.4

Stamin (12,s 407-422) təklif etdiyi yuxarıdakı konseptual modeldə, (şəkil 1) hökumət kreativ dağıdıcılığa nail olmaq üçün rəqabətə davamlı sahibkarlıq mühitini formalaşdırmalı və bunun üçün sahibkarlıq ekosistemini təşkil edən amillərin qarşılıqlı əlaqələrinə maneə yaradan problemləri həll etməyə çalışmalıdır. Sahibkarlıq fəaliyyətinə və sənayenin yaranmasına imkan verən istehsal amilləri: bilik, kapital və əməkdir. İnfrastruktur isə bilik, kapital və əməyi yaratmaq, uyğunlaşdırmaq, bölüşdürmək və əlaqələndirmək üçün ekosistemlərdə iştirak edən amilləri və onların qarşılıqlı əlaqələrini, iqtisadi fəaliyyətin sosial və fiziki şərtlərini təmin edir və məhdudlaşdırır.

Dövlətlər sənaye siyasətini formalaşdıraraq, uzun müddətli iqtisadi inkişafa nail olmaq, iqtisadi məhsuldarlığı artırmaq, iş imkanlarını genişlətmək məqsədi ilə istehsal strukturlarının fərqliliyini təmin etməyə, rəqabət və müqayisəli mənfəətlərin əldə ediləcəyi yeni sahələrə investisiyanı cəlb etməyə çalışır (10). Sənaye siyasətləri arasında ən uğurlu (12, 407-422) siyasətlər kreativ dağıdıcılığa səbəb olan innovativ startapların yaranmasını təşviq edən, onların

inkişafına mane olan problemləri müəyyənləşdirib-aradan qaldıran və rəqabət mühitini formalaşdıran siyasətlərdir. Kreativ dağıdıcılıq, (11) iqtisadi resursların az məhsuldar fəaliyyətlərdən daha məhsuldar fəaliyyətlərə doğru istiqamətləndirilməsidir. Çünki, kreativ dağıdıcılıq, iqtisadiyyatın məhsuldarlığını təmin edən əsas prosesdir və yalnız mikro səviyyədə deyil, eyni zamanda regional və makro səviyyədə də təsirini göstərir. İnnovasiyalar tətbiq edərək və ya əvvəlki məhsulları yeni dizayn ilə iqtisadiyyata qazandıraraq iqtisadi inkişafı təmin edən, yeni və daha keyfiyyətli məhsul təqdim edən firmaların, bu şərtlərə uyğunlaşa bilməyən, geridə qalan firmaları yox etməsini və yeni texnologiyanın istehsalat proseslərinə hakim olmasını Şumpeter kreativ dağıdıcılıq adlandırır. Bu sahibkarların innovasiyalar vasitəsi ilə iqtisadi tarazılığı və iqtisadi dəyişiklikləri təşviq etməsi kreativ dağıdıcılığın əsas ünsürü olaraq qəbul edilir (17). Şumpeter (15) kreativ dağıdıcılıq prosesinin davamlı olaraq iqtisadi strukturu yenilədiyini, köhnəni yox etdiyini, mütəmadi olaraq yenini yaratdığını və beləliklə inqilabi bir proses olduğunu iddia edir. Amma burada vacib olan bir xüsusiyyət, texnologiyalar vasitəsi ilə əldə edilməyən - yaradıcılıq ruhu olan sahibkarların olmasıdır. Eyni zamanda dövlətin belə sahibkarlığı təşviq edən və qoruyan siyasət formalaşdırmasıdır. Şumpeterin innovasiya modelinin iqtisadi inkişaf üzərindəki təsirini göstərmək üçün ən yaxşı nümunələrdən biri dəmiryollarıdır. Dəmiryollarının kəşfi öz özlüyündə iqtisadi inkişafa təkən verməklə yanaşı, insanların rifah səviyyəsini də yüksəltmişdir. Daha sonra dəmiryollarının özəlləşdirilməsi sahəsində aparılan dövlət siyasəti, dəmiryollarının genişləndirilməsi, yeni texnologiya yaratmağı deyil, mövcud texnologiyanın daha məhsuldar istifadəsini, bu sahədəki rəqabət mühitini və yeni imkanları yaratdı. Bu misaldan görüldüyü kimi, siyasətçilər, sahibkarlar, yerli sahibkarlıq ünsürləri, ictimai birliklər və s. bütünlükdə iqtisadiyyatın inkişafında yer alır (16).

Bu baxımdan Stam (12) optimal sənaye siyasətlərinin tərtib edilməsi üçün kreativ dağıdıcılıq konseptual modelini (şəkil 1) və sahibkarlıq ekosistemi siyasi prosesinin mərhələli dəyərləndirilməsini (cədvəl 1) təklif edir.

Stamın modelinin digər modellərdən əsas fərqi, sahələr arasındakı qarşılıqlı əlaqələri və səbəb nəticə münasibətlərini diqqət mərkəzinə çəkməsidir. Modeldə göstərilən şərtləri təmin edərək, sistemə təsir edən faktorları bir biri ilə əlaqələndirmək istənilən nəticənin əldə edilməsini stimullaşdırır. Yəni kreativ dağıdıcılığa nail olmaq üçün, sahibkarlıq fəaliyyətinin sahibkarlıq ekosistemi mühitində formalaşması və bu mühitə uyğun infrastrukturun təmin edilməsi və qarşılıqlı olaraq kreativ dağıdıcılığın və sahibkarlıq fəaliyyətinin də yenidən ekosistem mühitinə və infraquruluşa təsir mexanizmi bu modeldə əks olunub. Burada infraquruluşa təsir edən amillər isə: formal və qeyri formal (mədəniyyət kimi) qurumlar, biznes şəbəkələri, liderlik, tələb, fiziki infraquruluş, dəstək xidmətləri, qabiliyyət kimi göstəricilərdir.

Sahibkarlıq ekosistemində sənaye siyasətinin müəyyənləşməsinin əsas məğzi, *problemlərin* müəyyən edilməsinin siyasətin hazırlanmasından öncə gəlməsi və siyasət prioritetləşdirilməsini dəstəkləməsidir. Bununla yanaşı *siyasətin həyata keçirilməsi bir dafəlik proses olmayıb davamlı monitorinq və öyrənməyə əsaslanır* (2;8). Sahibkarlıq ekosistemini təmin edəcək siyasi prosesin mərhələləri və monitorinqləri 1-ci cədvəldə verilmişdir. İqtisadiyyatın daim inkişaf etdiyini nəzərə alsaq bu proses bir dəfəyə məxsus olmayıb siyasətin təsirlərinin ölçülməsini, ekosistemin dəyişməsinin öyrənilməsini, siyasətlərin eyni vaxtda və ardıcılıqla aparılmasını təmin edən davamlı bir prosesdir.

Cədvəl 1. Sahibkarlıq ekosistemi siyasi prosesinin mərhələləri

Mərhələ			Monitoring
I	Sahibkarlıq ekosisteminin diaqnozu	Ekosistem elementlərinin (formal institutlar, mədəniyyət, fiziki infrastruktur, tələbat, bilik, maliyyə), güclü xüsusiyyətlərinin, nəticələrinin haqqında obyektiv məlumat toplama	T0- vəziyyətin təsviri
II	Müzakirə	Maraqlı tərəflər (yerli sistemdəki məhdudiyyətlər və təzyiqlər haqqında ətraflı biliyə sahib olan müxtəlif sahibkarlıq elementlərinin nümayəndələri və sistemdə aktiv olan sahibkarlar) ilə ekosistem və elementləri haqqında müzakirələr	
III	Siyasi hədəflərin təyini	Rıçaqlara və zəif əlaqələrə yönəlmis siyasətə, ölçülə bilən dəyişikliklərə fokuslanmaq	
IV	Siyasi alətlərin təyini	Siyasi hədəflərə nail olmaq üçün mümkün siyasi alətlərin müzakirəsi	siyasət həyata keçirilməzdən əvvəl- T1
V	Siyasi alətlərin tətbiqi	Tətbiq prosesinə maraqlı tərəflərin cəlb edilməsi	tətbiqdən bir başa sonra - T2
VI	Təsirlərin dəyərləndirilməsi	Tətbiq edilən siyasətin ekosistem və onun nəticələrinə təsirinə qiymətləndirilməsi	təsirləri yoxlamaq üçün uzunmüddətli monitoring- T3

Mənbə: Stam (12) əsasında müəlliflər tərəfindən hazırlanmışdır.

Azərbaycan müstəqilliyini əldə etdikdən sonra, radikal iqtisadi dəyişikliklər mərhələsinə qədəm qoymuşdu, lakin həmin dövrdə ölkəmizdə daxili və xarici vəziyyətin gərginliyi iqtisadi tənəzzülü də bərabərində gətirmişdi. 1993 ildən etibarən isə, makro iqtisadi sabitliyin əldə edilməsi üçün tədbirlər həyata keçirilmiş və iqtisadi islahatlara başlanılmışdır. Bu dövrdə sahibkarlığın təşəkkülü və inkişafı istiqamətində müəyyən tədbirlər həyata keçirilmiş, xüsusilə 1996-cı ildən ölkə iqtisadiyyatında əsaslı keyfiyyət dəyişiklikləri baş vermiş, dərin iqtisadi böhrandan çıxaraq makroiqtisadi sabitliyə nail olunmuş, dinamik iqtisadi inkişafı təmin etmək mümkün olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında bazar münasibətləri əsasında iqtisadiyyatın inkişafına şəraitin yaradılması, sahibkarlığa təminat verilməsi, rəqabət mexanizminin formalaşması və inkişafı, həmçinin rəqabətin qorunması ilə bağlı müddəalar öz əksini tapmışdır. Sahibkarlığın inkişafının zəruri hüquqi mühitinin formalaşdırılması istiqamətində qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının qanunları və digər qanunvericilik aktları sahibkarlığın bir sistem halında hüquqi bazasını təşkil etmişdir. Bu dövrdə ölkə rəhbərinin uğurlu neft strategiyası nəticəsində neft sektorunun inkişafı və buna bağlı yardımçı sahələrin inkişafına təkan vermiş və həmin sahələrdə yerli sahibkarların mövqeləri möhkəmlənmişdir. Aparılan islahatlar sahibkarlıq sektorunun inkişafına təkan vermiş, sahibkarlığın hüquqi bazası dünya təcrübəsinə uyğun olaraq təkmilləşdirilmişdir. Sahibkarlığın inkişafı sahəsində qəbul olunmuş dövlət proqramlarının bu sahənin inkişafında xüsusi rolu olmuş, kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı üzrə dövlət tədbirlərini Azərbaycan dövlətinin iqtisadi siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevirmişdir. Bu dövlət proqramları çərçivəsində iqtisadiyyatın və sahibkarlığın tənzimlənməsi sahəsində mühüm tədbirlər həyata keçirilmiş, sahibkarlara dövlət maliyyə köməyi sistemi formalaşdırılmış, sahibkarlara zəruri texniki yardım (məsləhət, informasiya və s. xidmətlər) göstərən strukturlar formalaşmışdır.

Sahibkarlığın inkişafı istiqamətində xüsusilə 2015-ci ildən etibarən ciddi islahatlar aparılmışdır. Məsələn lisenziya (xüsusi razılıq) tələb olunan sahibkarlıq növlərinin 59-dan 37-yə qədər azaldılmış, sahibkarlıq fəaliyyəti növlərinə verilən icazələrin sahəsi dəqiqləşdirilərək 86 ya endirilmişdir (bu isə əvvəlki dövrə nisbətən 4 dəfə azdır) . Sahibkarlıq fəaliyyətləri üçün

lisenziyaların verilmə prosesləri sadələşdirilmiş və bu proses ASAN xidmət agentliyində icra edilməyə başlanılmışdır. Lisenziyalar üçün təyin edilən vaxt məhdudiyəti ləğv edilmiş və verilməsi üçün alınan rüsumlar azaldılmışdır. Rüsumlar Bakıda iki dəfə azaldığı halda, bölgələrdə sahibkarlıq fəaliyyətini təşviq etmək məqsədi ilə 4 dəfə azaldılmışdır. Eyni zamanda sahibkarlıq fəaliyyətini dəstəkləmək məqsədi sahibkarla hüquqi məsləhətlərin verilməsi və “bir pəncərə” kimi mexanizmlər vasitəsi ilə hüquqi prosedurları yüngülləşdirmə istiqamətli fəaliyyətlər həyata keçirilmişdir. 2018-ci il mart ayından etibarən isə lisenziya və icazələrin elektron qaydada həyata keçirilməsini təmin edən “lisenziyalar və icazələr” portalı istifadəyə verilmişdir³.

Azərbaycanda iqtisadiyyatın diversifikasiyası, rəqabətqabiliyyətliliyin artırılması, məşğulluğun 2016-cı ildə kiçik və orta miqyaslı sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləmək məqsədi ilə strateji plan hazırlanmışdır⁴. Bu plana əsasən KOS subyektlərinin fəaliyyətlərini təşviq, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, maliyyə resurslarına sərfəli və səmərəli çıxışının təmin edilməsi, onların beynəlmilləşdirilməsi və xarici bazarlara çıxış imkanlarının artırılması kimi məqsədlərə nail olmaq üçün görüləcək tədbirlər təyin edilmişdir. Bu sırada xüsusilə qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində yoxlamaların dayandırılması, sənaye texnologiya parkları və sənaye məhəllələrinin yaradılması, ixracın və investisiyanın təşviqi və dəstəklənməsi istiqamətində işlər aparılmış və yerli istehsalın subsidiyalar hesabına dəstəklənməsi, Sosial layihələrin daha da diqqət mərkəzində yer alması istiqamətində islahatlar aparılmışdır. KOS subyektlərinin bu sahədə ehtiyacı olan kommunal xidmətlərin əlçatanlığını, şəffaflığı və çevikliyi təmin etmək üçün Enerji Məsələlərini Tənzimləmə Agentliyi yaradılmış və bu sahədəki bürokratik maneələr azaldılmışdır⁵.

Maliyyə resurslarına sərfəli və səmərəli çıxışı təmin etmək, bu sahədə göstərilən xidmətlərin səviyyəsini artırmaq məqsədi ilə “Azərbaycan Respublikasının İpoteka və Kredit Zəmanət Fondu” qeyri-kommersiya hüquqi yaradılmışdır. Bu qurum ipoteka mexanizmlərini asanlaşdırmaq və ipoteka kreditləşməsinə yerli və xarici maliyyə resursları cəlb etməklə kimi funksiyaları icra edir⁶.

2016-cı ildə mövcud vəziyyətin dəyərləndirilməsi əsasında KOS fəaliyyəti üçün biznes mühitinin və tənzimləyici bazanın yaxşılaşdırılması, KOS subyektlərinin maliyyə resurslarına sərfəli və səmərəli çıxışının təmin edilməsi, onların beynəlmilləşdirilməsi və xarici bazarlara çıxış imkanlarının artırılması, KOS subyektlərinin bilik və bacarıqlarının artırılması, qabaqcıl təcrübələrin tətbiqinin sürətləndirilməsi kimi hədəflərə nail olmaq məqsədi ilə 2025-ci ilədək həyata keçiriləcək tədbirlər haqqında strateji yol xəritəsi hazırlanmışdır.

İnnovasiyalar mərkəzi, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi tabeliyində fəaliyyət göstərən, özəl və dövlət

³ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Lisenziyalaşdırma sahəsində bəzi tədbirlər haqqında” 21 dekabr 2016-cı il tarixli 713 nömrəli Fərmanı

“Lisenziyalar və icazələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 15 mart 2016-cı il tarixli qanunu, qüvvəyə minmə tarixi 2016-cı il, 1 iyun

<https://www.e-gov.az/az/services/topic/47>

⁴ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 dekabr 2016-cı il tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi

⁵ “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritələrinin təsdiq edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 22 dekabr 2017-ci il tarixli Fərmanı

<http://aera.gov.az/az/about/>

⁶ Azərbaycan Respublikası İpoteka və Kredit Zəmanət Fondunun yaradılması və fəaliyyətinin təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 25 dekabr tarixli 1760 nömrəli Fərmanı

sektorunda sənaye, maliyyə, elm, təhsil və digər xidmətlər sahəsində informasiya texnologiyalarının tətbiqi və texniki dəstəyin verilməsi, informasiya sistemlərinin və informasiya ehtiyatlarının yaradılması və təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyət göstərən qürumdur.

“İnnoland” İnkubasiya və Akselerasiya mərkəzi isə, Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Vətəndaşlara Xidmət və Sosial İnnovasiyalar üzrə Dövlət Agentliyi tabeliyində 12 noyabr 2018-ci il tarixində fəaliyyətə başlayıb. “INNOLAND” startap ekosisteminin yaradılmasını dəstəkləmək, eyni zamanda Azərbaycanda və beynəlxalq arenada özəl sektorun innovasiyasını və inkişafını təşviq etmək məqsədi ilə yaradılmış innovasiya mərkəzidir və Akselerasiya mərkəzi, Kovörkinq və İT Təlim-Tədris Mərkəzindən ibarətdir. Mərkəzin missiyası innovativ təşəbbüskarlıq ruhunu və startap ekosistemini inkişaf etdirmək, insanları fərqli düşünməyə təşviq edən bir mühit yaratmaq və öz innovativ bizneslərini inkişaf etdirmək üçün təşəbbüskarlara dəstək göstərməkdir. Mərkəz startapçılara ilkin mərhələdə layihənin formalaşması və inkişaf etdirilməsi üçün ən yaxşı təcrübələr tətbiq edilməklə inkubasiya, startapın Azərbaycan və beynəlxalq bazarda böyüməsinə kömək edən akselerasiya və proqramlaşdırma və informasiya texnologiyaları üzrə biliklərin öyrədilməsi, kodlaşdırma bacarıqlarının verilməsi kimi xidmətləri təklif etməklə yanaşı, startaplar, proqramçılar, innovasiyalar sahəsində tək və ya kiçik komanda ilə işləyən şəxslər üçün sərfəli və bir çox imkanları özündə birləşdirən, həftənin 7 günü 24 saat giriş imkanına, yüksək sürətli internetə, vahid məlumat köşkünə, mentor dəstəyinə malik Kovörkinq mərkəzini iş məkanı olaraq təqdim edir.

Nəticə və təkliflər

Məqalənin məqsədi siyasətçiləri yalnız sahibkarlıq subyektləri üçün deyil, sahibkarlıq ekosistemi üçün siyasət formalaşdırmağa təşviq etməkdir. Bunun üçün Erik Stamin (12) sahibkarlıq ekosistemi yanaşmasını təhlil edilmişdir. Bu prizmadan və bənzər tədqiqatların (9; 5) nəticələrindən yola çıxaraq son illərdə Azərbaycanda innovativ sahibkarlıq ekosisteminin inkişaf etdirilməsi üçün atılan bəzi addımları qeyd etmək olar.

Dövlətin sahibkarlıq ekosistemini formalaşdırmaq məqsədilə həyata keçirdiyi tədbirlərə nümunə olaraq sahibkarlara göstərilən xidmətlərin elektronlaşdırılması, rəqabətə davamlı və əlavə dəyər yaradan məhsul istehsalı, islahatların həyata keçirilməsinin müvafiq qaydada mütəmadi olaraq qiymətləndirilməsi məqsədi ilə qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində köklü islahatlar aparılmasına və bu məqsədlə yoxlamaların dayandırılması, sənaye/tehnologiya parklarının, sənaye məhəllələrinin salınması, ixracın və investisiyanın təşviqi və dəstəklənməsi, yerli istehsalın subsidiyalar hesabına dəstəklənməsi, sosial layihələrin daha da diqqət mərkəzində yer alması kimi tədbirləri göstərmək olar.

Hökumətin innovasiyanı dəstəkləyici siyasətinə misal olaraq Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinin (KOBİA) yaradılması və “Startapın müəyyən olunması meyarları” qərarını qeyd etmək olar. “Startap” şəhadətnaməsi alan sahibkarlıq subyektləri Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq şəhadətnaməni aldıkları tarixdən etibarən mənfəət və gəlir vergisindən 3 il müddətinə azad edilir.

Digər önəmli amil rəqabət səviyyəsinin artması nəticəsində şirkətlərin innovasiyaya daha çox investisiya ayırmasıdır. Çünki rəqabət səviyyəsinin artması tələbin təkmilləşməsinə və bu da daxili bazarda rəqabət mühitinin inkişafına gətirib çıxaracaq (6; 7). *Bu səbəbdən rəqabət qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Alvedalen, J., & Boschma, R. (2017). A critical review of entrepreneurial ecosystems research: Towards a future research agenda. *European planning studies*, 25(6)
2. Bravo-Biosca, A. (2013) Experimental innovation and growth policy: Why do we need it? NESTA
3. Brown, R., & Mason, C. (2017). Looking inside the spiky bits: a critical review and conceptualisation of entrepreneurial ecosystems. *Small Business Economics*, 49(1), 11–30.
4. Isenberg, D. J. (2010). The big idea: how to start an entrepreneurial revolution. *Harvard Business Review*, 8, 40–50.
5. K, Aslanlı. (2017) Azərbaycanın innovasiya siyasətinin effektivliyinin artırılması yolları. Sahibkarlığa və Bazar İqtisadiyyatının İnkişafına Yardım Fondu, Bakı
6. M.E. Porter, (1990) *The Competitive Advantage of Nations*. New York (NY): Free Press
7. Abdurazzakov, O., Cəfərov, N., Balayev, R. (2019) Texnoloji Transfer Üzrə Beynəlxalq Təcrübənin Azərbaycanda Tətbiq İmkanları, *Journal of Baku Engineering University*, Volume 3, Number 2
8. OECD (2014) Recommendation of the Council on Effective Public Investment Across Levels of Government. Paris.
9. Qasimov, İ., Cəbiyev, F. (2017) İnnovasiya sahibkarlığı və texnoparklar, Bakı
10. Rodrik, D. (2008) One economics, many recipes: globalization, institutions, and economic growth. Princeton University Press.
11. Schumpeter, J.A. (1934) *The Theory of Economic Development*. Harvard University Press: Cambridge MA
12. Stam, E., & Spigel, B. (2018). Entrepreneurial ecosystems. In R. Blackburn, D. de Clercq, & H. Heinonen (Eds.), *The Sage Handbook of Small Business and Entrepreneurship* (pp. 407–422). London: Sage.
13. Stam, E. (2018), Enabling Creative Destruction: An Entrepreneurial Ecosystem Approach to Industrial Policy, No 18-05, Working Papers, Utrecht School of Economics
14. Velt, H., Torkkeli, L., & Laine, I. (2020). Entrepreneurial ecosystem research: Bibliometric mapping of the domain. *Journal of Business Ecosystems (JBE)*, 1(2), 1-31.
15. Schumpeter, J.A. (1942) *Capitalism, Socialism and Democracy*, 3rd edition, London: George Allen and Unwin, 1976.
16. Juma, C. (2014) 'Complexity, Innovation, and Development: Schumpeter Revisited' *Policy and Complex Systems*, Volume:1 Issue:1, pp. 4-21
17. Ferreira, M. P., Reis, N. R., Pinto, C. F. (2017) 'Schumpeter's Influence on Entrepreneurship and Management', *Research Revista de Empreendedorismo e Gestão de Pequenas Empresas*, V.6, N.1, 4-39.
18. Hale Alan, 2019. Girişimcilik ekosistemi ve dinamikleri, YÖNETİM & İNOVASYON (Sosyo- Ekonomik & Sosyo-Kültürel Gelişmeler)

UOT: 336;336.01

“MALİYYƏ” İQTİSADİYYAT ELMİ KİMİ ELM FƏLSƏFƏSİ PRİZMASINDA İSTİFADƏ OLUNMASININ ROLU VƏ NƏTİCƏSİ. MALİYYƏ MƏLUMAT ELMİNİN AZƏRBAYCANDA İLKİN HAZIRLIĞI VƏ PRAKTİKİ ƏHƏMİYYƏTİ

K.Y. ƏSGƏROV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti,
Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzi,
kamranasgerov28@gmail.com

XÜLASƏ

Demək olar ki, maliyyə mahiyyətə texniki sahədir və “maliyyə” bir elm kimi daha çox iqtisadiyyat və təbiət elmlərinin metodoloji dəstəyi ilə mövcuddur.

İnsan yaradıcılığı olduğunu inkar etsə də, sosial elmlərin bir alt qolu və uzantısı olan “maliyyə”nin iqtisadiyyatda öz kökləri və sərhədləri var: “İqtisadiyyatın” öyrənmə vasitəsi və sahəsi olan pul və bazar, əmtəələrin istehsalı, paylaşılması və istehlakı kimi geniş prosesi araşdırır. Bu araşdırma iqtisadiyyata əsaslanan “maliyyə”nin sosial elmlərdəki anlayışlar və müzakirələr kontekstində tənqidi qiymətləndirilməsini hədəfləyir.

Tədqiqatda elm fəlsəfəsindəki müvafiq müzakirələrə istinad edilməklə, ilk növbədə “maliyyə”nin yer aldığı sosial elm və onun qarşılıqlı əlaqədə olduğu iqtisadiyyat elmi vurğulanır, daha sonra maliyyənin elmi mövqeyi və problemləri qiymətləndirilir. Nəhayət, “maliyyə”nin öz gələcəyi haqqında uzaqgörənliyi əldə etmək üçün müxtəlif yanaşmalar və təkliflər verilir.

Açar sözlər: elm fəlsəfəsi, sosial elmlər fəlsəfəsi, iqtisadiyyat, maliyyə, maliyyənin mahiyyəti

**“THE ROLE AND RESULT OF USING “FINANCE” AS AN ECONOMIC SCIENCE IN THE PRISM OF
PHILOSOPHY OF SCIENCE. PRELIMINARY PREPARATION AND PRACTICAL SIGNIFICANCE OF
FINANCIAL DATA SCIENCE IN AZERBAIJAN”.**

SUMMARY

It can be said that finance is essentially a technical field, and “finance” as a science exists more with the methodological support of economics and natural sciences. Although it denies the existence of human creativity, “finance”, a sub-branch and extension of the social sciences, has its roots and boundaries in economics: money and the market, the means and field of study of economics, which examines a broad process such as production, distribution and consumption of goods. This study aims to critically evaluate economics-based “finance” in the context of concepts and discussions in the social sciences.

Referring to the relevant discussions in the philosophy of science, the study first emphasizes the social science in which “finance” takes place and the science of economics in which it interacts, and then evaluates the scientific position and problems of finance. Finally, various approaches and suggestions are made to gain a foresight for the future of “finance”.

Keywords: philosophy of science, philosophy of social sciences, economics, finance, the essence of finance

**“РОЛЬ И РЕЗУЛЬТАТ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ «ФИНАНСОВ» КАК ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКИ В ПРИЗМЕ
ФИЛОСОФИИ НАУКИ. ПРЕДВАРИТЕЛЬНАЯ ПОДГОТОВКА И ПРАКТИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ
НАУКИ ФИНАНСОВЫХ ДАННЫХ В АЗЕРБАЙДЖАНЕ”.**

РЕЗЮМЕ

Можно сказать, что финансы по своей сути являются технической областью, а «финансы» как наука существуют в большей степени при методологическом обеспечении экономики и естественных наук.

Хотя она отрицает существование человеческого творчества, «финансы», подотрасль и расширение социальных наук, имеют свои корни и границы в экономической науке: деньги и рынок, средства и область изучения экономики, которая исследует широкий спектр таких процессов, как производство, распределение и

потребление товаров. Это исследование направлено на критическую оценку основанных на экономике «финансов» в контексте концепций и дискуссий в социальных науках.

Ссылаясь на соответствующие дискуссии в философии науки, в исследовании сначала делается акцент на социальной науке, в которой «финансы» имеют место, и экономической науке, в которой они взаимодействуют, а затем оцениваются научная позиция и проблемы финансов. Наконец, выдвигаются различные подходы и предложения, позволяющие предвидеть будущее «финансов».

Ключевые слова: философия науки, философия социальных наук, экономика, финансы, сущность финансов.

GİRİŞ

Cəmiyyətin bütün fərdlərinin gündəlik həyatda qəbul etdikləri və bütün fərdləri əhatə edən qərarlar əsasən iqtisadi qərarlardır. Ümumiyyətlə, qeyd etməliyik ki, ən azı, bizim dövrümüzdə belə şərh olunur: Çox vaxt fərdlər mübadilə üçün münasibətlər qurur və ailə mühitindən dövlətə qədər bu münasibət ətrafında sosial strukturlar formalaşır. Bu, iqtisadiyyatın sosial həyatın mərkəzində olduğunu göstərir. İqtisadiyyat sözünün mənşəyi “oikos-nomos”dur, yunanca ev təsərrüfatı deməkdir (M.S. Məmmədov, 2000).

Eyni mənada işlənən “iqtisadiyyat” ərəbcə qənaət deməkdir. Buradan da başa düşüldüyü kimi, iqtisadiyyat elmi və ya elmi olmayan bütün fərdləri maraqlandıran, hər kəsin rəy bildirdiyi bir sahədir. Maliyyə isə pul ticarəti ilə əlaqəli maliyyə, pul deməkdir. Bu təriflə “maliyyə” yuxarıda qeyd olunan iqtisadiyyatın ümumi xarakteristikasına malik olsa da, “iqtisadiyyat”ın törəməsi kimi qəbul edilə bilər. İqtisadiyyat dünyadakı istehsal, bölgü və istehlak proseslərini və bu proseslərdə fərdlərin, qurumların və cəmiyyətlərin davranışlarını araşdıran sosial elmdir.

Tarix bir sosial elm kimi siyasi, sosial və mədəni inkişaflarla bağlıdır. Mövcud iqtisadi nizamda, pul mübadilələrinin və bazarların meydana gəldiyi strukturda maliyyə iqtisadiyyatın əsas fəaliyyətində alət və iqtisadi münasibətləri əks etdirən güzgü kimi görünə bilər.

Maliyyənin iqtisadiyyatın fəaliyyətində prosedural aləti olması və güzgü bənzətməsi onun passiv strukturunun təmsili kimi qəbul oluna bilər ki, bu da onun digər sosial elementlərin, əsasən də iqtisadiyyatın üstünlük təşkil etməsini nəzərdə tutur. Bu halda demək olar ki, “maliyyə” elmi tədqiqat sahəsi kimi “iqtisadiyyat” və digər ictimai elmlərdən ayrı nəzərdən keçirilə bilməz.

Tədqiqat Metodu

Tədqiqat işində iqtisadi statistik təhlil, qruplaşma və müqayisə, sistemli təhlil və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Statistik iqtisadi analiz üçün məlumatlar müxtəlif statistik mənbələrdən götürülür və eyni zamanda sosioloji müşahidələr nəticəsində əldə edilir. Statistik analiz tamamlanmış və qismən ola bilər.

Elmi düşüncə və müasir elm

Maliyyə dünyası həmişə məlumatlarla bağlı olub. Hətta iddia etmək olar ki, maliyyə mütəxəssisləri məlumat elmi, maşın öyrənməsi və süni intellektin yaranmasından əvvəl də gündəlik əməliyyatlarında məlumatlardan istifadə edirdilər. Ən əhəmiyyətli sübut 1958-ci ildə FICO skorlarının inkişafıdır.

Hesablama emal imkanlarında irəliləyişlər, böyük məlumatlara çıxış asanlıığı və mürəkkəb alqoritmik modellərin inkişafı yalnız maliyyə mütəxəssisləri tərəfindən ML və AI-nin sürətlə

mənimsənilməsinə xidmət etdi. Təəccüblü deyil ki, ABŞ-ın ən böyük bankı və ümumi aktivlərinə görə dünyanın 7-ci ən böyük bankı olan JPMorgan Chase & Co, yeni texnologiyalara ildə 11 milyard dollar sərmayə qoyur (S. Məmmədov, M. Sadıqov, 2010).

Məlumat elminin maliyyə mütəxəssislərinə və maliyyə institutlarına daha təsirli və səmərəli olmasına kömək etdiyi xüsusi istifadə hallarına baxaq.

Müştəri məlumatlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsi və fırlıdaq əməliyyatlarının minimuma endirilməsi maliyyə institutunun davam edən əməliyyatları üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir və adətən tənzimləyici orqanlar tərəfindən icra edilir və tələb olunur. ML alqoritmləri tarixi məlumatlardan öyrənə və qeyri-adi davranışları, nümunələri və ya əməliyyatları müəyyən edə bilər. Belə alqoritmlərə aşağıdakılar daxildir.

Müasir elmi mənalandırmaq üçün elmi fikrin mərhələlərini, qollarını və anlayışlarını nəzərdən keçirmək faydalıdır. Qədim dövrlərdən bəri davam edən mübahisələrdə anlayışlar müxtəlif olsa da, müasir elm anlayışına çatana qədər müəyyən məqamlar həmişə ön planda olmuşdur.

Leybnisə görə, empirik bilik faktiki həqiqət və ağıl biliyi ilə birlikdə nəzərdən keçirilməlidir. Ağıl biliyi tarixi bilikdə istifadə olunmur və ona görə də etibarlı deyil. Tarixi bilik ehtimal bilikləridir. Bunun doğru olub-olmaması dəqiq bilinə bilməz. Təfəkkür tarixində Tarix anlayışı ilə tarixdə bir sonluq axtarmaq və sonluğa çatmaq, nəticədə daimi və dəyişməz qanunlara hakim olmaq meyli açıq şəkildə müşahidə olunur.

Alman idealizmi “mənəvi qanunlara”, Aguste Comte “pozitiv qanunlara”, Marks isə “maddi qanunlara” önəm vermiş və bu tarixi axının müəyyən istiqamətdə getdiyini irəli sürmüşdür. Bu məqamda Herderin tarixə baxışı mühümdür: Tarix xətti bir yolla getmir, o, dəyişkən bir məcradadır.

Sosial elm kimi iqtisadiyyat

İqtisadiyyat elmində hökmranlığını davam etdirən modernist baxışa görə, bilik yalnız obrazların arxasında gizlənən reallığın “mahiyətini” üzə çıxaracaq və onu düşüncədə təmsil edəcək dərəcədə dəqiq elmidir.

Buna görə də, biliyin istifadəsi bilik istehsalı və “yoxlama” prosesindən asılı olmayaraq texniki məsələ kimi nəzərdən keçirilir; Beləliklə, biliyin tətbiqi prosesində yaranan sosial faydalılıq problemi, yəni biliyin istifadə dəyəri biliyin epistemik dəyərinin kölgəsində qalır (T. Benton, I. Craib, 2018).

Bununla belə, biliyin istehsalı və istifadəsi arasında gizli və açıq, ikitərəfli, mürəkkəb və ayrılmaz qarşılıqlı əlaqələr mövcuddur; İqtisadi fikir öz tarixi kontekstində problemlərə reaksiyalara görə inkişaf etdiyi halda (məsələn, Adam Smitin yazıları merkantilistlərə reaksiyadır), bu fikirlər də tarixə təsir edə bilər (məsələn, Karl Marksın fikirləri).

Bu vəziyyətə baxmayaraq, biliyin dəyərini yalnız doğru/yanlış oxuna çəkən qnosemik perspektiv, məsələn, iqtisadi düşüncənin hansı formalarının cəmiyyətin xeyrinə olduğunu müzakirə etməyi lazım görmür.

Məqalədə qeyd olunan bazar tərifi görünməz əl qaydaları ilə iqtisadiyyat elminə istinad edilir; İqtisadiyyatın məhsulları iqtisadi nizamın çevrilməsində rol oynayır. Təbiət elminin metodologiyasına ziddiyyət bu əsas məqamdan başlayır. İqtisadiyyat elmi hər cəhəddə müşahidə

etdiyi mühitə müdaxilə edir və eksperimental quruluşu manipulyasiya edir - könüllü və ya qeyri-iradi (T. Benton, I. Craib, 2018).

Data elmi və maliyyə

Data maliyyəyə bir neçə yolla tətbiq oluna bilər. Bir neçə nümunəyə fırladaçılığın qarşısının alınması, risklərin idarə edilməsi, kreditlərin ayrılması, müştəri analitikası və alqoritmik ticarət daxildir.

Fırladaçılığın qarşısının alınması

Ənənəvi dələduzluğun aşkarlanması qeyri-adi əməliyyatları müəyyən edən qaydaya əsaslanan modellərdən istifadə edir. Bu modellər eyni vaxtda milyonlarla əməliyyat baş verdikdə pozulmuş qaydalara və ya saxta fəaliyyətlərə əsaslanan qanuni əməliyyatları qeyd edir.

Əksinə, maşın öyrənməsi istifadəçi davranışı və saxtakarlıq ehtimalı arasında gizli korrelyasiya tapmaq üçün çoxlu dəyişənlərlə böyük verilənlər toplusunu emal edən alqoritmlər yaradır.

Maşın öyrənmə üsullarından və böyük məlumat analitikasından istifadə edərək, banklar və digər maliyyə xidmətləri firmaları möhtəkir ticarət, qırmızı ticarət və tənzimləmə pozuntuları da daxil olmaqla saxta fəaliyyətləri aşkar etmək və qarşısını almaq üçün yüksək səmərəli sistemlər yaradır (J. Brockman, 2017).

Risqlərin idarə edilməsi

2008-ci il maliyyə böhranı ənənəvi risklərin idarə edilməsi alətlərində zəifliyi üzə çıxarmış və artan maliyyə tənzimlənməsinə və risk götürmə məhdudiyətlərinə səbəb olmuşdur. Məlumat elmi şirkətlərə yeni strukturlaşdırılmamış məlumat mənbələrinin real vaxt rejimində risk aşkarlama sistemlərinə daxil edilməsini təmin etmək üçün böyük verilənlər analitikasından və maşın öyrənməsindən istifadə edərək təşkilat daxilində riski ölçmək və idarə etmək üçün daha yaxşı yollar tapmağa kömək edir. Kredit və bazar riskləri və qiymətləndirmələri daha dəqiq simulyasiya edilə bilər ki, bu da banklara və maliyyə firmalarına təşkilat daxilində riskləri proaktiv şəkildə izləməyə kömək edir.

Kreditlərin ayrılması

Maliyyə nəticələrinin uçotu və təhlili bütün hüquqi formalı müəssisələr, o cümlədən MMC üçün məcburi prosedurlardır. Maliyyə nəticələri haqqında məlumat şirkətin kommersiya fəaliyyətinin hərtərəfli qiymətləndirilməsi üçün lazımdır. Bu məlumatlar sahiblər və rəhbərlər üçün düzgün idarəetmə qərarları qəbul etmək üçün vacibdir. Bundan əlavə, investolar, banklar, sığorta şirkətləri və tənzimləyici orqanlar adətən bu cür məlumatları tələb edirlər.

Vebsayta daxil olan və ya qeydiyyatdan keçən hər bir şəxs rəqəmsal iz adlanan məlumat izi buraxır. Böyük verilənlər və yüksək hesablama gücü ilə dəstəklənən maşın öyrənmə alqoritmləri, yeni amillər və müştəri davranışı arasında əvvəllər məlum olmayan əlaqələri açmaq üçün rəqəmsal izləri təhlil edə bilər. Bu anlayışlar kreditin ayrılmasına təsir göstərə bilər və müştərinin krediti qaytarma ehtimalını proqnozlaşdırmaqda ənənəvi kredit skoring modellərindən üstün ola bilər (J. Brockman, 2017).

Müştəri Analitikası

Bir çox maliyyə institutları müştəri təcrübəsini və fərdiləşdirməni əsas prioritet hesab ediblər. Məlumat elminin köməyi ilə onlar daha yaxşı strateji biznes qərarları qəbul etmək və ya

istehlakçılara bankçılıq və ya investisiya üstünlükləri əsasında tövsiyələr təklif etmək üçün real vaxt analitikasının köməyi ilə baş verən müştəri davranışı haqqında fikir əldə edə bilirlər.

Məsələn, sığortaçılar istehlakçı davranışının səbəblərini başa düşmək, sıfır dəyəri olan müştəriləri aradan qaldırmaqla itkiləri azaltmaq, çarpaz satış imkanlarını artırmaq və müştərilərin ümumi ömür boyu dəyərini ölçmək üçün nəzarət edilən maşın öyrənməsindən istifadə edirlər (J. Brockman, 2017).

Müştəriləri başa düşmək üçün banklar və maliyyə firmaları da nəzarətsiz maşın öyrənməsinə müraciət edirlər, burada qruplaşma üsullarından istifadə etməklə oxşar davranışlı müştəri qruplarını müəyyən etmək olar.

Alqoritmik Ticarət

Alqoritmik ticarətdə mürəkkəb riyazi düsturlar və yüksək sürətli hesablamalar maliyyə şirkətlərinə yeni ticarət strategiyaları hazırlamağa kömək edir. Artan və yeni məlumat axınları şəklində daha böyük data alqoritmik ticarət modelləri üçün davamlı problemlər yaradır. Bu cür modellər əsas məlumat axınlarını ölçür və təsvir edir. Analitik mühərrik kütləvi məlumat dəstlərini tez bir zamanda daxil edərək və emal edərək bazar proqnozlarını verir. Başqa bir tətbiq bazar iştirakçılarının şəxsiyyətini müəyyən etmək üçün proqnozlaşdırıcı maşın öyrənmə üsullarından istifadə etməyi əhatə edir.

Maliyyədə Data Elminin Nümunələri

Məlumat elmi maliyyəyə tətbiq edildikdə, birləşmə müxtəlif formalarda maliyyə məlumatlarından anlayışlar çıxarmaq üçün sistemlər və proseslərin qurulmasına kömək edir. O, risk təhlili və anomaliyaların aşkar edilməsini əhəmiyyətli dərəcədə təkmilləşdirərək, saxta əməliyyatları və çirкли pulların yuyulması fəaliyyətlərini aşkar etmək qabiliyyətinin tanınmış təkmilləşməsinə gətirib çıxarmışdır. Maliyyə xidmətləri firmalarının və banklarının maliyyə məlumatları elmindən necə istifadə etdiyinə dair real dünya nümunələri:

Müştəri xidmətləri sahəsində, perspektivli banklar və fintechlər müxtəlif məlumat elmi alqoritmlərindən istifadə edərək, onların əməliyyat və davranış məlumatlarını təhlil edərək müştərilərinə daha yaxşı xidmət göstərirlər.

Dünyanın ən böyük banklarından bəziləri əvvəlki müştəri alışları, tapşırıqları və onlara ən uyğun olan hesablar haqqında məlumat əldə etmək üçün artıq məlumat elmindən istifadə edirlər. İndi onlar ilk növbədə investisiya məhsulları, sığorta təminatı, bank hesabları, ipoteka və maraqlarını əks etdirən digər məhsullar haqqında bildirişlər alırlar.

NƏTİCƏ

Son onillikdə hesablama və informasiya texnologiyalarında baş verən son partlayış, Big Data olaraq adlandırılan müxtəlif domenlərdə böyük həcmdə məlumat əldə etməyə imkan verdi. İqtisadiyyat və maliyyə sahələrində, xüsusən də bu məlumatlara toxunmaq tədqiqat və biznesi bir-birinə yaxınlaşdırır, çünki adi iqtisadi fəaliyyətdə əldə edilən məlumatlar effektiv və fərdiləşdirilmiş modellər üçün istifadə edilə bilər.

Bu kontekstdə, son vaxtlar iqtisadiyyat və maliyyə üçün məlumat elmi texnologiyalarından istifadə həm alimlər, həm də peşəkarlar üçün qarşılıqlı fayda təmin edir, bir neçə növ tətbiq üçün proqnozlaşdırmanı təkmilləşdirir.

Məlumatların işlənməsi və qorunması, modelləşdirmə, inteqrasiya və şərh kimi əsas texniki çətinliklər vasitəsilə mövzunu təqdim edir. O, həmçinin məlumat elmi texnologiyaları ilə iqtisadi

modelləşdirmədə bəzi ümumi məsələləri təsvir edir və iqtisadiyyat, maliyyədə məlumat elmi metodlarından istifadəni motivasiya edən müvafiq böyük verilənlərin idarə edilməsi və analitik həlləri araşdırır

Nəticə olaraq “financial data science” əsasən daha yaxşı risklərin idarə edilməsi və risk təhlili üçün istifadə edilən maliyyə sənayesində çox vacib bir sistemdir. Daha yaxşı təhlil maliyyə institutları üçün mənfəətin artmasına səbəb olan daha yaxşı qərarlara gətirib çıxarır. Şirkətlər həmçinin biznes kəşfiyyatı alətləri vasitəsilə məlumatların tendensiyalarını təhlil edirlər. Bu baxımdan bu mövzu müasir dövr üçün olduqca aktualdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Məmmədov M.S. (2000), “Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişaf proqramı (2000-2050-ci illər)” kitabı, Bakı, Qanun, 100 s.
2. Məmmədov S., Sadıqov M. (2010), Maliyyə, Dərslik, Bakı, Elm, 145 s.
3. Məmmədov S.M. (1997), Maliyyə, Ali məktəblər üçün dərslik, Azərənşr, 426 s.
4. Benton T. ve Craib I. (2018). Sosial Bilim Felsefəsi, (çev. Ümit Tatlıcan, Berivan Binay), İstanbul: Sentez, 344 s.
5. Brockman J. (der.) (2017). Kanıtı Olmayan Gerçekler, (çev. Duygu Akın), İstanbul: NTV, 400 s.
6. <https://www.schweser.com/fdp/blog/data-science-in-finance#:~:text=Financial%20data%20science%20is%20the,complex%20systems%2C%20communication%20and%20business.>

JOURNAL OF BAKU ENGINEERING UNIVERSITY

ECONOMICS AND ADMINISTRATION

2022. Volume 6, Number 1

CONTENTS

**AZƏRBAYCANDA BANK KREDİTLƏRİNİN İQTİSADI
ARTIMA TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**

Turanə Quliyeva, Fərid Cəbiyev, Mayis Əzizov _____ 3

**MODELLING THE RELATIONSHIP BETWEEN COMPONENT
OF INSTITUTIONAL QUALITY AND WELFARE**

İlkin Gasimov _____ 14

**REZERV VALYUTA OLARAQ ABŞ DOLLARININ
BU GÜNÜ VƏ GƏLƏCƏYİ**

Rəhman Ağayev, Fərid Cəbiyev _____ 19

**EARNING MANAGEMENT AND QUALITY FINANCIAL REPORTING:
EVIDENCE FROM LISTED COMPANIES OF PAKISTAN**

Fəqan Muzaffarlı _____ 28

**İQLİM DƏYİŞİKLİYİNİN YOXSULLUĞA TƏSİRİNİN
EKONOMETRİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ**

Arzu Tağıyeva _____ 35

CORONAVIRUS - THE WORST CRISIS SINCE GREAT DEPRESSION

Javid Parviz oglu Safarov _____ 41

**SƏNAYE SİYASƏTİ İLƏ SAHİBKARLIQ EKOSİSTEMİ
ARASINDAKI ƏLAQƏNİN TƏHLİLİ**

Nəhmətova Nərgiz Hacıbala qızı, Cəfərov Nəsim Qalib oğlu _____ 56

**“MALİYYƏ” İQTİSADİYYAT ELMİ KİMİ ELM FƏLSƏFƏSİ PRİZMASINDA
İSTİFADƏ OLUNMASININ ROLU VƏ NƏTİCƏSİ. MALİYYƏ MƏLUMAT
ELMİNİN AZƏRBAYCANDA İLKİN HAZIRLIĞI VƏ PRAKTİKİ ƏHƏMİYYƏTİ**

K.Y. Əsgərov _____ 64

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

1. "The Baku Engineering University Economics and Administration" accepts original unpublished articles and reviews in the research field of the author.
2. Articles are accepted in English.
3. File format should be compatible with **Microsoft Word** and must be sent to the electronic mail (**journal@beu.edu.az**) of the Journal. The submitted article should follow the following format:
 - Article title, author's name and surname
 - The name of workplace
 - Mail address
 - Abstract and key words
4. The title of the article should be in each of the three languages of the abstract and should be centred on the page and in bold capitals before each summary.
5. **The abstract** should be written in **9 point** type size, between **100** and **150** words. The abstract should be written in the language of the text and in two more languages given above. The abstracts of the article written in each of the three languages should correspond to one another. The keywords should be written in two more languages besides the language of the article and should be at least three words.
6. **UDC** and **PACS** index should be used in the article.
7. The article must consist of the followings:
 - Introduction
 - Research method and research
 - Discussion of research method and its results
 - In case the reference is in Russian it must be given in the Latin alphabet with the original language shown in brackets.
8. **Figures, pictures, graphics and tables** must be of publishing quality and inside the text. Figures, pictures and graphics should be captioned underneath, tables should be captioned above.
9. **References** should be given in square brackets in the text and listed according to the order inside the text at the end of the article. In order to cite the same reference twice or more, the appropriate pages should be given while keeping the numerical order. For example: [7, p.15].

Information about each of the given references should be full, clear and accurate. The bibliographic description of the reference should be cited according to its type (monograph, textbook, scientific research paper and etc.) While citing to scientific research articles, materials of symposiums, conferences and other popular scientific events, the name of the article, lecture or paper should be given.

Samples:

 - a) **Article:** Demukhamedova S.D., Aliyeva İ.N., Godjajev N.M.. *Spatial and electronic structure of monomerrik and dimeric conapeetes of carnosine üith zinc*, Journal of structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
 - b) **Book:** Christie ohn Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, p.386-398, 2002
 - c) **Conference paper:** Sadychov F.S., Aydın C., Ahmedov A.İ.. Appligation of Information – Commu-nication Technologies in Science and education. II International Conference."Higher Twist Effects In Photon- Proton Collisions", *Baki, 01-03 Noyabr, 2007, ss 384-391*
References should be in 9-point type size.
10. The margins sizes of the page: - Top 2.8 cm. bottom 2.8 cm. left 2.5 cm, right 2.5 cm. The article main text should be written in Palatino Linotype 11 point type size single-spaced. Paragraph spacing should be 6 point.
11. The maximum number of pages for an article should not exceed 15 pages
12. The decision to publish a given article is made through the following procedures:
 - The article is sent to at least to experts.
 - The article is sent back to the author to make amendments upon the recommendations of referees.
 - After author makes amendments upon the recommendations of referees the article can be sent for the publication by the Editorial Board of the journal.

YAZI VƏ NƏŞR QAYDALARI

1. "Journal of Baku Engineering University-İqtisadiyyat və İdarəetmə"- əvvəllər nəşr olunmamış orijinal əsərləri və müəllifin tədqiqat sahəsi üzrə yazılmış icmal məqalələri qəbul edir.
 2. Məqalələr İngilis dilində qəbul edilir.
 3. Yazılar **Microsoft Word** yazı proqramında, (**journal@beu.edu.az**) ünvanına göndərməlidir. Göndərilən məqalələrdə aşağıdakılara nəzərə alınmalıdır:
 - Məqalənin başlığı, müəllifin adı, soyadı,
 - İş yeri,
 - Elektron ünvanı,
 - Xülasə və açar sözlər.
 4. **Məqalədə başlıq hər xülasədən əvvəl** ortada, qara və böyük hərflə xülasələrin yazıldığı hər üç dildə olmalıdır.
 5. **Xülasə** 100-150 söz aralığında olmaqla, 9 punto yazı tipi böyüklüyündə, məqalənin yazıldığı dildə və bundan əlavə yuxarıda göstərilən iki dildə olmalıdır. Məqalənin hər üç dildə yazılmış xülasəsi bir-birinin eyni olmalıdır. Açar sözlər uyğun xülasələrin sonunda onun yazıldığı dildə verilməklə ən azı üç sözdən ibarət olmalıdır.
 6. Məqalədə UOT və PACS kodları göstərməlidir.
 7. Məqalə aşağıdakılardan ibarət olmalıdır:
 - Giriş,
 - Tədqiqat metodu
 - Tədqiqat işinin müzakirəsi və onun nəticələri,
 - İstinad ədəbiyyatı rus dilində olduğu halda orijinal dili mötərzə içərisində göstərməklə yalnız Latın əlifbası ilə verilməlidir.
 8. **Şəkil, rəsm, grafik** və **cədvəllər** çapda düzgün, aydın çıxacaq vəziyyətdə və mətn içərisində olmalıdır. Şəkil, rəsm və grafiklərin yazıları onların altında yazılmalıdır. Cədvəllərdə başlıq cədvəlün üstündə yazılmalıdır.
 9. **Mənbələr** mətn içərisində kvadrat mötərizə daxilində göstərməklə məqalənin sonunda mətn daxilindəki sıra ilə düzəlməlidir. Eyni mənbəyə iki və daha çox istinad edildikdə əvvəlki sıra sayı saxlanmaqla müvafiq səhifələr göstərməlidir. Məsələn: [7,səh.15].

Ədəbiyyat siyahısında verilən hər bir istinad haqqında məlumat tam və dəqiq olmalıdır. İstinad olunan mənbənin biblioqrafik təsviri onun növündən (monoqrafiya, dərslik, elmi məqalə və s.) asılı olaraq verilməlidir. Elmi məqalələrə, simpozium, konfrans, və digər nüfuzlu elmi tədbirlərin materiallarına və ya tezislərinə istinad edərkən məqalənin, məruzənin və ya tezisnin adı göstərməlidir.
- Nümunələr:**
- a) **Məqalə:** Demukhamedova S.D., Aliyeva İ.N., Godjayev N.M.. *Spatial and electronic structure of monomeric and dimeric complexes of carnosine with zinc*, Journal of structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
 - b) **Kitab:** Christie ohn Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, 2002
 - c) **Konfrans:** Sadychov F.S., Aydın C., Ahmedov A.İ.. Appligation of Information-Communication Technologies in Science and education. II International Conference. "Higher Twist Effects In Photon- Proton Collisions", Baki, 01-03 Noyabr, 2007, ss 384-391
- Mənbələr 9 punto yazı tipi böyüklüyündə olmalıdır.
10. **Səhifə ölçüləri:** üstədən 2.8 sm, altdan 2.8 sm, soldan 2.5 sm və sağdan 2.5 sm olmalıdır. Mətn 11 punto yazı tipi böyüklüyündə, **Palatino Linotype** yazı tipi ilə və tək simvol aralığında yazılmalıdır. Paraqraflar arasında 6 punto yazı tipi aralığında məsafə olmalıdır.
 11. Orijinal tədqiqat əsərlərinin tam mətni bir qayda olaraq 15 səhifədən artıq olmamalıdır.
 12. Məqalənin nəşrə təqdimi aşağıdakı qaydada aparılır:
 - Hər məqalə ən azı iki ekspertə göndərilir.
 - Ekspertlərin tövsiyələrini nəzərə almaq üçün məqalə müəllifə göndərilir.
 - Məqalə, ekspertlərin tənqidi qeydləri müəllif tərəfindən nəzərə alındıqdan sonra Jurnalın Redaksiya Heyəti tərəfindən çapa təqdim oluna bilər.

YAZIM KURALLARI

1. "Journal of Baku Engineering University- Ekonomi ve Yönetim" önceler yayımlanmamış orijinal çalışmaları ve yazarın kendi araştırma alanın-da yazılmış derleme makaleleri kabul etmektedir.
 2. Makaleler İngilizce kabul edilir.
 3. Makaleler Microsoft Word yazı programında, (**journal@beu.edu.az**) adresine gönderilmelidir. Gönderilen makalelerde şunlar dikkate alınmalıdır:
 - Makalenin başlığı, yazarın adı, soyadı,
 - İş yeri,
 - E-posta adresi,
 - Özet ve anahtar kelimeler.
 4. **Özet** 100-150 kelime arasında olup 9 font büyüklüğünde, makalenin yazıldığı dilde ve yukarıda belirtilen iki dilde olmalıdır. Makalenin her üç dilde yazılmış özeti birbirinin aynı olmalıdır. Anahtar kelimeler uygun özeti sonunda onun yazıldığı dilde verilmekle en az üç sözcükten oluşmalıdır.
 5. Makalede UOT ve PACS tipli kodlar gösterilmelidir.
 6. Makale şunlardan oluşmalıdır:
 - Giriş,
 - Araştırma yöntemi
 - Araştırma
 - Tartışma ve sonuçlar,
 - İstinat Edebiyatı Rusça olduğu halde orjinal dili parantez içerisinde göstermekle yalnız Latin alfabesi ile verilmelidir.
 7. **Şekil, Resim, Grafik ve Tablolar** baskıda düzgün çıkacak nitelikte ve metin içerisinde olmalıdır. Şekil, Resim ve grafiklerin yazıları onların alt kısmında yer almalıdır. Tablolarda ise başlık, tablonun üst kısmında bulunmalıdır.
 8. **Kullanılan kaynaklar**, metin dâhilinde köşeli parantez içerisinde numaralandırılmalı, aynı sırayla metin sonunda gösterilmelidir. Aynı kaynaklara tekrar başvurulduğunda sıra muhafaza edilmelidir. Örneğin: [7,seh.15]. Referans verilen her bir kaynağın künyesi tam ve kesin olmalıdır. Referans gösterilen kaynağın türü de eserin türüne (monografi, derslik, ilmi makale vs.) uygun olarak verilmelidir. İlmî makalelere, sempozyum, ve konferanslara müracaat ederken makalenin, bildirinin veya bildiri özetlerinin adı da gösterilmelidir.
- Örnekler:**
- a) **Makale:** Demukhamedova S.D., Aliyeva İ.N., Godjajev N.M.. *Spatial and Electronic Structure of Monomeric and Dimeric Conapeetes of Carnosine Üith Zinc*, Journal of Structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
 - b) **Kıtap:** Christie ohn Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, p.386-398, 2002
 - c) **Kongre:** Sadychov F.S., Aydın C., Ahmedov A.İ. Appligation of Information-Communication Technologies in Science and education. II International Conference. "*Higher Twist Effects In Photon- Proton Collisions*", Baki, 01-03 Noyabr, 2007, ss 384-391
- Kaynakların büyüklüğü 9 punto olmalıdır.
9. **Sayfa ölçüleri**; üst: 2.8 cm, alt: 2.8 cm, sol: 2.5 cm, sağ: 2.5 cm şeklinde olmalıdır. Metin 11 punto büyüklükte **Palatino Linotype** fontu ile ve tek aralıkta yazılmalıdır. Paragraflar arasında 6 puntoluk yazı mesafesinde olmalıdır.
 10. Orijinal araştırma eserlerinin tam metni 15 sayfadan fazla olmamalıdır.
 11. Makaleler dergi editör kurulunun kararı ile yayımlanır. Editörler makaleyi düzeltme için yazara geri gönderilebilir.
 12. Makalenin yayına sunuşu aşağıdaki şekilde yapılır:
 - Her makale en az iki uzmana gönderilir.
 - Uzmanların tavsiyelerini dikkate almak için makale yazara gönderilir.
 - Makale, uzmanların eleştirel notları yazar tarafından dikkate alındıktan sonra Derginin Yayın Kurulu tarafından yayına sunulabilir.
 13. Azerbaycan dışından gönderilen ve yayımlanacak olan makaleler için,(derginin kendilerine gönderilmesi zamani posta karşılığı) 30 ABD Doları veya karşılığı TL, T.C. Ziraat Bankası/Üsküdar-İstanbul 0403 0050 5917 No'lu hesaba yatırılmalı ve makbuzu üniversitemize fakslenmelidir.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ

1. «Journal of Baku Engineering University» - Экономика и управление публикует оригинальные, научные статьи из области исследования автора и ранее не опубликованные.
2. Статьи принимаются на английском языке.
3. Рукописи должны быть набраны согласно программы **Microsoft Word** и отправлены на электронный адрес (**journal@beu.edu.az**). Отправляемые статьи должны учитывать следующие правила:
 - Название статьи, имя и фамилия авторов
 - Место работы
 - Электронный адрес
 - Аннотация и ключевые слова
4. **Заглавие статьи** пишется для каждой аннотации заглавными буквами, жирными буквами и располагается по центру. Заглавие и аннотации должны быть представлены на трех языках.
5. **Аннотация**, написанная на языке представленной статьи, должна содержать 100-150 слов, набранных шрифтом 9 punto. Кроме того, представляются аннотации на двух других выше указанных языках, перевод которых соответствует содержанию оригинала. Ключевые слова должны быть представлены после каждой аннотации на его языке и содержать не менее 3-х слов.
6. В статье должны быть указаны коды UOT и PACS.
7. Представленные статьи должны содержать:
 - Введение
 - Метод исследования
 - Обсуждение результатов исследования и выводов.
 - Если ссылаются на работу на русском языке, тогда оригинальный язык указывается в скобках, а ссылка дается только на латинском алфавите.
8. **Рисунки, картинки, графики и таблицы** должны быть четко выполнены и размещены внутри статьи. Подписи к рисункам размещаются под рисунком, картинкой или графиком. Название таблицы пишется над таблицей.
9. **Ссылки** на источники даются в тексте цифрой в квадратных скобках и располагаются в конце статьи в порядке цитирования в тексте. Если на один и тот же источник ссылаются два и более раз, необходимо указать соответствующую страницу, сохраняя порядковый номер цитирования. Например: [7, стр.15]. Библиографическое описание ссылаемой литературы должно быть проведено с учетом типа источника (монография, учебник, научная статья и др.). При ссылке на научную статью, материалы симпозиума, конференции или других значимых научных мероприятий должны быть указаны название статьи, доклада или тезиса.

Например:

- a) **Статья:** Demukhamedova S.D., Aliyeva I.N., Godjayev N.M. *Spatial and electronic structure of monomeric and dimeric complexes of carnosine with zinc*, Journal of Structural Chemistry, Vol.51, No.5, p.824-832, 2010
- b) **Книга:** Christie on Geankoplis. *Transport Processes and Separation Process Principles*. Fourth Edition, Prentice Hall, 2002
- c) **Конференция:** Sadychov F.S, Fydin C, Ahmedov A.I. Application of Information-Communication Nechnologies in Science and education. II International Conference. "Higher Twist Effects In Photon-Proton Collision", Baki,01-03 Noyabr, 2007, ss.384-391

Список цитированной литературы набирается шрифтом 9 punto.

10. **Размеры страницы:** сверху 2.8 см, снизу 2.8 см, слева 2.5 и справа 2.5. Текст печатается шрифтом **Palatino Linotype**, размер шрифта 11 punto, интервал-одинарный. Параграфы должны быть разделены расстоянием, соответствующим интервалу 6 punto.
11. Полный объем оригинальной статьи, как правило, не должен превышать 15 страниц.
12. Представление статьи к печати производится в ниже указанном порядке:
 - Каждая статья посылается не менее двум экспертам.
 - Статья посылается автору для учета замечаний экспертов.
 - Статья, после того, как автор учел замечания экспертов, редакционной коллегией журнала может быть рекомендована к печати.